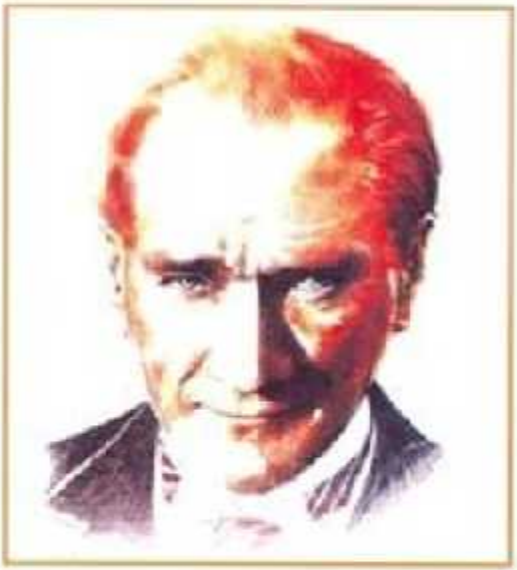
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXIV MART 2009 SAYI: 73

ISSN 1011-2278

ÇANAKKALE SAVAŞI ÖZEL SAYI

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXV MART 2009 SAYI: 73

ISSN 1011-727X

ÇANAKKALE SAVAŞI ÖZEL SAYISI

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

VOLUME: XXV MARCH 2009 NUMBER: 73

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi

Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / *ABRITRALS FOR THIS ISSUE*

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Marmara Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Mustafa TURAN
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ali ARSLAN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Prof. Dr. Mete TUNCOKU
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Selahittin ÖZÇELİK
Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
Türk Parlamento Tarihi Grubu
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Selma YEL
Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN
Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
Prof. Dr. Şuayip KARAKAŞ
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK
Türk Tarih Kurumu
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
Dr. Zekeriya TÜRKMEN
Kuleli Askeri Lisesi
Yrd. Doç. Dr. Kadir KASALAK
Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ESENKAYA
Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of Atatürk Research Center

CİLT: XXV **MART 2009** **SAYI: 73**

SAHİBİ / *OWNER*
Atatürk Araştırma Merkezi Adına / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

YAYIN KURULU / *EDITORIAL BOARD*
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN — Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU — Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ — Prof. Dr. Mustafa TURAN
Prof. Dr. Ali ARSLAN

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / *LEGAL REPRESENTATIVE*
Mustafa CÖHCE

REDAKSİYON / *REDAKTION*
Hüseyin TOSUN

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi No: 19 06520 Balgat/ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: bilgi@atam.gov.tr. • web: http://www.atam.gov.tr.
• Atatürk Araştırma Merkezi Süreli Yayını olan
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin bu sayısı 1000 (bin) adet basılmıştır.
• Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
• Yazıların yayın hakkı merkezimize devredilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
Basıldığı Yer: Erdal Basın Yayın Dağıtım - Ankara, Tel: (0312) 398 05 11
Basım Tarihi: Ankara 30 Aralık 2010

ABONE BEDELLERİ / *SUBSCRIPTION*
Yurtiçi Yıllık (3 Sayı): 24.00 TL.
Yurtdışı Yıllık (3 Sayı): 15.00$

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Nuri KÖSTÜKLÜ Çanakkale ve Diğer Cephelerde Şehit Olan Karapınarlılar
The Martyrs From Karapınar Who Fought in Çanakkale Battle and Other Fronts During World War I 1

Cemalettin TAŞKIRAN 18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı
Battle of the Dardanelles on March 18 25

Ali SARIKOYUNCU-Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ Avustralya Basınında Çanakkale Muharebeleri
Dardanelles Wars on Australian Press 39

Kemal TURAN 95. Yıldönümünde Çanakkale Zaferi
Çanakkale Victory In The 95th Years 63

Tülay ALİM BARAN Çanakkale Savaşında Hukuk İhlalleri
Violations of Law During the War of Gallipoli 83

Enis ŞAHİN Kronolojik Çanakkale Savaşları Tarihi (3 Kasım 1914 - 9 Ocak 1916)
Chronological History of the Dardanelles Battles (3 November 1914- 9 January 1916) 107

Mesut ERŞAN Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuku İhlalleri
Law of War Violations During the War of Gallipoli 165

Levent Şahverdi Arşivi

Figen ATABEY Çanakkale Muharebeleri Süresince Marmara'da Deniz Nakliyatı
Naval Shipping In The Sea of Marmara During The Çanakkale Battles 181

YAYIN TANITIM/ PUBLICATION DESCRIPTION

Hüseyin TOSUN Türkiye Cumhuriyetinde Ermeniler 209

Mukaddes ARSLAN Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu 215

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri 221

Journal of Atatürk Research Center – Editorial Principles 228

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE VE DİĞER CEPHELERDE ŞEHİT OLAN KARAPINARLILAR

Nuri KÖSTÜKLÜ*

ÖZET

Bilindiği üzere, Yakınçağ Türk ve Dünya tarihinde Çanakkale muharebelerinin önemli bir yeri vardır. Ancak bu savaşlarda şehit olan Türklerle ilgili yeterince araştırma yapılmamıştır.

Bu araştırmada, Karapınar Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri esas alınarak ve diğer kaynaklar da incelenerek Çanakkale ve diğer cephelerde şehit olan Karapınarlılar tespit edilmiş ve bu şehitler değişik açılardan değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Muharebeleri, I. Dünya Savaşı, Karapınar, Karapınarlı şehitler.

THE MARTYRS FROM KARAPINAR WHO FOUGHT IN ÇANAKKALE BATTLE AND OTHER FRONTS DURING WORLD WAR I

ABSTRACT

As it is known, Çanakkale Battle occupies an important room in the history of recent age Turkish era and world history. However, there are a few studies on the Turkish martrys who fought in these battles.

In this study, the martyrs from Karapınar who fought in Çanakkale battle and other fronts during World War I, are found out and these martrys are handled from different perspectives based on *Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri* (The registers of the events related with the dead) and probing on other recources.

Key Words: Çanakkale Battle, World War I, Karapınar, The Martyrs from Karapınar.

---

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Bu araştırmada, yakın tarihimizin çok kritik 10 yılını içeren Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de şehit olan Karapınarlılar, tespit edilerek değişik açılardan değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmamızın başlığında, "Çanakkale"nin vurgulanmasının şüphesiz haklı bir sebebi vardır. Aşağıda, ayrıntılı olarak verileceği üzere, konu edinilen, 10 yıllık savaş (1912- 1922) döneminde tespit edilen Karapınarlı şehitlerin yarıdan fazlası (%57.8) yalnızca Çanakkale'de şehâdet mertebesine erişmiştir. Bu yüzden Çanakkale'nin Karapınarlılar açısından ayrı bir önemi bulunmaktadır.

Burada, öncelikle Balkan Savaşları'ndan Millî Mücadele'ye 10 yıllık savaşın yakın Türk Tarihinde neyi ifade ettiği ortaya konabilirse, bu mücadelelerdeki şehâdetlerin anlamının daha iyi kavranacağı kanaatindeyiz.

Bilindiği üzere, Osmanlı, II. Viyana yenilgisinden itibaren, gerilemeye başlayıp, Batı karşısında güçsüzlüğünü fark etmesiyle, Batılılar da Osmanlı'yı paylaşma hesaplarına girmiş bulunuyorlardı. 1815'e gelindiğinde paylaşım niyetleri açıkça telaffuz edilir oldu. Viyana Konferansı'nda "*Hasta adam Osmanlı*"nın paylaşılması projesinin adı "*şark meselesi*" olarak konduğunda proje için de düğmeye basılmıştı. Kendisi de aslında bir Balkan devleti olmasına rağmen, tabiî olarak Osmanlı Devleti de Avrupa ve özellikle Balkanlar'da tutunma mücadelesine girdi. Dolayısıyla 19.yy. başlarından itibaren Osmanlı'nın Batı ile olan ilişkileri ve mücâdelelerin temelinde bu endişe yer alıyordu. 19.yy. başından itibaren başlayan bu sürecin ilk önemli kilometre taşını 93 Harbi olarak zihinlere yerleşen 1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı oluşturdu. Bilindiği üzere bu savaş, hem Balkanlar hem de Kafkaslar'da dengeleri Türkler aleyhine alt üst etti. Bu dengede çok önemli bir faktör olan nüfus durumunda göçlerle, taşlar yerinden oynadı ve akabinde hatta günümüze kadar uzanacak siyasî ve sosyal problemler ortaya çıktı.

İkinci önemli kilometre taşı ise Balkan Savaşları idi. Öyle ki, bu savaş, Osmanlı'nın Balkanlar'da varolma veya yokolmasını belirle-

Levent Şahverdi Arşivi

yecek bir sonucu beraberinde getirecekti; nitekim öyle de oldu. Balkan Savaşı sonrasında artık Osmanlı Devleti coğrafi olarak bir Balkan devleti olma özelliğini kaybetti. Balkanlar'ın büyük bir bölümü elden çıktı. Türk tarihinde benzerine pek rastlanmayan hezimetler yaşandı.

Dünya ise bu yıllarda, patlak verecek yeni bir savaşın sancılarını yaşıyordu. Bir Dünya savaşının eşiğine gelindiği sıralarda Osmanlı'nın kendisini savaşın dışında bırakabilmesi oldukça zor ve belki de imkânsızdı. Çünkü, savaşın sebepleri arasında Osmanlı'yı paylaşma hesapları önde geliyordu. Böylece Türkler, Balkanlar'daki varlığını kaybetmenin yanısıra Anadolu'daki varlığının da tartışmaya açılacağı çok ciddî bir sürece itildi.

Üçüncü önemli kilometre taşı veya dönüm noktası diyebileceğimiz I. Dünya Savaşı'nda pek çok cephede mücadele verildi. Galiçya'da, Filistin-Irak ve Kafkas Cephesinde (Sarıkamış'ta) istenilen sonuçlar alınamamakla birlikte, Çanakkale'de Türk ordusu adeta destan yazdı. Bu destan, Anadolu'da Türk varlığının tehlikeye girdiği bir dönemde yeniden dirilişin moral kaynağı oldu. Çanakkale Zaferi'nin Türk ve Dünya tarihi açısından önemi, konu ile ilgili hemen bütün yayınlarda vurgulanır. Ama burada yeri gelmişken fazla ayrıntıya girmeden çok önemli birkaç hususa temas etmeden geçemeyeceğiz.

Çanakkale Zaferi, Dünya tarihi açısından İngilizler'in yenilmezlik imajının kırılmasıyla, sömürgecilik tarihinde, mazlumlar lehine bir kırılmanın başlangıcı oldu. Emperyalizmin hesapları altüst oldu. Öte yandan, bu zafer, sürekli yenilgilerle psikolojik bir eziklik ve güvensizlik duygusuna itilen bir milletin tabiî karakterine dönüşünü tetikledi. Millî Mücadele azminin tohumları bu zaferle atıldı. Hatta, Osmanlı çınarından bir Türk devletinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunun moral tohumlarının Çanakkale Zaferiyle atıldığını söylersek hiç de abartmamış oluruz. Çanakkale, yakın Türk tarihinde bu derece önemlidir.

İleriye dönük fevkalâde önemli sonuçlar doğuracak olan bu Zafer, ne yazık ki Mondros'a gelişi önleyemedi. Mondros Mütârekesi

Levent Şahverdi Arşivi

ile Osmanlı Devleti kağıt üstünde var olan, ama fiilen "devlet" kavramını ortadan kaldıran bir sonuçla karşılaştı. İşte bu noktada, Atatürk'ün "*müstevliler*" dediği emperyalistlerin Anadolu'da Türk hakimiyetini kırmakla sonuçlanacak "*şark meselesi*"ni tam gerçekleştirdik dedikleri sırada, Türk milleti Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde yeniden dirilişin destanını yazdı. Bu destanın adı "*Millî Mücâdele*" idi. Ve bu destan, artık ömrünü tamamlamış bir çınardan yeni ve güçlü bir filizin doğmasıyla sonuçlandı.

İşte, Anadolu'da var olma mücadelesi anlamına gelen 10 Yıllık savaş sürecinde Türk milleti, insan kaynaklarını neredeyse tüketme noktasına geldi. Öyle ki, hemen hiç bir aile veya sülale yoktur ki, sözkonusu savaşlarda şehit veya yaralı vermemiş olsun. Vatan coğrafyası, Akif'in o veciz ifadesiyle "*şüheda fışkıracak toprağı sıksan şüheda*" haline gelmiş bulunuyordu.

Bu düşüncelerden hareketle, Karapınar'ın söz konusu savaşlarda verdiği canları yani şehitleri tespit etmek istedik.

Araştırmamızın temel kaynağını Karapınar Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan *1 ve 2 numaralı Karapınar Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri*[1] *(=KVMVD)* oluşturmuştur. Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri yakın tarihimizin özellikle şehitler üzerine yapılacak çalışmalarda önemli kaynakları arasında bulunmaktadır. Bir çeşit "ölüm kayıt defterleri" diyebileceğimiz bu kayıtlarda, ölen kişinin ölüm sebebiyle birlikte, nerede, ne zaman öldüğü, medenî durumu, lakabı vb. diğer bütün kimlik bilgileri yer almaktadır[2]. Karapınar'ın şehitlerinin tespitinde fevkalâde önemli olan bu defterler baştan sona incelenmiştir[3]. Öteyandan bu defterlerin yanı sıra, Milli

---

[1] Karapınar Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü Arşivi, **1 ve 2 numaralı Karapınar Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri.**

[2] Bir tarih kaynağı olarak bu defterleri ayrıntılı analizi için bkz., Nuri Köstüklü, "Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'ye 'Şehitler' üzerine yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", **Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II,** Atase yay., Ankara 2006, s.205- 219.

[3] Bu defterlerin mikrofilmlerinin alınmasında öğrencim Gülseren Çınar bize yardımcı olmuştur. Kendisine teşekkür ederim. Karapınar Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerinden örnek bir sayfa için bkz., EK:1.

Levent Şahverdi Arşivi

Savunma Bakanlığı'nca yayınlanan *Şehitlerimiz* adlı dökümanter yayın da[4] gözden geçirilmiştir. Her iki kaynağın birlikte değerlendirilmesi sonucu ortak bir listeye ulaşılmıştır. Sözkonusu ortak liste üzerinden Çanakkale'de Şehit Olanlar ve Diğer Cephelerde Şehit Olanlar ayrı bir tasnife tabi tutulmuştur. Toplam 244 şehidin künyesine ulaşılmıştır. Bu kişilerden 147'si Çanakkale'de, 97'si de diğer cephelerde (Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de farklı cephelerde) şehit olmuşlardır.

Aşağıda verilen listelerde "*ölüm tarihi*" "*Rumi*" olanlar, KVMVD'den ulaşılan şehitleri, "*Miladi*" tarihle verilenler ise "Şehitlerimiz" adlı yayından yapılan tespitleri ifade etmektedir. Bunun yanı sıra "*italik*" yazılan künyeler, "Şehitlerimiz"de de olup ama ayrıntılı bilgilerine KVMVD'de ulaşılanları göstermektedir. Toplam listelerde Çanakkale'de şehit olan 147 kişinin 110'nunun, yine diğer cephelerde şehit olan 97 kişinin 56'sının tam künyesi KVMVD'den tespit edilmiştir. Bu bize, şehitleri tespitte, Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri'nin önemini göstermektedir.

Araştırmanın kapsamına gelince, sözkonusu savaş yıllarında Karapınar'ın idarî durumu esas alınmıştır. Yani, 1910'lu ve 1920'li yıllarda Karapınar merkez, köy ve nahiyeleri araştırma alanımıza dahil edilmiştir. Günümüzde, Karapınar'a bağlı olmayıp araştırma yıllarımızda Karapınar'a bağlı olan köy ve mahalleler araştırmanın kapsamında tutulmuştur. Meselâ, 1990'da ilçe statüsüne kavuşturulan Emirgazi, 1955'e kadar Karapınar'a bağlı köy ve 1990'a kadar da belde idi. Dolayısıyla araştırma yıllarımızda Karapınar'a bağlı bir köy olduğu için burada araştırmamıza dahil edilmiştir. Yine aynı şekilde, günümüzde Karaman'a bağlı olan Boyalıtepe, Eğilmez, Burunova araştırma yıllarımızda Karapınar'a bağlı köyler idi.

Şimdi, Balkan Savaşları'ndan Millî Mücadele'ye 10 yıllık savaşta Karapınarlılar'ın verdiği şehitlerin %57.8 gibi büyük bir bölümünü oluşturan Çanakkale şehitlerini mercek altına almak istiyoruz.

---

[4] **Şehitlerimiz – Osmanlı Rus, Osmanlı Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç güvenlik,** C.1-V, Milli Bavunma Bakanlığı, yay., Ankara 1998. (Bundan sonra bu yayına atıflarda *Şehitlerimiz* kısaltması kullanıldı).

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale'de Şehit Olan Karapınarlılar

Araştırmamızda Çanakkale'de şehâdet mertebesine ulaşan 147 Karapınarlı'nın künyesine ulaşılmıştır. Bu şehitlerin listesi aşağıda Tablo:1'de verilmiştir.

Tablo:1- *Çanakkale'de Şehit Olan Karapınarlılar*

	Köy veya Mahallesi	Lakab	Babası	Annesi	Adı	Doğum Tarihi	Şehit Olduğu tarih	Şehit Olduğu Yer	Yaşı
1	Sırçalı		Hasan			1301	1331	Seddülbahir	30
2	Kamenni	Mehmet	İbrahim			1885	26.07.1915		30
3	Emirgazi		Bekir	Fatıma	Abdullah	1298	1331	Çanakkale	33
4			Hacı Ömer		Abdullah	1893	08.04.1915	Seddülbahir	23
5	Emirgazi		Ömer	Halime	Abdullah	1297	Haziran 1331	Çanakkale	34
6	Camili		Süleyman	Meryem	Abdullah	1298	1331	Çanakkale	33
7	Emirgazi		Bekir	Fatıma	Abdurrahman	1293	9 Haziran 1331	Yassıtepe	38
8		Gök Mehmet Oğulları	Halil		Abdurrahman	1879	23.05.1915	Seddülbahir	36
9			Halil İbrahim		Abdurrahman	1880	30.06.1915	Kerevizdere	35
10	Kutviran		İbrahim	Rukiye	Abdurrahman	1302	1331	Kerevizdere	29
11		Kürt oğulları	Battal		Abdülmecit	1889	08.04.1915	Yassıtepe	26
12	Sorkun Karyesi		İsmail	Esme	Abidin	1290	1331	Çanakkale	41
13	Apak Mahallesi		Ahmet	Hatice	Ahmet	1308	22 Haziran 1331	Çanakkale	23
14		Hasan Hoca Oğulları	Hüseyin Efendi		Ahmet	1892	26.04.1915	9.Fırka Seyyar Hastanesi	23
15			Mehmet		Ahmet	1882	28.04.1915	Ağadere'de 11.Fırka Seyyar Hastanesi	33
16	Kesmez		Mehmet		Ahmet	1883	28.04.1915	Seddülbahir	32
17	Kesmez	Yörükoğlu	Mehmet		Ahmet	1299	28 Haziran 1331	Sığındere	32
18	Çetmi Mahallesi		Mevlüt	Şerife	Ahmet	1305	9 Haziran 1331	Seddülbahir	26
19	Hacı Ömerli Mahallesi		Süleyman	Aişe	Ahmet	1303	16 Haziran 1331	Seddülbahir	28
20			Ahmet		Ali	1891	17.04.1915	Kerevizdere	34
21	Kayalı	Kazım	Ahmet		Ali	1879	21.11.1915		36
22	Hankapı Mahallesi		Ahmet	Aişe	Ali	1309	22 Haziran 1331	Seddülbahir	22
23	Çiğil		Ahmet	Rukiye	Ali	1307	17 Haziran 1331	Çanakkale	24
24	Yenikuyu		Ahmet	Rukiye	Ali	1307	1331	Çanakkale	24
25	Ortaoba		Ali		Ali	1297	9 Haziran 1331	Çanakkale	34
26		Himmet Ağa Oğulları	Ali Ahmet		Ali	1893	22.04.1915	Çanakkale	23
27			Durmuş		Ali	1890	31.05.1915	Akbaş Nakliyat Hastanesi	25

Levent Şahverdi Arşivi

28	Karahüyük		Hafız		Ali	1308	8 Haziran 1331	Çanakkale	23
29	Karapınar İlçe Merkez B.		Mehmet		Ali	1893	06.08.1915	Şimal Grubu Ağır Mecruhin Seyyar Hastanesi	23
30			Mustafa		Ali	1884	24.04.1915	Maltepe Hastanesi	31
31	Kayalı B.	Kebenişin Oğulları	Ömer		Ali	1885	09.04.1915	Seddülbahir	30
32	*Kayalı*	*Keleş*	*Ömer*	*Kuddusi*	*Ali*	*1301*	*9 Haziran 1331*	*Seddülbahir*	*30*
33	Hankapı Mahallesi		Recep	Şerife	Ali	1309	1332	Çanakkale	23
34	Armudlu		Ahmet	Cennet	Arif	1298	19 Haziran 1331	Seddülbahir	33
35		Bekir oğulları	Gazanfer		Bekir	1879	20.06.1915	Kilidbahir	36
36	Kutviran		İsmail		Bekir	1304	1331	Ağadere'de mecruhan	27
37	Emirgazi		Mustafa	Fatıma	Bekir	1301	16 Haziran 1331	Çanakkale	30
38		İdris Oğulları	İsmail		Bektaş	1888	22.10.1915	Ağadere Hastanesi	27
39	Akviran	Osman	Mustafa Osman		Cabir	1893	16.09.1915	Çanakkale	22
40	Akviran		Osman	Arzu	Cabir	1302	9 Haziran 1331	Seddülbahir	29
41	Sorkun		Mehmet	Esmehan	Derviş	1305	1332	Çanakkale	27
42	*Hankapı Mahallesi*	*Hanlı*	*Ahmet*	*Hanım*	*Durmuş*	*1298*	*16 Haziran 1331*	*Seddülbahir*	*33*
43	*Kesmez*		*Cuma*	*Fatıma*	*Durmuş*	*1301*	*18 Ağustos 1331*	*Seddülbahir*	*30*
44	Sorkun		Hüseyin	Emine	Durmuş	1308	16 Haziran 1331	Seddülbahir	23
45	Ilıca		Hüseyin	Aişe	Emin	1301	19 Haziran 1331	Seddülbahir	30
46	Şabanlı		İsmail		Emin	1298	8 Haziran 1331	Seddülbahir	33
47	Şabanlı		İsmail	Aişe	Emin	1304	9 Haziran 1331	Seddülbahir	27
48	Kale Mahallesi		Mahmut	Aişe	Emin	1307	22 Haziran 1331	Seddülbahir	24
49			Fikri	Cemile	Feyzullah	1308	1331	Çanakkale	23
50	*Beğviran*	*Gökoğulları*	*Dede*	*Aişe*	*Halil*	*1305*	*8 Haziran (8.04)1331*	*Seddülbahir*	*26*
51	Çetmi Mahallesi		Hasan	Aişe	Halil	1302	9 Haziran 1331	Seddülbahir	29
52	*Çetmi Mahallesi*	*Arap Halil Oğulları*	*İsmail*	*Şerife*	*Halil*	*1298*	*9 Haziran 1331*	*Seddülbahir*	*33*
53	Apak Mahallesi		Durmuş	Aişe	Halil İbrahim	1302	22 Haziran 1331	Çanakkale	29
54	Hankapı		Ahmed	Ümmügülsüm	Hasan	1295	1331	Çanakkale	36
55	*Ilıca*		*Ali*	*Sultan*	*Hasan*	*1296*	*9 Haziran (9.04)1331*	*Seddülbahir*	*35*
56	*Kutviran*	*Hafız Oğulları*	*İdris*		*Hasan*	*1295*	*8 Haziran 1331*	*Çanakkale*	*36*
57	Çiğil		Mehmet	Meryem	Hasan	1295	25 Temmuz 1331	Seddülbahir	36
58	Karaca		Muhsin	Keziban	Hasan	1297	1331	ÇanakkaleMecruhan	34
59	Karahüyük		Mustafa	Esme	Himmet	1299	9 Haziran 1331	Seddülbahir	32
60	Ilıca		Ali	Sultan	Hüseyin	1297	9 Haziran 1331	Seddülbahir	34

Levent Şahverdi Arşivi

61	Ilıca		Durmuş	Emine	Hüseyin	1298	19 Ağustos 1331	Çanakkale	33
62		Maraş oğulları	Emin		Hüseyin	1881	07.09.1915	Mehmet Çavuş Siperlerinde	34
63			Kadir		Hüseyin	1889	27.01.1915	Arıburnu	26
64			Mehmet		Hüseyin	1892	09.04.1915	Seddülbahir	23
65	Çetmi Mahallesi		Mehmet		Hüseyin	1308	26 Haziran 1331	Seddülbahir	23
66	Kutviran		Mehmet	Raziye	Hüseyin	1308	9 Haziran 1331	Seddülbahir	23
67			Muin		Hüseyin		09.09.1915	Çanakkale (?)	
68			Mümin		Hüseyin	1881	08.09.1915	Mehmet Çavuş Siperlerinde	34
69	Kutviran		Osman		Hüseyin	1297	6 Haziran 1331	Çanakkale	34
70	*Emirgazi*		*Süleyman*		*Hüseyin*	*1299*	*9 Nisan 1331*	*Seddülbahir*	*32*
71	Aşlama		Süleyman	Sare	Hüseyin	1299	1331	Çanakkale	32
72			Ahmet		İbrahim	1891	26.05.1915	Muasele Yollarında Toprakları İslah Ederken	24
73		Demirci Oğulları	Ahmet		İbrahim	1893	17.09.1915	Cenup Grubu Sevk Mecruhin Hastanesi	22
74	Hankapı Mahallesi		Ahmet	Raziye	İbrahim	1302	1331	Hastanede	29
75	Hankapı Mahallesi		Bekir	Ümmü	İbrahim	1309	22 Haziran 1331	Seddülbahir	22
76	Karakışla		Durmuş	Gönül	İbrahim	1310	1331	Çanakkale	21
77			Mehmet		İbrahim	1887	20.09.1915	Cenup Grubu Sevk Mecruhin Hastanesi	28
78	Eğilmez		Mehmet	Aydan	İbrahim	1307	1331	Çanakkale	24
79	Kiçikışla	Sadioğulları	Mehmet	Sıddıka	İbrahim	1301	25 Temmuz 1331	Seddülbahir	30
80	Çetmi m.		Mehmet	Hatice	İbrahim	1301	25 Temmuz 1331	Kirte	30
81	Şabanlı		Halil	Nurkadın	İsa	1308	18 Temmuz 1331	Çanakkale	23
82	Camili		Süleyman	Ümmüha n	İsmail	1303	9 Haziran 1331	Seddülbahir	28
83	Çetmi Mahallesi	İmamoğlu	Mustafa	Fatıma	Kadir	1298	8 Haziran 1331	Seddülbahir	33
84			Ali		Mahmut	1874	08.04.1915	Seddülbahir	41
85	Apak Mahallesi		Gök Ali	Ümmügül süm	Mahmut	1298	16 Haziran 1331	Çanakkale	33
86	Emirgazi		İsmail	Ümmüha n	Mahmut	1297	1334	Seddülbahir	37
87	Güllü Mahallesi		Battal	Anakız	Mecit	1305	8 Haziran 1331	Çanakkale	26
88	İncesu		Ahmet	Fatıma	Mehmet	1297	1331	Seddülbahir	34
89	Emirgazi Karyesi		Ali	Şerife	Mehmet	1301	1331	Çanakkale	30
90	Kayalı B.	Gök Hasan Oğulları	Bekir		Mehmet	1885	09.04.1915	Çanakkale(?)	30
91	*Ilıca*	*Molla Bekir Oğulları*	*Bekir*	*Aişe*	*Mehmet*	*1298*	*9 nisan 1331*	*Seddülbahir*	*33*
92	Çetmi Mahallesi		Halil	Asiye	Mehmet	1304	22 Haziran 1331	Seddülbahir	27

Levent Şahverdi Arşivi

93	Ilıca		Hasan	Elife	Mehmet	1291	12 Temmuz 1331	Kerevizdere	40
94	Eğilmez		Hasan Ali		Mehmet	1307	1331	Seddülbahir	24
95	Hacı Ömerli Mahallesi	Fındıkçıoğulları	İbrahim		Mehmet	1297	1332	Çanakkale	35
96	Armudlu		İbrahim	Havva	Mehmet	1305	1331	Seddülbahir	26
97	Armudlu		İbrahim	Fatıma	Mehmet	1305	9 Haziran 1331	Seddülbahir	26
98	Kale Mahallesi		İbrahim	Meryem	Mehmet	1306	8 Temmuz 1331	Hastane'de	25
99	Emirgazi	Surcuoğulları	İsmail	Ümmüha n	Mehmet	1305	21 T. Evvel 1331	Çanakkale	26
100	Taşpınar		Mahmut		Mehmet	1300	19 Haziran 1331	Seddülbahir	31
101	Taşpınar Karyesi		Mehmet	Rukiye	Mehmet	1305	1331	Çanakkale	26
102	Kayacık	Şeyhoğulları	Mehmet	Hatice	Mehmet	1301	25 Temmuz 1331	Seddülbahir	30
103	Eğilmez		Mustafa	Hatice	Mehmet	1298	27 Haziran 1331	Çanakkale	33
104	Karacavir an		Receb	Hatice	Mehmet	1308	1331	Çanakkale (16. Alay 3. Tabur)	23
105	Kiçikışla		Selami	Aişe	Mehmet	1302	16 Haziran 1331	Seddülbahir	29
106	Çetmi Mahallesi		Selami	Aişe	Mehmet	1302	12 Haziran 1331	Seddülbahir	29
107		Mavi Oğulları	Mahmut		Mehmet Emin	1891	22.04.1915	Kerevizdere	24
108	İncesu		Ahmet	Fadime	Mevlüt	1304	9 Haziran 1331	Seddülbahir	27
109	Küllü Mahallesi		Arif	Ümmü	Mevlüt	1304	1331	Kireçtepe'de	27
110	Aşlama		İsmail	Meryem	Mevlüt	1303	1331	Sığındere	28
111	Çitli Viran	Yozoğlan oğullarından	Mehmed	Aişe	Mevlüt	1306	1332	Çanakkale	26
112	İslik B.	Hacı Ömer Oğulları	Mustafa		Mevlüt	1893	24.07.1915	Çanakkale	22
113	Kiçikışla		Halil	Aişe	Musa	1302	9 Haziran 1331	Seddülbahir	29
114	Sırçalı		Hasan	Rabia	Musa	1301	9 Haziran 1331	Seddülbahir	30
115	*Ilıca*	*Abdurrezzak Oğulları*	*Osman*	*Aişe*	*Musa*	*1291*	*11 Nisan1331*	*Kirte'de*	*40*
116			Salih		Musa	1884	16.04.1915	Seddülbahir	31
117	Taşağıl Karyesi		Ahmet	Fatıma	Mustafa	1303	1331	Çanakkale	28
118			Ali	Fatıma	Mustafa	1302	1331	Seddülbahir	29
119	Salur		Himmet	Hatice	Mustafa	1298	9 Haziran 1331	Seddülbahir	33
120	Ilıca		İsmail	Şemsiye	Mustafa	1303	9 Haziran 1331	Seddülbahir	28
121	Aşlamake bir		İsmail	Meryem	Mustafa	1303	1331	Sığındere	28
122	Camili		Mehmet	Nurkadın	Mustafa	1302	9 Haziran 1331	Seddülbahir	29
123	Sorkun		Mehmet	Emine	Mustafa	1302	27 Temmuz 1331	Seddülbahir	29
124	Sorkun		Mehmet		Mustafa	1302	1331	Kerevizdere	29
125	Ilıca		Ömer Ali	Fatıma	Mustafa	1302	1331	Çanakkale	29
126	Hasanoba		Şaban	Aişe	Mustafa	1296	6 Mayıs 1331	Çanakkale	35

Levent Şahverdi Arşivi

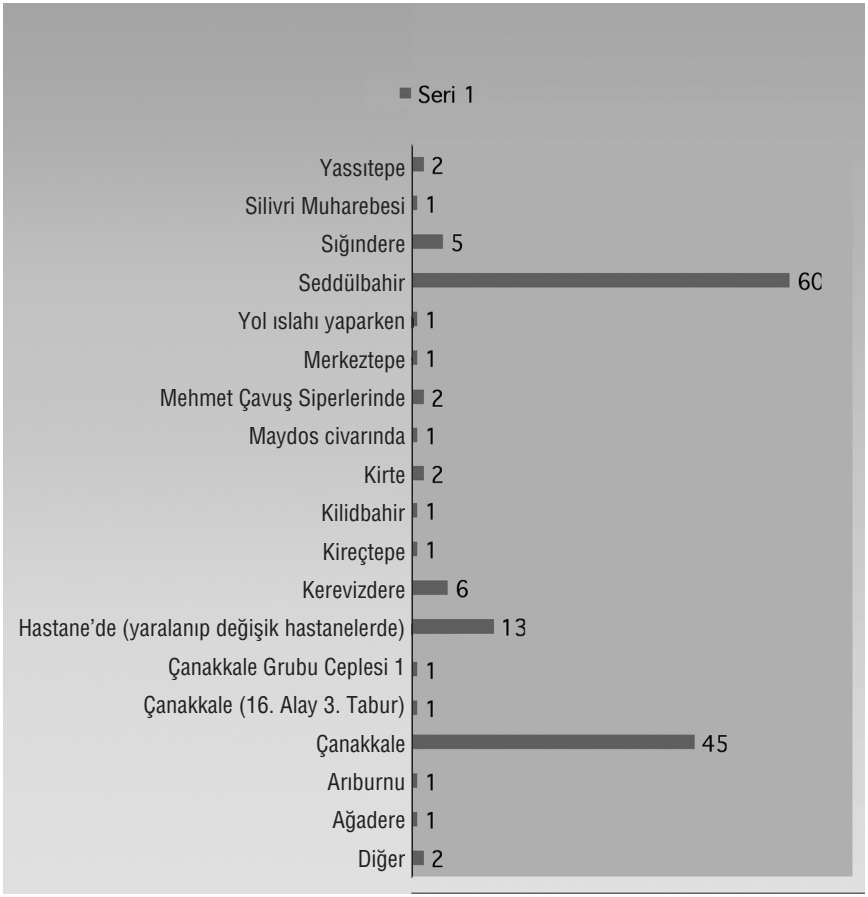
127			Ahmet		Nebi	1892	23.04.1915	Sığındere	23
128	Apak Mahallesi	Hocaoğulları	Hakkı	Fadime	Osman	1296	10 Ağustos 1331	Maydos civarında Çanakkale	35
129	Apak Mahallesi		Hasan	Zeynep	Osman	1304	25 Eylül 1331	Mecruhan Hastanede	27
130		Hamamcı Oğulları	Mehmet		Osman	1882	08.08.1915	Şimal Grubu Ağır Mecruhin Hastanesi	33
131	*Çetmi Mahallesi*		*Süleyman*		*Osman*	*1301*	*09 Nisan 1331*	*Seddülbahir*	*30*
132	Karahüyük		Süleyman	Aişe	Osman	1301	9 Haziran 1331	Seddülbahir	30
133	Karacaviran		Süleyman	Ümmügülsüm	Osman	1291	1331	Çanakkale	40
134			Mehmet		Ömer	1873	19.02.1918	Çanakkale Grubu Cephesi	45
135	Sırçalı		Osman	Hatice	Ömer	1301	9 Haziran 1331	Seddülbahir	30
136	Eğilmez		Hasan	Aişe	Ramazan	1304	19 Haziran 1331	Seddülbahir	27
137	Kutviran		Mehmet	Hafize	Raşit	1308	2 Eylül 1331	Seddülbahir	23
138		Kasap Oğulları	Mustafa		Recep	1878	16.04.1915	Seddülbahir	37
139	Apak Mahallesi	Veli Mehmet oğulları	Mustafa		Recep	1294	8 Haziran 1331	Çanakkale	37
140	Kale Mahallesi		Arif		Rıza	1309	26 Temmuz 1331	Çanakkale	22
141			Ali		Salih		06.09.1915	Gümüşsuyu Hastanesi	
142			Süleyman	Hatice	Selim	1297	1331	Çanakkale	34
143	Çetmi Mahallesi		Ahmed	Aişe	Süleyman	1300	1331	Silivri Muharebesi	31
144			Mustafa		Şaban	1880	06.03.1915	Merkeztepe'de	35
145	Akviran		Abdullah	Şemsiye	Tahir	1306	22 Haziran 1331	Sığındere	25
146	*Çetmi Mahallesi*	*Salihoğulları*	*İsa*	*Aişe*	*Veli*	*1299*	*16 Haziran 1331*	*Çanakkale*	*32*
147	Beğviran		Mehmet	Raziye	Yusuf	1299	1331	Çanakkale	32

Tespit edilebilen künye bilgileri ile verilen bu şehitlerin, muharebe alanlarına göre dağılımını yaptığımızda; en fazla Seddülbahir'de şehâdet mertebesine ulaşıldığını görüyoruz. 147 Karapınarlı şehidin 60'ı Seddülbahir'de şehit olmuştur. Bunu 45 şehitle, "Çanakkale" kaydının düşüldüğü şehitler izlemiştir. Tabiî ki bu ifade cephenin tamamını kapsamaktadır. Çatışmalarda yaralanıp, kaldırıldığı hastanede kurtarılamayıp şehit olanların sayısı da az değildir. 13 kişi bu durumda şehit olmuştur. Bunların dışında Kerevizdere'de 6, Sığındere'de 5, Yassıtepe, Kirte, Mehmet Çavuş siperlerinde 2'şer şehit verildiğini görüyoruz. Bu şehâdet alanlarının dışında, Maydos, Kilidbahir, Kireçtepe, Arıburnu, Ağadere ve Çanakkale'nin diğer muharebe alan-

Levent Şahverdi Arşivi

larında şehit düşen Karapınarlılar'a rastlanmıştır (Bkz., Grafik:1). Görüleceği üzere, Seddülbahir'de yoğunlaşmakla birlikte, Çanakkale'nin hemen her tarafında Karapınarlı şehide rastlamak mümkündür.

Grafik:1- *Çanakkale'de Şehit Olan Karapınarlılar'ın Muharebe alanlarına göre dağılımı*

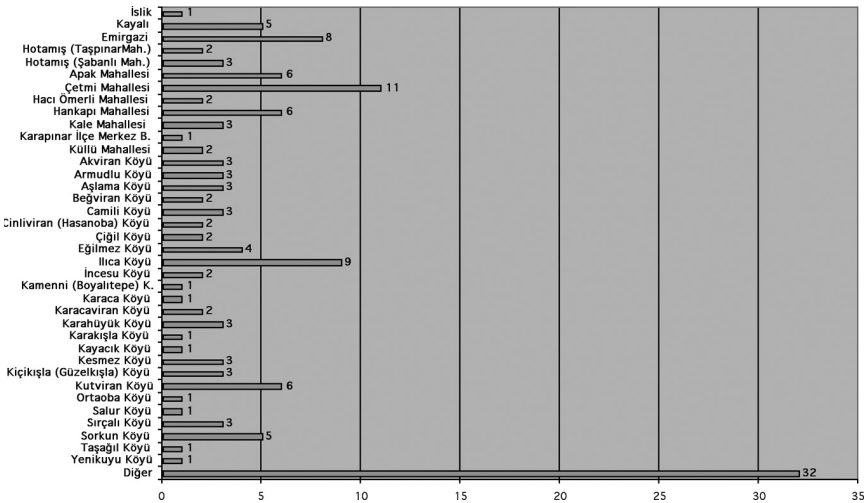

Çanakkale'de şehit olan Karapınarlılar'ı mahalle ve köylere göre dağılımını yaptığımızda; en fazla şehidin Çetmi mahallesinden çıktığını görüyoruz. Bu mahalleden 11 kişi şehit olmuştur. Apak ve Hankapı mahallelerinden 6'şar şehit verilmiştir. Kale mahallesinde 3, Hacı Ömerli ve Küllü mahallelerinden de 2'şer şehit bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Köylere baktığımızda ise; en fazla şehidin 9 şehitle Ilıca Köyü'nden olduğunu görüyoruz. Günümüzde ayrı bir ilçe olan ama dönemin idarî yapılanmasında Karapınar'a bağlı bir köy olan Emirgazi'den ise Çanakkale'de 8 şehit verilmiştir. Diğer köylerden de Çanakkale'de şehâdet mertebesine ulaşanların sayısı şu şekildedir; Kutviran 6, Sorkun 5, Eğilmez 4, Akviran, Armutlu, Aşlama, Camili, Karahüyük, Kesmez, Kiçikışla (Güzelkışla) 3'er, Beğviran, Cinliviran (Hasanoba), Çiğil, İncesu, Karacaviran 2'şer şehit. Bu köylerin dışında, İslik, Kamenli (Boyalıtepe), Karaca, Karakışla, Kayacık, Ortaoba, Salur, Taşağıl, Yenikuyu köylerinden de 1'er şehidin verildiğini görüyoruz. Bundan başka, Karapınarlı olup da köy ve mahallesi tespit edilemeyen 31 şehidin künyesine ulaşılmıştır (Bkz., Grafik:2).

Grafik:2- *Çanakkale'de Şehit Olan Karapınarlılar'ın Mahalle ve Köylerine Göre Dağılımı*

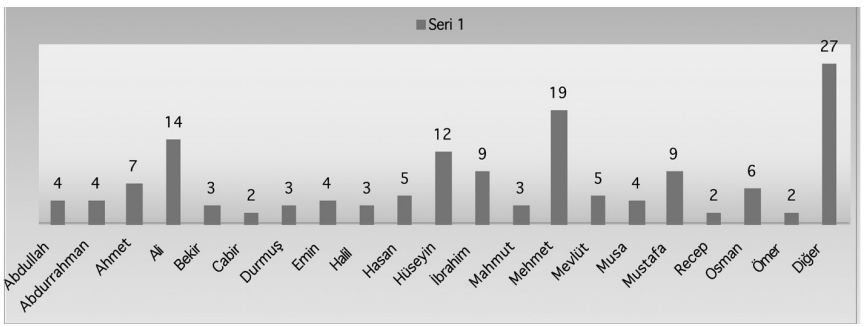
Çanakkale'de şehit olan Karapınarlılar'ı isim ve lâkapları açısından da bir değerlendirmeye tabi tuttuk. İsim ve lâkaplar, şüphesiz bize o dönemdeki toplumun tercihlerini, değer yargılarını ve hayat felsefelerini anlamada önemli ipuçları sunarlar. Özellikle, 10 yıllık savaş dönemi kültürel ve siyasî çalkantıların da yoğunlaştığı bir dönemi ifade ediyor. Tanzimat'tan itibaren başlayan süreç aynı zamanda fikrî ve kültürel dönüşüm veya değişim hareketlerini de bünyesinde

Levent Şahverdi Arşivi

taşıyor idi. Bu sosyolojik olgunun, şu veya bu şekilde sivilizasyonun da etkili olup olamamasına göre tesirini isimler üzerinde göstermesi tabiîdir. Dolayısıyla, şehit isimleri, hatta anne, baba isimleri ve lâkaplar, şehitlerin bulunduğu yörenin, sosyolojik yapısı, siyasî ve kültürel tercihlerini anlama bakımından bize önemli ipuçları verebilirler.

Bu düşüncelerden hareketle, Karapınarlı şehitlerin isimlerini değerlendirmeye aldık. 19 isimle en fazla "Mehmet" ismi karşımıza çıktı. Bundan sonra sırasıyla Ali (14), Hüseyin (12), İbrahim, Mustafa (9'ar), Ahmet (7), Osman (6) isimleri gözlenmiştir. Bu isimleri daha az sayıda diğer isimler takip etmiştir (Bkz., Grafik: 3). En fazla gözlenen ilk üç isim Hz. Peygamber ve ailesine ait isimlerdir. Diğer isimler de Kur'an'da veya Türk-İslâm kültüründe ağırlıklı yer alan isimlerdir. Bilindiği üzere, Türkler, Hz. Peygambere hürmetinden dolayı O'nun ismini Muhammed olarak değil de daha ziyâde Mehemmed- Mehmet şeklinde ifade etmeyi teeddüben daha uygun bulmuşlardı. Hatta "Mehmet" ismini bu şekilde Türkçeleştirdiklerini söyleyebiliriz. Bu tablo bize, araştırma alanımıza giren yörede, dönemin kültürel değişim veya diğer siyasî hareketlerine nazaran, Türk-İslâm kültürünün izlerini muhafaza etmesi açısından bir fikir veriyor[5].

Grafik:3- *Çanakkale'de Şehit Olan Karapınarlılar'ın İsimlere göre dağılımı*

[5] Şehit isimleri üzerine ayrıntılı bir analizimiz için bkz., Nuri Köstüklü, "Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'ye 'Şehitler' üzerine yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", s.208- 209.

Levent Şahverdi Arşivi

Öteyandan, babasıyla aynı ismi taşıyan şehitler de dikkatimizi çekmiştir. Taşpınar Köyü'nden Rukiye'den olma Mehmet, Kayacık Köyü'nden Hatice'den olma Mehmet, Ortaoba Köyü'nden Ali, Apak mahallesinden Ahmet babasıyla aynı adı taşıyorlardı (Bkz., Tablo:2).

Bilindiği üzere Türk toplumunda babası sağ iken çocuğa aynı ismi koyma adeti yok denecek kadar azdır. Genellikle çocuk doğmadan babası ölmüş ise babasının hatırasına hürmeten aynı ad çocuğa verilir. Buradaki durumu, çocuk doğmadan babasının ölmüş olmasıyla –büyük ihtimalle savaşlarda şehit olmasıyla- çocuğa aynı ismin verilmesi olarak izah etmek akla daha yatkın gözüküyor. Çünkü bu yıllar, Türk toplumunun 93 Harbi'nden (1877- 1878 Osmanlı –Rus Savaşı) itibaren sürekli savaş halinde bulunduğu yıllardır. Cepheyi de Anadolu beslemektedir. Bu bakımından babasıyla aynı adı taşıyan Karapınarlı şehitler için "şehit oğlu şehit" ifadesinin kullanılabileceği kanaatindeyiz.

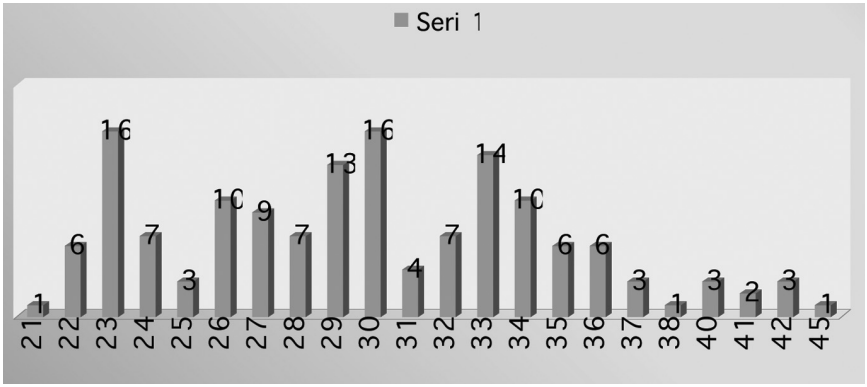
Tablo:2- *Çanakkale Şehitlerinden Babası ile Aynı Adı Taşıyanlar*

	Mahalle veya Köyü	Baba Adı	Anne Adı	Şehidin Adı	Doğum yılı	Yaşı
1	Apak Mahallesi	Ahmet	Hatice	Ahmet	1308	23
2	Ortaoba Köyü	Ali		Ali	1297	34
3	Taşpınar Köyü	Mehmet	Rukiye	Mehmet	1305	26
4	Kayacık Köyü	Mehmet	Hatice	Mehmet	1301	30

Çanakkale'de şehit olan Karapınarlılar'ın yaş durumunu da değerlendirmeye aldık. En fazla 23 ve 30 yaşlarında şehadetin yoğunlaştığını görüyoruz. Her iki yaşta da 16'şar şehit bulunmaktadır. Şehitlerin 14'ü 33, 13'ü 29 yaşında bu mertebeye ulaşmışlardır. Bunun dışında, 21'den 45 yaşına kadar şehitler gözlenmiştir. Karakışla Köyü'nden Durmuş oğlu İbrahim, Şehit olduğunda henüz 21 yaşında idi. 9 Karapınarlı da 40'lı yaşlarda vatan savunmasında toprağa düşmüştür (Bkz., Grafik: 4).

Levent Şahverdi Arşivi

Grafik: 4- *Çanakkale şehitlerinin yaşlara göre dağılımı*

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Çanakkale Cephesi dışında I. Dünya Savaşı'nın diğer cepheleri ile İstiklal Savaşı'nda çok sayıda Karapınarlı şehit olmuştur. Şimdi isim isim tespit edilebilen Karapınarlı şehitlerin listesini veriyoruz

Çanakkale Dışında Diğer Cephelerde Şehit Olan Karapınarlılar

Çanakkale dışında Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı'nın diğer cepheleri ile İstiklal Savaşı'nda şehit olan 97 Karapınarlı'nın künyesine ulaşılmıştır. Bu şehitlerin listesi aşağıda Tablo:3'de verilmiştir.

Tablo:3- *Çanakkale dışında diğer cephelerde şehit olan Karapınarlılar*

	Köy veya Mahallesi	Lakab	Babası	Annesi	Adı	Doğum Tarihi	Şehit Olduğu tarih	Şehit Olduğu Yer	Cephesi	Yaşı
1	Aşlama Kebir		Ahmet	Keziban	Abdurrahman	1306	28 .08. 1338	Ayvalı Muharebesi	Büyük Taarruz	32
2			Hacı Ahmet		Abdurrahman	1884	31.08.1922	Kaplantepe'de	Büyük Taarruz	38
3			Osman		Abdurrahman	1896	12.07.1917	2.Kolordu 1.Fırka 4.Seyyar Hastanesi	Irak Cephesi	21
4	Salur	Külek Oğulları	Ahmet		Ahmet	1900	28.08.1922	Bilan Tepe	Büyük Taarruz	22
5			Ali		Ahmet	1898	02.06.1922	Sandıklı Menzil Hastanesi	Büyük Taarruz	24

Levent Şahverdi Arşivi

6	Hankapı Mahallesi	Canavarcı oğulları (?)	Ali Osman	Hatice	Ahmet	1310	1332	Felahiye Muharebesi	Irak Cephesi	22
7	Apak Mahallesi		Hüseyin	Şerife	Ahmet	1306	1337	Sakarya'da	Sakarya Muharebesi	31
8		Makrip	İbrahim		Ahmet	1899	01.06.1922	Sıhhiye Bölüğü	Büyük Taarruz	23
9	Hankapı		İbrahim	Ümmü gülsüm	Ahmet	1305	1337	Sakarya Muharebesi	Sakarya Muharebesi	32
10	Kızmız	Berdük	Mehmet		Ahmet	1883	28.06.1916			33
11	Kayalı		Ahmet	Şerife	Ali	1311	1332	Felahiye Muharebesi	Irak Cephesi	21
12	Şabanlı	Deli Mahmut	Dede		Ali	1895	21.02.1917	İstilat İstasyonunda Muharebe	Irak Cephesi	22
13	Kayalı		Hacı Ahmet		Ali	1895	09.12.1916	Felahiye Muharebesi	Irak Cephesi	21
14	Ilıca	Köseoğulları	İsmail	Raziye	Ali	1302	20 Nisan 1332	Kütülamare'de	Irak Cephesi	30
15			Mehmet		Ali	1901	10.04.1921	Allıviran Harbi	İnönü Muharebeleri	20
16	İslik B.	Aşık Oğulları	Mehmet		Ali	1893	27.06.1922	Çiğiltepe Muharebesi	Büyük Taarruz	29
17			Ömer		Ali	1884	20.02.1917	Gazze Cephesinde	Suriye-Filsitin Cephesi	33
18		Çavuş	Yusuf		Ali	1899	26.08.1922	Afyon Harbi	Büyük Taarruz	23
19	Emirgazi		Ali	Keziban	Baki	1298	1338	Hastanede	Büyük Taarruz	40
20		Hüseyin	Abdurrahman		Bayram	1899	05.09.1921	Şeyhali muharebesi	Sakarya Muharebesi	22
21	*Hankapı Mahallesi*	*Nasıroğulları*	*Ahmet*	*Ümmügülsüm*	*Bayram*	*1316*	*10 Temmuz1337*	*Eski Polatlı Muharebesi*	*Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*	*21*
22	*Apak Mahallesi*		*Osman*	*Hatice*	*Bayram Ali*	*1315*	*10.08.1336*	*Alaaddin Tepe'de*		*21*
23			Yahya		Bekir	1898	15.07.1921	Kırmızıtepe Harbinde	*Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*	23
24	Beğviran		Mustafa	Fatıma	Cuma	1298	1336			38
25		Sarı Süleyman	Musa		Durmuş	1901	29.03.1925	Şeyh Sait Harekatında	Şeyh Sait Harekatı'nda	24
26	*Kutviran*	*Abdullah*	*Bekir*	*Emine*	*Emin*	*1306*	*9 Ağustos 1338*	*Küçük İstasyon'da*	Büyük Taarruz	*32*
27	*Apak Mahallesi*		*Bekir*	*Fatıma*	*Emin*	*1317*	*29.3.1341*	*Şeyh Sait Harekatında*	Şeyh Sait Harekatı'nda	*24*

Levent Şahverdi Arşivi

28	Çetmi Mahallesi		Ahmet	Fatıma	Enes	1308	1332			24
29	*Küllü Mahallesi*		*Arif*	*Dönüş*	*Gazi*	*1315*	*28.03.1337*	*Tekeköy Muharebesi*	İnönü Muharebeleri	*22*
30	Eğilmez		Hacı Yusuf	Hatice	Halil	1312	1336	Hastanede		24
31	Emirgazi		Musa	Sultan	Halil	1312	5 Nisan 1332	4. Seyyar Hastanesinde		20
32		Hacıgöne	Süleyman		Halil İbrahim	1894	20.12.1916	18. Kolordu 57.Seyyar Hastanesi		22
33	Kesmez	Dede	Mahmut		Hasan	1897	21.05.1921	Eskişehir Muharebesi	Kütahya-Eskişehir Muharebeleri	24
34	Sorkun	Topçuoğulları	Ali	Meryem	Hasan Hüseyin	1315	15 Ağustos 1337	Çaltepede	Sakarya Muharebesi	22
35	Ilıca		Mehmet	Emine	Hüseyin	1307	18 Temmuz 1333	Yurddere Muharebesinde		26
36		Topal Kadı Oğulları	Osman		Hüseyin	1881		Karaburun Cesaret Tepesinde		
37		Köylü	Salih		Hüseyin	1894	22.02.1917	İstilat İstasyonunda Muharebe	Irak Cephesi	23
38		Pancar	Mahmut		İbrahim	1899	01.06.1922	Sıhhiye Bölüğü	Büyük Taarruz	23
39	Çetmi Mahallesi		Mehmet	Emine	İbrahim	1315	27.08.1338	Askerde	Büyük Taarruz	23
40	Sorkun		Osman	Zeynep	İdris	1306	1338	11. Fırka	Büyük Taarruz	32
41	Hankapı Mahallesi		Ali	Aişe	İsmail	1302	1336	Eşkıya Müsademesinde	Eşkıya Takibinde	34
42		Haydar	Hacı Mehmet		İsmail	1897	22.07.1922	Karaman Hastanesi	Büyük Taarruz	25
43	Salur		Hüseyin		İsmail	1894	19.11.1916	Garraf Harbinde	Irak Cephesi	22
44		İbrahim	Mehmet		İsmail	1891	16.01.1917			26
45	Çetmi Mahallesi		Mehmet		İsmail	1307	1332			25
46	*Çetmi Mahallesi*	*Arap Halil*	*Muhiddin*	*Zeyneb*	*İsmail*	*1313*	*1337*	*İnönü Muharebesi*	İnönü Muharebeleri	*24*
47	*Taşpınar*	*Kadir Hoca*	*Mehmet*	*Aişe*	*Kadir*	*1314*	*9 Ağustos 1338*	*Küçük İstasyon'da*	*Büyük Taarruz*	*24*
48		Hacı Ali	Ahmet		Kamil	1886	28.08.1922	İstemez Tepede	Büyük Taarruz	36

Levent Şahverdi Arşivi

49	Hankapı Mahallesi		Mustafa	Şehriban	Kamil	1315	1336	Sakarya Harbi	Sakarya Muharebesi	21
50	*Camili*	*Sarı Süleyman Oğulları*	*Süleyman*	*Fatıma*	*Kamil*	*1308*	*28.8.1338*	*Seyid Gazi Muharebesi*	Büyük Taarruz	*30*
51	Kutviran		Mehmet Ali	Raziye	Mahmut	1306	19 Temmuz 1327	Rumeli		21
52	Emirgazi		İsa	Şerife	Mecid	1315	10.4.1337	61. Fırka	İnönü Muharebeleri	22
53	Ilıca Karyesi		Abdurrahman	Züleyha	Mehmet	1307	1333	Yurddere Muh.		26
54	Kayalı		Ahmet	Şerife	Mehmet	1313	1337	Sakarya Muharebesi	Sakarya Muharebesi	24
55	Kayalı B.	Küçük Ali	Hacı İsmail		Mehmet		28.07.1916			
56		Veysel	Hacı Mustafa		Mehmet	1899	14.08.1922	Sakarya Beştepe'de	Büyük Taarruz	23
57	*Küllü Mahallesi*	*Hacı Müezzin*	*İbrahim*	*Ümmügülsüm*	*Mehmet*	*1315*	*25.08.1921*	*Bayrakbayır Muharebesi*	Sakarya Muharebesi	*23*
58	Çetmi		Kadir	Hatice	Mehmet	1296	1333	Of Dağı'nda Ruslarla Harb ederken	Kafkas Cephesi	37
59	Kayalı	Deli Ahmet oğulları	Mehmet	Hatice	Mehmet	1310	1337	Hastanede		27
60	Ayranlı		Mehmet	Zehra	Mehmet	1316	1336	Güzelce Dağı'nda		20
61			Mustafa		Mehmet	1882	20.02.1917	Gazze'de	Suriye-Filsitin Cephesi	35
62	Çetmi Mahallesi	Molla Efendi oğulları	Mustafa	Nazife	Mehmet	1298	20 Nisan 1333	Gazze Muharebesinde	Suriye-Filsitin Cephesi	35
63	Kutviran		Mustafa	Ümühan	Mehmet	1315	1337	Sakarya Muharebesi	Sakarya Muharebesi	22
64	Şabanlı		Mustafa	Fatıma	Mehmet	1306	28.8.1338	Seyid Gazi Muharebesi	Büyük Taarruz	32
65	Çetmi Mahallesi		Mustafa Osman		Mehmet	1882	10.04.1917			35
66	Yenikuyu		Osman	Hatice	Mehmet	1312	1 K. Evvel 1333	Meydan Harbi		21
67	Sorkun		Mustafa	Zarife	Mevlüt	1315	30.08.1337	Sakarya Muharebesi	Sakarya Muharebesi	22
68	Yenikuyu		Osman	Fatıma	Mevlüt	1306	1336	Askerde		30
69	Karakışla		Ömer	Fatıma	Muharrem oğlu İlyas	1308	1328	Bolayır'da	Balkan Savaşı	20
70	Çetmi Mahallesi	Dağlı Musa	Durmuş		Musa	1899	22.09.1920			21
71	Emirgazi Karyesi		Mehmet	Havva	Musa	1311	1332	Hastanede		21
72	Kızılgedik	Yahya	Yahya		Musa	1890	17.02.1923			33

Levent Şahverdi Arşivi

73	Taşağıl		Ali		Mustafa	1290	18 K. Evvel 1332			42
74	Kayalı B.		Mehmet		Mustafa	1894	0.0.1922	Sıhhiye Bölüğü Hastanesi	Büyük Taarruz	28
75	Emirgazi Karyesi		Mehmet	Aişe	Mustafa	1315	1337	Eskişehir Muh.	Kütahya-Eskişehir Muharebeleri	22
76		Arap Hasanoğlu	Mehmet Çavuş		Mustafa	1884	28.05.1906	Afar		22
77	Emirgazi		Musa	Aişe	Mustafa	1306	1338	Askerde	Büyük Taarruz	32
78	Hacıömerli Mahallesi		Abidin		Osman	1311	1334	Irak Cephesi	Irak Cephesi	23
79		Ali	Bayram Ali		Osman	1899	05.08.1920	Konya Merkez Hastanesi		21
80	*Aşlamakebir*		*Bekir*		*Osman*	*1305*	*27 Haziran 1338*	*Tezektepe Muharebesi*	*Büyük Taarruz*	*33*
81	Hacı Ömerli Mahallesi		Emin	Cennet	Osman	1299	1335	Dördüncü Orduda		36
82			Mustafa		Osman	1891	12.11.1916	Mevki Harbinde		25
83	*Kutviran*	*Karabaş Oğulları*	*Nebi*	*Hatice*	*Osman*	*1299*	*1332*	*Medine-i Münevvere' de Asi Bedevilerle Mücadelede*	*Hicaz Cephesi*	*33*
84	Kayalı Köyü		Osman	Meryem	Osman	1306	21 Mayıs 1337	Hastanede	İnönü Muharebeleri	21
85	*Karahüyük*	*Ömeroğullarından*	*Bekir*	*Kezibaın*	*Ömer*	*1315*	*1338*	*Katrancı Harbi*	Büyük Taarruz	*22*
86		Kara Ömer Oğulları	Mehmet		Ömer	1890		Belli değil		
87	*İslik*	*Aşık*	*Mehmet*	*Ümmügülsüm*	*Ömer Ali*	*1309*	*27.08.1338*	*Çiğiltepe'de*	Büyük Taarruz	*29*
88	Salur	Güzel	Ali		Rasim	1894	20.10.1916	Felahiye Muharebesi	Irak Cephesi	32
89	Taşpınar Karyesi		Battal	Aişe	Seyit Mehmet	1300	1333	Belli değil		33
90	*Akviran*	*Arap*	*İbrahim*	*Meryem*	*Süleyman*	*1314*	*29 Ağustos 1337*	*Taşlıtepe'de*	Sakarya Muharebesi	*23*
91	Karapınar İlçe Merkez		Mustafa		Süleyman	1892	16.10.1916	Belli değil		24

Levent Şahverdi Arşivi

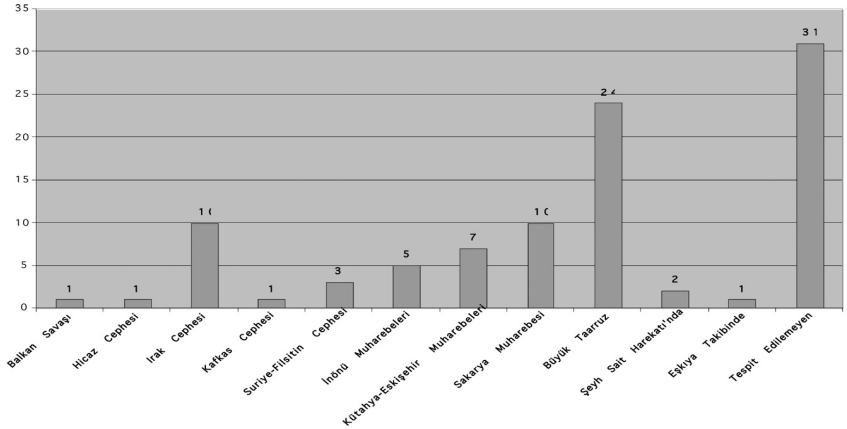
92		Hurfaç	Ali		Şakir	1898	15.07.1921	Kırmızıtepe Harbinde	Kütahya-Eskişehir Muharebeleri	23
93		Molla	Fettah		Tahir	1898	21.07.1921	Eskişehir Muharebesi	Kütahya-Eskişehir Muharebeleri	23
94	Burunova		Alişan		Veli Osman oğlu Serdar	1298	21 T. Sani 1332	Belli değil		34
95	Emirgazi	Köseoğulları	Bekir	Emine	Yahya	1314	16 Temmuz 1337	Kırmızı Tepe Muharebesi	Kütahya-Eskişehir Muharebeleri	23
96	Emirgazi		Durmuş	Aişe	Yakup	1301	11 Nisan 1332	Nizamiye 5. Alay Taburu		31
97		Yankoz	Mevlüt		Yunus	1893	03.08.1922	İnören Harbinde	Büyük Taarruz	29

Çanakkale dışında diğer cephelerde şehit olan Karapınarlılar'ı cephelerine göre tasnif yaptığımızda, en fazla İstiklal Savaşı'nda ve bu savaş içinde Büyük Taarruz'da şehadet mertebesine ulaştıklarını görüyoruz. Büyük Taarruz'da şehit olan 24 Karapınarlı'nın künyesine ulaşılmıştır. Bunu sırasıyla 10 şehitle Sakarya Meydan Muharebesi, 7 Şehitle Eskişehir- Kütahya Muharebeleri, 6 şehitle de İnönü Muharebesi takip etmektedir. I. Dünya Savaşı'nda da en fazla Irak Cephesi'nde şehit verildiğini tespit ediyoruz. Bu cephede 10 kişi şehit olmuştur. Bunun dışında Suriye-Filistin Cephesi'nde 2 ve Kafkas ve Hicaz cephelerinde de 1'er şehit verildiğini görüyoruz. Balkan Savaşları'nda ise 1 kişinin şehit künyesine ulaşılmıştır. Karakışla Köyü'nden Muharremoğullarından Ömer oğlu İlyas'ın 1912 yılında Balkan Savaşları'nda şehit olduğunu anlıyoruz[6]. Çanakkale dışındaki yerlerde şehit olan 31 kişinin de cephesi tespit edilememiştir (bkz., Grafik: 5). Bu tablo bize, Karapınarlılar'ın İstiklal Savaşı'nın kaderini belirleyen en kritik cephelerde daha fazla şehit verdiğini gösteriyor.

[6] Tablo:3, sıra no:69.

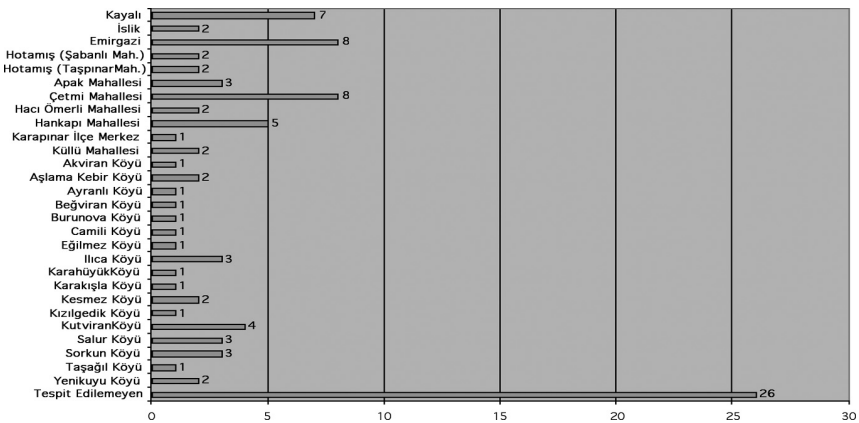
Levent Şahverdi Arşivi

Grafik:5- *Çanakkale Dışında Şehit Olan Karapınarlılar'ın Cephelere Göre Dağılımı*

Bu şehitleri, mahalle ve köylere göre tasnif ettiğimizde, Çetmi (8 şehit), Hankapı (6 şehit) ve Apak (3 şehit) mahallelerinden daha fazla şehit verildiğini görüyoruz. Bunu diğer mahalleler takip etmektedir. Köylerden ise en fazla Emirgazi'den şehit verilmiştir (8 şehit). Kutviran'dan 4, Ilıca, Salur ve Sorkun köylerinden de 3'er şehit verildiği gözlenmiştir. Diğer köylerden de en az 1 şehit verildiği görülmüştür (bkz., Grafik:6).

Grafik:6- *Diğer Cephelerde Şehit Olan Karapınarlılar'ın Mahalle ve Köylere Göre Dağılımı*

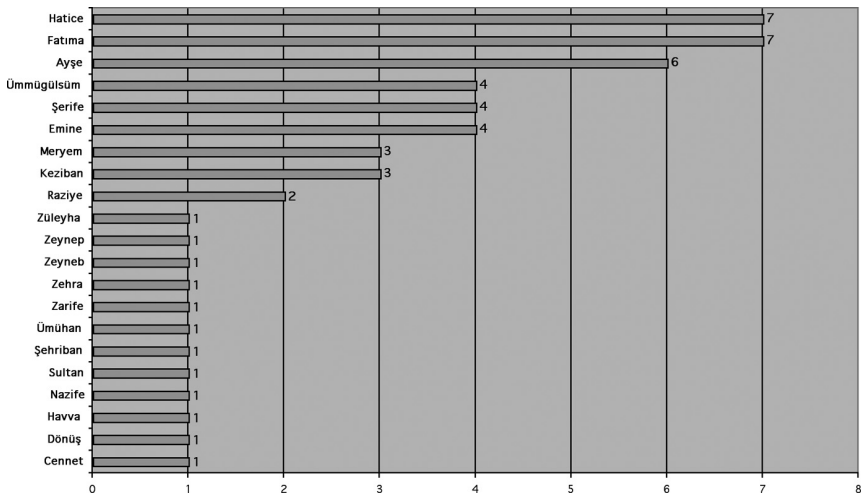
Levent Şahverdi Arşivi

Şehit isimleri ve yaşları konusunda da aşağı-yukarı Çanakkale şehitlerinde tespit edilen verilere yakın veriler çıkmıştır. Şehit isimlerinde en fazla sırasıyla Mehmet (14 kişide), Ali (8 kişide), Osman (7 kişide) ve Ahmet (7 kişide) isimleri gözlenmiştir. Şehadet yaşları da 21-24 yaş aralığında yoğunlaşmakla birlikte, şehadet mertebesine ulaşanların yaşları 20 yaşından 42 yaşına kadar değişmektedir.

Yukarıdaki listede lakapları belli olanlar yazılmıştır. Aşıkoğulları, Köseoğulları, Sarısüleymanoğulları sülalelerinden birden fazla şehit verildiği tespit edilmiştir.

Şehitlerin aile kurumunu veya sosyolojik durumunu anlamada yardımcı olur düşüncesiyle anne adlarını da bir değerlendirmeye tabi tuttuk. Burada en fazla Hatice (7 kişi) Fatıma (7 kişi), Ayşe (6 kişi), Ümmügülsüm, Şerife, Emine (4'er kişi) isimleri gözlenmiştir. Bunu diğer isimler takip etmiştir (bkz., Grafik: 7).

Grafik:7- *Diğer Cephelerde Şehit Olan Karapınarlılar'ın Anne İsimleri*

Sonuç

Yukarıdaki tespitler, Anadolu'da Türk varlığının tartışmaya açıldığı Balkan Savaşları'ndan Millî Mücadele'ye 10 yıllık savaş döneminde Karapınarlılar'ın küçümsenmeyecek sayıda şehit verdiğini

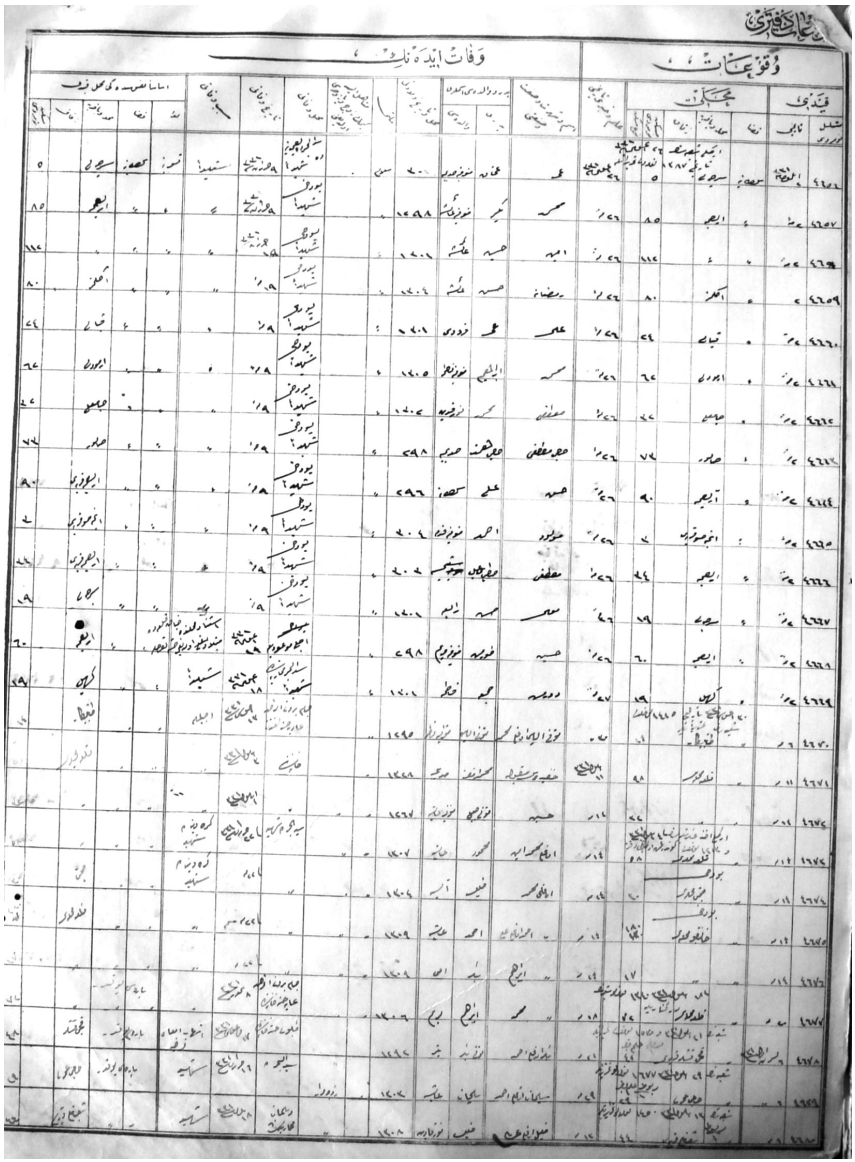
Levent Şahverdi Arşivi

gösteriyor. Karapınarlı şehitlerin, Sözkonusu savaş döneminin çok kritik dönüm noktası sayılabilecek, Çanakkale ve Büyük Taarruz'da yoğunlaşması oldukça anlamlı gözükmektedir. *1 ve 2 Numaralı Karapınar Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerini* esas alarak ve MSB'nın yayınlarıyla güncelleştirilip oluşturulan ve yukarıda tam künyelerini verdiğimiz toplam 244 Şehit, şüphesiz Balkan Savaşları'ndan Millî Mücadele'ye Şehit olan Karapınarlılar'ın kesin sayısını ifade etmemektedir. Bu rakam bizim ancak, mevcut kaynaklardan ulaşabildiğimiz sayıyı ifade etmektedir. Çeşitli sebeplerden dolayı kayda girmemiş veya bize kayıtları ulaşmamış şehitlerin olması kuvvetle muhtemeldir.

Millî hafızaya sahip çıkmayan, onları yeni nesillere aktarmayı bilmeyen milletler, hassasiyet cevherlerini, yaşama güçlerini, yükselme enerjilerini, hatta millet olma şuurlarını kaybederler. Bu düşüncelerle, merkez ve köylerden şehit olan Karapınarlılar'ın isimlerinin yazıldığı abideler hazırlanarak ilgili mekânlara nakşedilmesi, daha geniş anlamıyla şehitlerle ilgili sosyal tarih verilerinin yeni nesillere aktarılması, coğrafyanın vatan olmasında ve vatan kalmasında faydalı hatta gerekli bir uygulama olacağı kanaatindeyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

EK:1- Karapınar Vefayata Mahsus Vukuat Defterinden Bir Örnek Sayfa

Levent Şahverdi Arşivi

18 MART ÇANAKKALE DENİZ SAVAŞI

Cemalettin TAŞKIRAN*

ÖZET

Çanakkale Savaşları İngiltere'nin öncülüğünde Fransızların ve çok sınırlı olarak da Rusya ve Avustralya'nın katılımı ile gerçekleşmiştir. Cephenin açılma önerisi Rusya'dan gelmiş ve planlamayı da Churchill yapmıştır.

Boğazları deniz trafiğine kapatan Osmanlı Devleti 28 Ekim'de Karadeniz'de donanması ile Rus gemi ve limanlarını bombalamıştır. Bu olay üzerine önce Rusya ve arkasından da İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır.

1914 yılı sonunda Çanakkale Boğazı'nı ele geçirme planlarını yapan Churchill, Boğazların ele geçmesiyle Rusya'ya destek yolunun açılacağını ve Bulgaristan ve Romanya'nın da kendi yanlarında savaşa gireceğini hesaplamıştır.

Şubat ayında yapılan bir kaç denemeden sonra Mart 1915 de fırtınalı olmayan bir günde Çanakkale'ye deniz saldırısı başlayacaktır. Ama bu saldırıdan kısa bir süre önce, 8 Mat'ta Nusret mayın gemisinin Boğazın en geniş yeri olan ve İtilaf Devletleri gemilerinin manevra yaptığı Erenköy koyuna boğaza paralel olarak döşediği 26 mayın savaşın kaderini değiştirecektir.

18 Mart sabahı önde İngiliz zırhlıları, ikinci sırada Fransız zırhlıları olmak üzere İtilaf Devletleri donanması saldırıya geçmiştir. Amaçları ilk mayın hatlarından başlayarak mayınları temizlemek ve Boğazın en dar yerine yaklaşarak her iki kıyıdaki Türk savunma mevzilerini susturarak Çanakkale Boğazı'nı aşmaktır.

Bu çalışmada 18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı'nın ayrıntıları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, 18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı, Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa.

---

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

BATTLE OF THE DARDANELLES ON MARCH 18

ABSTRACT

The naval operations in the Dardanelles Campaign of the First World War were mainly realised by the Royal Navy with substantial support from the French and minor contributions from Russia and Australia.

The Ottomans closed the Dardanelles to Allied shipping. On October 28, the Ottoman fleet began raiding Russian assets in the Black Sea. Odessa and Sevastopol were bombarded, a minelayer and gunboat were sunk.

Churchill had entertained plans of capturing the Dardanelles by the end of 1914. An attack on the Dardanelles, would give Russia a supply route and might encourage Bulgaria and Romania to join the allied side.

After some essays the event that decided the battle took place on the night of March 8 when the Ottoman minelayer *Nusret* laid a line of mines in Eren Köy Bay, just inside the entrance to the straits. The Ottomans had noticed the British ships turned to starboard into the bay when withdrawing. The new line of between 20 and 26 mines ran parallel to the shore, were moored.

The British plan for March 18 was to silence the defences guarding the first five minefields, they would be cleared overnight by the minesweepers. The next day the remaining defences around the Narrows would be defeated and the last five minefields would be cleared. The operation went ahead without the British or French becoming aware of the recent additions to the Ottoman minefields.The battleships were arranged in three lines, two British and one French, with supporting ships on the flanks and two ships in reserve.

This study focuses on the details of the Battle of the Dardanelles on March 18.

Key Words: Çanakkale, Battle of Dardanelles on March 18, Ottoman Empire, United Kingdom, France.

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale muharebeleri söz konusu olunca, biz Türkler, gururla ve haykırarak "Çanakkale Geçilmez!" deriz. Buna inanarak ve bunu övünerek söyleriz. Oysa bu değerlendirme, 1916 yılından sonra ve Çanakkale savaşlarının sonucu bilinerek yapılan bir değerlendirmedir. Bugün sadece biz değil, bütün dünya biliyor ki Çanakkale Boğazı Türklerin elinde olduğu sürece savaşarak geçilemez. Ama 1915 yılında, yani Çanakkale savaşları başlamadan önce genel kanaat böyle değildi. Tam aksi bir anlayış vardı. Çanakkale'nin geçilemeyeceği düşünülmediği gibi, çok kolayca ve zorlanmadan geçileceği hesaplanıyordu.

Çanakkale'yi geçilmez yapan Türk insanının vatan sevgisi ve onun bağımsız yaşama isteğidir. Bu tespiti yapmadan ortaya konulacak her türlü değerlendirme, en azından eksik olacaktır.

Çanakkale Boğazı'na saldırı ve orada bir cephe açılması fikrinin bir Rus isteği ile ortaya çıktığı bilinmektedir. 1914 sonlarında Doğu cephesinde, Erzurum Köprüköy ve Azap saldırılarının Osmanlı lehine geliştiği bir sırada, Rus Çarı II. Nikola, 2 Ocak 1915'de İngiltere'ye müracaat ederek, Doğu Anadolu'da savaştığı Türkiye'nin herhangi bir zayıf yerinde yeni bir cephe açıp-açamayacaklarını ve kendilerine askerî malzeme konusunda yardımcı olup olamayacaklarını sordu[1].

Çar bu isteği yaparken asla Çanakkale Boğazı'nda bir cephe açılacağını düşünmüyordu. Fakat Çar'ın isteğinin Londra'da değerlendirildiği günlerde, Çanakkale Boğazı'na saldırı düşüncesi İngilizlerde, özellikle de Churchill'de, netleşmişti söylenebilir[2]. İngilizlerce Boğaza yapılacak saldırının tartışılan yanı, yapılacak seferin yalnız savaş gemileriyle mi, yoksa aynı zamanda kara kuvvetleri tarafından desteklenmesi suretiyle mi yapılacağıydı[3].

---

[1] Andre Mandelstam, "20. Yüzyılda Rusya'nın Akdeniz'e Çıkış Politikası", **Ulus Gazetesi,** 1.11.1946,Tefrika no:565, aktaran: Süleyman Kocabaş, **Türk-Rus Mücadelesi,** İstanbul 1989.

[2] C. F. Aspinal. Oglander, **Gelibolu Askeri Harekatı,** c. 1, İstanbul 2005, s.67.

[3] C. F. Aspinal. Oglander, **a.g.e.,** c. 1, s.82,83.

Levent Şahverdi Arşivi

Churchill, bir yandan İngiltere Başbakan'ına savaşın söz konusu olmasından buyana Gelibolu'ya saldırılmasını istemekte olduğunu, Çanakkale Boğazı'nın sadece savaş gemileriyle zorlanacağını, bu suretle de Rusya'nın "yeni cephe" isteğinin de yerine getirilmiş olacağını bildirdi.

Churchill, diğer yandan da 3 Ocak 1914'de , Çanakkale'yi abluka altında bulunduran Amiral Carden'den Boğazın yalnız denizden zorlanmasının mümkün olup olmadığını sordu. Kendisinin bu saldırıyı çok istediğini, bu iş için eski savaş gemilerinin kullanılacağını da belirtti[4].

Amiral Carden 5 Ocak'ta verdiği cevapta bir baskınla Çanakkale Boğazı'nın zorlanabileceğini sanmadığını fakat esaslı bir plan yapılarak çok sayıda gemiyle bu saldırının gerçekleştirilebileceğini bildirdi[5].

Bu cevap hem Churchill, hem de İngiliz savaş komitesi üyelerini tatmin etti. Bu suretle Churchill'in Çanakkale Boğazı'na saldırı ile ilgili düşünceleri de gerçekleşecekti.

Daha sonra 20 Ocak'a kadar sürecek zaman içinde saldırı planı hazırlıkları yapıldı. Bu arada Boğaz harekatına Fransa'nın da katılmasına çalışıldı. Bu amaçla Churchill, Fransa'dan işbirliği, saldırı tasarısı üzerinde anlaşma, birlikte hareket etme ve birlikte taarruz etme isteğini Fransızlara iletti[6].

Fransa Deniz Bakanı Victor Augagneur ise kendi ülkesinin düşüncesini şöyle özetliyordu:

"Bu harekata katılmamak, başarıya ulaşması durumunda İngiliz donanmasının yalnız başına İstanbul'a girmesine göz yummak demektir. Oysa bu durum, doğuda büyük çıkarları olan ülkemiz için millî gururumuzun sarsılması ve çıkarlarımızın tehlikeye düşmesi demek olurdu…"[7].

---

[4] C. F. Aspinal. Oglander, **a.g.e.,** s.83, 84.

[5] A. Thomazi, **Çanakkale Deniz Savaşı,** Ankara 1997, s.16-17.

[6] A. Thomazi, **a.g.e.,** s.20.

[7] Ertuğrul Efekan, **Sonkale Çanakkale,** Ankara 2006, s.14.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece Fransa da bu harekata katılmayı kabul etti.

Rusya'ya önce haber verilmemişti[8]. Harekattan daha sonra haberdar olan Rusya, İstanbul'a kendilerinden önce İngilizlerin girmesinden endişeleniyor ve Boğaz harekatında yer almak istiyordu. Ancak içinde bulunduğu şartlarda Rusya Çanakkale Boğazı harekatına elindeki en iyi gemilerden biri olan Askold Kruvazörü'nü göndermekle yetindi. Yapımı 1899'da tamamlanmış olan gemi, 6 bin tonluk ve 183 mm'lik 12 adet topa sahip olup, beş bacalı idi. Askold 1915 Şubat ayı sonlarına doğru Amiral Carden komutasındaki İngiliz Fransız ortak donanmasına katıldı. Ancak İngiltere ve Fransa aslında Rusya'nın bu planlar içinde yer almak istemesinden çok da memnun oldu denilemez. Bu düşünceden hareketle Askold Kruvazörü doğrudan Çanakkale Boğazı'na gönderilmedi. 3 ve 7 Mart 1915 tarihlerinde Müttefikler tarafından girişilen İzmir ve Urla'nın bombardımanı sırasında Askold görev aldı. Daha sonra doğu Akdeniz bölgesine geri gönderildi. Fakat sonradan, 12 Mart'ta, Rusların isteği ile Askold, Marmara'ya girmesi planlanan donanmanın Fransız gemileri grubuna katıldı. Yine de 18 Mart'taki çıkarma harekatında Boğaza giren gemiler arasında Rus kruvazörüne yer verilmedi[9].

Çanakkale Boğazı'na saldırı planı Amiral Carden tarafından hazırlandı. Plana göre, önce Boğazın girişini savunan dış bataryalar uzun mesafelerden bir ateşle tahrip edilecekti. Dış bataryaların ikisi Boğazın Anadolu yakasında bulunan Orhaniye ile Kumkale'de, diğer ikisi de Rumeli yakasındaki Ertuğrul ile Seddülbahir'de bulunuyordu. Boğazın bu tabyalar arasındaki genişliği 4 km kadardı. Bundan sonra Boğaza girilerek Anadolu yakasında Kepez ve Rumeli'de Kilitbahir'e kadar olan ve merkez savunma sistemi denilen tahkimat ve buralardaki bataryalar bombalanarak tahrip edilecekti. Bu da tamamlanınca Çanakkale ile Nara Burnu arasındaki savunma sisteminin son kısmı ateş altına alınacak ve Marmara'ya girilerek İstanbul'a yöneli-

---

[8] A. Thomazi, **a.g.e.,** s.20.

[9] http://www.forumtt.net/canakkaledeki-tek-rus-kruvazoru-askold.- 28.11.2009; A. Thomazi, **a.g.e.,** Ankara, 1997, s.32.

Levent Şahverdi Arşivi

necekti. Bu bombardıman aşamalarının her birinde savaş gemileri yol almaya başlamadan önce torpil alanları temizlenmiş olacaktı. Planın başarılı bir şekilde uygulanabilmesi havaların iyi gitmesine; yeterli cephane sağlanmasına ve Türklerin savunmada göstereceği zafiyet ve yılgınlığa bağlanmıştı[10].

Diğer tarafta ise Türk Genelkurmayı, Boğazın savunma sisteminde mayınlardan yararlanmaya büyük önem vermişti. 3 Ağustos 1914'de seferberlik ilanından sonra, Ağustos ayının ortalarından itibaren Boğaza mayın hatları döşenmişti. Aralık ayı sonuna doğru boğaza döşenen mayın hatları 9 sıra olmuştu. Bunların bir kısmı sabitti. Ana mayın hatları 1.5 km genişliğinde bulunan ve Çanakkale Boğazı'nın en dar yeri olan Soğanlıdere - Dardanos önünden başlamıştı. Kıyılara da bu hatları koruyacak gizli obüs bataryaları da yerleştirilmişti[11].

Genel Kurmay Başkanı Enver Paşa, yalnız denizden yapılacak bir saldırı ile Çanakkale'nin geçilmesinin imkansızlığını görmekteydi. Bu nedenle İstanbul'da halk arasında dedikoduların uyandırmış olduğu korku, kuşku ve telaşa pek aldırmıyordu. Ona göre, düşman büyük istihkamları uzaktan ateş hattına alabilir, tahrip de edebilirdi. Fakat mayın hatlarını savunan bataryaları tahrip etmek için onların çok yakınına kadar gelmesi gerekliydi. Bu durumda da yaklaşan gemiler küçükse, kolaylıkla batırılabilirdi. Büyük savaş gemileri ise batırılma korkusuyla zaten oraya kadar yaklaşamayacaklardı. Şayet düşman donanması mayın hatlarını geçip Çanakkale şehri önüne kadar gelir, Boğazı kıvrılarak Nara Burnu'nu dönüp Marmara'ya geçerse, bu kez de karşısında Türk donanmasını bulacaktı. Türk donanması küçüktü ama etkili toplara sahipti. Oysa dar olan Nara Burnu'nu teker teker dönmeye mecbur olan düşman gemileri, bu dönüş esnasında Türk gemilerine karşı ancak 2 topla ateş edebilecek durumda olduğu halde, 5 kilometreden fazla olmayan etki menzili içinde Türk donanma-

---

[10] A. Thomazi, **a.g.e.,** s.17.

[11] **I.Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı,** V. Cilt, 1 nci,2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, Ankara 1997, s.24.

Levent Şahverdi Arşivi

sının en aşağı 30 topu onları karşılayacaktı. Bu durumda en büyük zırhlı gemiler bile batırılabilirdi.

İngilizler için Çanakkale Boğazı'nın geçilmesi İstanbul'un Ruslar tarafından ele geçirilmesi önlenerek İngiliz hakimiyetine geçmesi demekti. Bu durumda Osmanlı Devleti toprakları ve ordusu ikiye bölünmüş olacağından mecburen barış yapmak zorunda kalacaktı. Buna yanaşmadığı taktirde de kısa zamanda savaş dışı bırakılacağına şüphe yoktu. Bu durumda Rusya ile batılı müttefikleri arasında bağlantı kurulacak, karşılıklı ekonomik ve askeri yardımlaşama sağlanacaktı. Bütün bunlardan başka Dünya Savaşı'nın başlangıcından beri tarafsız kalan Bulgaristan ve Romanya'nın, İngiltere ile Fransa'nın yanında savaşa girecekleri düşünülüyordu. Böylece de Almanya ile Avusturya'nın etrafındaki çember tamamlanmış olacaktı. Yani İngilizler için, Dünya Savaşı'nı bitirmenin yolu, Çanakkale Boğazı'ndan geçmekteydi.

Yukarıda sözü geçen Carden planının uygulanmasına 19 Şubat saat 10'da başlandı. Saldırının amacı önce Boğazın girişini koruyan Kumkale, Orhaniye, Ertuğrul ve Seddülbahir'deki tabyaları yok etmekti. İkisi Fransız, dördü İngiliz olmak üzere altı zırhlı bu işi başarmak için görevlendirilmişti. Bu gemiler 12.000 ile 10.000 metre mesafeden bataryalar üzerine ateşe başladılar.

Menzilleri kısa olan Türk bataryaları susmak zorunda kaldılar. Saat 12'den sonra zırhlılar kıyılara yaklaşarak 7000 metreye yaklaşıp daha yakından ateş etmeye başlayınca, Türk bataryaları da karşı ateşe başladılar. İki düşman gemisi isabet aldı. Amiral Carden saat 17.30 da geri çekilme emri verdi. İtilaf Devletleri'nin dış bataryaları bir günde tahrip etmek ümidi suya düştü. Ertesi gün daha da kötüleşen hava şartları İtilaf Devletleri'nin saldırısını 25 Şubat'a kadar geciktirdi[12].

Havaların mevsime göre biraz düzeldiği 25 Şubat'a dış bataryalar üzerine saldırı tekrar başladı. Bu kez saldırıya 12 gemi katıldı. Türk

---

[12] A. Thomazi, **a.g.e.,** s.24-25.

Levent Şahverdi Arşivi

bataryaları top menzilleri alanına giren gemilere güçlü bir karşılık verdiler. İki gemiye önemli kayıplar verdirdiler. Ancak bataryalarımızın etkileri, bu çok güçlü gemileri ilerleyişlerinden alıkoyacak durumda değildi. İtilaf gemileri yollarına devam ettiler. Yoğun ateş açıyorlardı. Türk bataryaları ateşi kesti ve kıyılardan içerilere çekildi. Bunun üzerine İtilaf Devletleri 25 Şubat harekatının sonuçlarını anlamak için tabyalara asker çıkardı ve henüz kullanabilecek gibi görünen kalan topları tahrip ettirdi. İtilaf Devletleri'nce Boğaz dış bataryaların susturulması işi bu suretle sona erdi.

26 Şubat ve daha sonraki günlerde saldırı planının ikinci ve üçüncü aşamalarına yani iç bataryaların tahrip edilmesine girişildi. Amaç Dardonos ve Erenköy tabyalarını savaş dışı bırakmak için Boğaza girmekti. Savaş gemileri ateş ederken mayın tarama gemileri de kendilerine yol açacaktı. Planın bu bölümünün eylemini sağlamada hesapta olmayan engellerle karşılaşıldı. Kıyılarda yerleştirilmiş gizli ve hareketli sahra bataryalarıyla Dardanos tabyasının topçuları devamlı olarak yer değiştiren mayın tarama gemilerine devamlı ateş ediyorlardı[13].

Bu kısmi başarılara rağmen, Churchill, 11 Mart'ta filonun Marmara'ya girmesi üzerine, güvenliğin korunması için kara kuvvetlerine ihtiyaç duyulduğunu gördü. Hemen kara kuvvetlerinin oluşturulmasına girişildi. Bu kuvvete general Hamilton komutan olarak atandı ve Çanakkale'ye gönderildi.

15 Mart'ta Çanakkale Boğazı'na kesin saldırı için karar verildi. 18 Mart'ta Boğaza gerilecekti. Ne var ki, saldırı kararının alınmasından bir gün sonra, yorgunluktan, sinirden ve uykusuzluktan güçsüz düşen Amiral Cardin hastalandı. Doktoru kendisine Londra'ya dönmesini tavsiye etti. 17 Mart'ta da Amiral Carden'in yerine onun Kurmay başkanlığını yapmakta olan Vis Amiral de Robeck atandı[14].

Türk tarafında ise Çanakkale Boğazı ile İstanbul'u savunmak görevi Balkan Harbi sonrası Almanya'dan orduyu ıslah amacıyla gelen

---

[13] A. Thomazi, **a.g.e.,** s.26-27.
[14] A. Thomazi, **a.g.e.,** s.34-35.

Levent Şahverdi Arşivi

Liman Von Sanders'e verilmişti. Liman Paşa I. Orduya komuta ediyordu. Bu ordunun I. Kolordusu Gelibolu Yarımadası'na, 15. Kolordusu Çanakkale'nin Anadolu kıyılarına, 6. Kolordusu da Yeşilköy bölgesine yerleştirilmişti. Karadeniz'e açılan İstanbul Boğazı'nın savunması ise Vehip Paşa'nın komutasında bulunan 2. Orduya verilmiş bulunuyordu. Boğazların savunması ile görevli kuvvetlerin tümü 200.000 kadardı. Daha sonra Çanakkale cephesi için oluşturulacak 5. ordu da Liman von Sanders paşa emrine verilecekti.

Yeni komutan Amiral De Robeck de Carden'in saldırı planını uygulayacaktı. Plan, Boğazın iki kıyısındaki bataryaların susturulması, mayınların, torpillerin temizlenmesi, bu suretle açılacak yoldan filonun Boğaza girmesine imkan sağlanmasından ibaretti. De Robeck bu planı başarıyla gerçekleştirmek için savaş gemilerini üç grupta savaş düzenine soktu.

Birinci grupta Queen Elizabeth, Agememnon, Lord Nelson ve İnflexible bulunuyordu. Bunlar güneye doğru yönelmişlerdi. Bu üç savaş gemisinin sahra bataryalarına karşı güvenlikleri kuzey kanatta Prince George ve güney kanatta Triumph gemileri tarafından sağlanacaktı.

İkinci grup, Amiral Guepratte komutasında dört Fransız zırhlısından kurulmuştu; Buffren, Bouvet, Goulois ve Charlemagne. İlk ikisi Boğazın Anadolu kıyılarını, diğer ikisi de Rumeli kıyılarını bombalayacaklardı.

Üçüncü grubu oluşturan İrresistable, Albian, Vengeance, Swiftsare ve Magestic gemileri yedekte bırakılmışlardı. Üçüncü grup gemileri sırası gelince ikinci grubun yerini alacaklardı. Daha sonra da Cornwallis, Conapus, Dorthmouth ve Dublin kruvazörleri geliyordu. Bunlardan ilk ikisinin görevi mayın taramak, diğer ikisinin de aşırma ateşi yaparak Türk sahra bataryalarını arkadan vurmaktı[15].

Aslında Çanakkale bölgesi savunma karargah komutası Albay Cevat, 18 Mart'tan önce Bozcaada'da düşman savaş gemilerinin

[15] A. Thomazi, **a.g.e.,** s.36.

Levent Şahverdi Arşivi

toplanmakta olduğunu haber almıştı. 18 Mart sabahı da bir keşif uçağımız Bozcaada'da büyük bir hareketlilik olduğunun haberini getirmişti. Bu saldırının başlaması demekti.

18 Mart'ta saat 10 civarında Boğaza giren İtilaf Devletleri donanması girişteki tabyalarımızı uzak mesafeden etkili topları ile susturdu. Daha sonra, saat 11.15'te birinci grubun saldırısı başladı. Queen Elizabeth, ağır toplarıyla uzak mesafeden önce Çimenlik tabyasına sonra Çanakkale şehrine daha sonra da Hamidiye tabyasına ateş ediyordu. Çimenlik tabyası iki isabet aldı. Çanakkale şehrine açılan ateşlerden dolayı yangın çıktı. Hamidiye tabyasında da tahribat meydana geldi[16]. Saat 11.35'te Lord Nelson gemisi, Rumeli yakasındaki Hamidiye tabyasına, George ve Triumph gemileri, Mecidiye, Yıldız ve Dardonos tabyalarına ateş açtılar. Fakat zırhlılar bu tabyalardan daha çok, görünmeyen ve göründüğü anda hızla yer değiştiren sahra bataryalarından zarar görüyorlardı.

Öğle saat 12.30'da Amiral de Robeck Fransız gemilerinden kurulmuş olan ikinci grup gemilerine kıyılara yaklaşarak, yakın mesafeden bombardımanı devam ettirmesi emrini verdi.

Bunlar Erenköy hizansında duran İngiliz gemileri arasından geçerek kıyıya 400 metre kadar yaklaştılar. Bütün ağır toplarıyla Rumeli yakasında Kilitbahir ile Mesudiye tabyaları, Anadolu yakasında da Dardonos ile Beyaztepe mevkilerini ateş altına aldılar. İtilaf Devletleri donanması Boğazın en dar yeri olan Kilitbahir ile Çanakkale arasına yönelmişti.

Deniz saldırısının en hareketli anı başlamıştı. Hava şartları Türklerin lehineydi. Gemi bacalarından ve toplardan çıkan sis ve dumanlar sayesinde Türk bataryaları görünmüyordu. Türk savunma komutanlığı düşman zırhlılarının merkez bataryalarına 14 kilometre kadar yaklaşması üzerine bu bataryalar tarafından da ateş edilmesi emrini verdi. Türklerin ağır toplarıyla ateşi düşman üzerine şaşırtıcı bir etki yaptı. Kaptan köprüsünden isabet alan İnflexible gemisi müretteba-

---

[16] A. Thomazi, **a.g.e.,** s.44.

Levent Şahverdi Arşivi

tına geri dönme emri verildi. Bouvet zırhlısında almış olduğu isabetten dolayı yangın başlamıştı. Geminin toplarının yarısı kullanılmaz hale gelmişti. 15 dakikada 14 isabet alan Suffren de savaş dışı kalmış sayılırdı.

Bu arada Çanakkale şehrinde düşman top ateşlerinin sebep olduğu yangın yayılmıştı.

Dardonos, Namazgah ve Hamidiye bataryaları, Fransız gemilerinin ateşi karşısında etkisiz kalmıştı. Fransız gemilerinin yıprandığını gören de Robeck, bu gemilerin geri dönmelerini ve üçüncü grup gemiler ile yedeklerin onların yerini almalarını emretti. Öndeki gemilerle yedektekiler yer değiştirecekti.

Fakat Boğazdan çıkmak, girmek kadar kolay değildi. Erenköy'de karanlık limanın güney kısmına, Erenköy açıklarından Doğuya doğru Nusrat adlı mayın gemisi 7-8 Mart gecesi, Ruslarca Karadeniz kıyılarına dökülüp Türkler tarafından toplanmış olan mayınlardan 26 tanesini yerleştirmişti[17]. Bu mayınlar diğerleri gibi Boğaza dik olarak değil, paralel olarak yerleştirilmişti. Onun için de kıyıda olabilecekleri tahmin edilmiyordu. İşte bu mayınlardan birine çarpan Bouvet bir kaç dakikada 640-700 kadar mevcudu ile sulara gömüldü. 5 subayla 51 er ancak kurtarıldı. Kurtarma işine karışan Gaulois zırhlısı da iki ağır top mermisi ile yaralanıp su almaya başlayınca diğer iki Fransız gemisinin yardımı ile savaş yerini terk etmek zorunda kaldı.

Saat 14.00'ten sonra savaş 6 İngiliz zırhlısı ile bataryalar arasında tekrar top atışları başladı. İrili ufaklı Türk toplarının her 2 kıyıdaki sayısı 230 civarındaydı. Bu toplardan etkin savunma ve atış yapabilenlerin sayısı 176 adetti. Bunlardan ancak 82'si Çanakkale'de 18 Mart Deniz saldırısında kullanılmıştır[18].

Saat 15.15'te Irrsistable zırhlısı Beyaz tepe hizasında bir torpidoya çarparak yan yatmaya başladı. Makineleri su aldı. Hareket edemiyordu. Ocean zırhlısı onun yardımına gitti. Onu geriye çekmek isti-

---

[17] **I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı,** V. Cilt, s.32.

[18] **I. Dünya Harbinde Türk Harbi,Çanakkale Cephesi Harekatı,** V. Cilt, s.31.

Levent Şahverdi Arşivi

yordu. Fakat akıntı iki gemiyi Anadolu kıyısına doğru sürüklemeye başladı. Ayrıca Rumeli tabyasından kahraman Seyit Onbaşı'nın attığı top mermisi Ocean'ın dümenine isabet etti. Seyit Onbaşı Rumeli Mecidiye Tabyasının erbeşlerındandı. Seyit Onbaşı'nın görevli olduğu bataryanın topları düşman ateşinden zarar görmüş ve bataryadaki 4 toptan bir tek top sağlam kalmıştı. Bu topun da mermileri namlu ağzına götüren vinci arızalanmıştı. Bunun üzerine Seyit Onbaşı yaklaşık 275 kg. ağırlığındaki top mermilerini sırtlayarak top merdivenlerini çıktı ve mermileri top kundağına yerleştirdi. Seyit Onbaşı, üçüncü atışında İngiliz gemisi Ocean'a isabet sağladı. Atılan mermi geminin bacasından içeri girerek gemiye büyük hasar verdi. Mürettebat gemiyi terk etmek zorunda kaldı. O atıştan sonra Müstahkem Mevki Komutanı, Seyit Onbaşı'dan top mermisi sırtında iken fotoğrafının çekilmesini istendi. Seyit Onbaşı ne kadar zorlansa da top mermisini kaldıramadı. Bunun üzerine Harp Mecmuası için ancak tahta bir mermi maketiyle bugün elimizde olan o fotoğraf çekilebildi.

Seyit Onbaşı'nın vurduğu Ocean gemisi kontrol edilemiyor ve dönerek kıyıya yaklaşıyordu.

Ocean da Bovvet'in batmakta olduğu yerde bir mayına çarptı. İki yaralı gemi Türk topçusunun ateşi altındaydı. Gemiler boşaltılarak kendi hallerine bırakıldı. Amiral de Robeck saat 17'de donanmanın geri kalan zırhlılarına geri dönüş emrini verdi. Çanakkale direnişinin ilk bölümü; İngiliz ve Fransız donanmalarının yenilgisi ve Türklerin zaferi ile son buldu. Çanakkale geçilememişti.

İtilaf Devletleri'nde 18 Mart'ta Boğazı geçmek için 12 büyük zırhlı gemi savaşa katılmıştı. Bunlardan 3'ü batmış, 4'ü de savaş dışı kalmıştı. İngiliz ve Fransızların 44 top ve 800 de insan kayıpları vardı. Diğer gemiler de az çok isabet almışlardı[19].

Türk tarafında ise bataryaların hepsi isabet almıştı. Boğazın girişindeki toplar tamamen susturulmuştu. İç bataryalardan da yaralananlar olmuştu. Topların 8'i kullanılmayacak duruma gelmişti. İnsan

---

[19] **I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı,** V. Cilt, s.47.

Levent Şahverdi Arşivi

zayiatı ise 4 şehit ve 1 yaralı subay olmak üzere 26 şehit ve 53 yaralıdan ibaret olup toplam 79 du. Ayrıca Almanların da 3 er, 1 subay can kaybı ve 14 de yaralıları vardı[20].

Türklerin kayıplarına karşılık moral kazançları yüksekti. Aylardan beri İstanbul'da kuşku içinde yaşayan Türkler için Çanakkale deniz zaferi, büyük coşku uyandırmıştı. Türkler, İngiliz donanmasını Boğazdan geri dönmeye zorlamanın büyük heyecanını yaşıyorlardı. 18 Mart akşamı İstanbul ve zafer haberinin ulaştığı bütün Türk şehirlerinde, kasabalarında ve köylerinde evler bayraklarla süslenmiş, aydınlatılmış ve şenlik yapılmıştı. Çanakkale deniz zaferinin dünyada bulunan diğer Müslüman ülkelerde de etkisi görüldü. Sömürge olan Müslüman ve hatta Müslüman olmayan halklar, Emperyalizme karşı bu üstün direnişi ve emperyal güçlerin mağlubiyetini kendi kurtuluşları için önemli bir örnek kabul ettiler.

18 Mart yenilgisi İngiliz asker ve siyasetçileri arasında bazı tartışmalara yol açtı. Amiral de Rocek ile Ian Hamilton arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Donanmanın Çanakkale Boğazı'nı geçmek için yapacağı ikinci bir denemenin kara ordusu tarafından desteklenmesi veya kara ordusunun Gelibolu Yarımadası'na yapacağı bir çıkartma hareketinin donanma tarafından desteklenmesi anlaşmazlığın esas nedeniydi. İngiliz Başbakanı, savaş komitesi, deniz bakanlığı, savaşa devam düşüncesindeydiler. Amiral De Robeck tekrar Boğazı zorlayarak İstanbul'u almayı düşünmüşse de bu kararından vazgeçerek kara ordusunun Gelibolu Yarımadası'na yapacağı bir çıkartma harekatının donanma tarafından desteklenmesi planını kabul etti[21]. Bu yüzden 18 Mart saldırısı bir daha tekrarlanmadı.

Çanakkale Boğazı'ndaki deniz yenilgisi altında kalmak istemeyen ve bu yenilginin olumsuz etkisini her ne pahasına olursa olsun silmek isteyen İtilaf Devletleri talihlerini bu kez de İstanbul'u almak için kara yolundan giderek denemeye karar verdiler.

---

[20] **I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı,** V. Cilt, s.46.

[21] A. Thomazi, **a.g.e.,** s.44-47.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu yolun Gelibolu yarımadasından geçtiğini düşündüler ve kara ordularını Gelibolu'ya çıkarttılar.

Çanakkale kara savaşlarında da İtilaf Devletleri'nin karşısına kahraman Türk ordusu, Mustafa Kemal Paşa ve diğer kahraman komutanlar çıkacaklar Çanakkale'yi İtilaf Devletleri'ne kapatacaklar ve bütün dünyaya "Çanakkale Geçilmez!" dedirteceklerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

AVUSTRALYA BASININDA ÇANAKKALE MUHAREBELERİ

Ali SARIKOYUNCU* – Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ**

ÖZET

Dünya basını Çanakkale Muharebeleri başladığı andan itibaren savaşla yakından ilgilenmiş, muharebenin gidişatını anında kendi kamuoylarına aksettirmek için elinden geleni yapmıştır. Bu ülkelerden biri de Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin yanında yer almış olan Avustralya'dır. İtilaf Devletleri 18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Boğazı'nda aldıkları yenilgi üzerine denizden yapılacak saldırıyla deniz yolunun açılamayacağını, karadan da bir çıkarma yapılması gerektiğini anlamışlardı. Duyulan ihtiyacın karşılanması için de Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinden oluşturulan Anzak kolordusu 25 Nisan 1915 tarihinde Gelibolu Yarımadası'na çıkartılmıştır. Avustralyalı askerler, 9 Ocak 1916 tarihine kadar da Gelibolu ve Arıburnu'ndaki çarpışmalarda yer almışlardır. Bu nedenle Çanakkale Muharebeleri Avustralya kamuoyu için büyük önem taşımaktadır. Çalışmamızda Avustralya Milli Kütüphanesi (National Library of Australia)'ndeki gazete arşivinden yararlanılarak Avustralya basınında Çanakkale Muharebeleri hakkında çıkan yazılar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Anzak, Avustralya, Türkiye, İngiltere.

DARDANELLES WARS ON AUSTRALIAN PRESS

ABSTRACT

World press was closely interested, beginning from the first days of the Dardanelles Wars and made an effort to convey the course of events simultaneously to their public. Australia, who had sided with England during the war, was one of these countries. The Allies, upon the defeat in the Dardanelles on 18 March 1915, had understood that the sea way was impossible to be opened by naval attack and an

* Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı.
** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

army landing was also required. To fulfill the requirement, Anzac Corps consisting of Australian and New Zealander soldiers was landed on Gallipoli Peninsula on 25 April 1915. Australian soldiers took place in the battles in Gallipoli and Arıburnu until 9 January 1916. Therefore, Dardanelles War is of great importance for the Australian public. In our study, by the help of National Library of Australia, writings about the Dardanelles War on Australian press will be analyzed.

Key Words: Dardanelles, Anzac, Australia, Turkey, England.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 11 Kasım 1914 tarihinde Almanya'nın müttefiki olarak Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmasından[1] sonra, İngiltere'nin direktifleri doğrultusunda Osmanlı'yı savaş dışı bırakmak, Rusya'ya deniz yolunu açabilmek, Rusya'ya olacak hücumları önleyerek bu devleti himaye etmek ve böylece İttifak Devletleri'nin kanadını çökertmek amacıyla Çanakkale Cephesi açıldı. İtilaf donanmasının 19 Şubat 1915'te Çanakkale Boğazı'nı bombardımana tutması ile de savaş başlamış oldu[2]. İtilaf güçleri, 19 Şubat'tan 18 Mart tarihine kadar, Çanakkale Boğazı'na çeşitli çaplarda defalarca denizden saldırı hareketine girişmişlerse de başarılı olamadılar. Bu yenilgi üzerine İtilaf donanması Boğaz'ı terk etti ve Boğaz Muharebesi Türklerin kesin zaferiyle sonuçlanmış oldu[3].

18 Mart yenilgisinden sonra İtilaf güçleri, deniz saldırıları ile İstanbul'a ulaşmalarının mümkün olmadığını anlamışlardı. Bu sebeple bundan sonra saldırılar, hem karadan hem denizden yapılacak; koor-

---

[1] Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi**, C. 4., Nehir Yay., İstanbul 1991, s. 236-237.

[2] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1inci, 2 inci ve 3 üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914-9 Ocak 1916),** Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 1997, **s.** 115-117; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi**, C. III, Kısım: 1, Ankara 1983, s. 62.

[3] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1inci, 2 inci ve 3 üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, s.** 195-208; Bayur, **a.g.e**., s. 69.

Levent Şahverdi Arşivi

dineli bir hücum başlatılacak, böylece Osmanlı güçlerine ağır zayiatlar verdirilecekti. Bu maksatla İtilaf kuvvetleri Akdeniz başkomutanlığına tayin edilen Hamilton'un emrine verilmiş olan 75 bin kişilik bir ordu, Çanakkale civarındaki adalara yığılmaya başladı. Bu ordunun içerisinde Avustralyalı askerler de yer alıyordu.

Birinci Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce İngilizlere destek vermek amacıyla Alman tehdidinin de etkisiyle Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinden ANZAK (Anzac)[4] adlı birlikler oluşturulmuştu. Bilindiği üzere Avustralya 1829 yılında İngiltere'nin bir kolonisi haline gelmiş ve 1901 yılında da İngiltere'nin denetiminde Avustralya Kraliyet Devleti kurulmuştur[5]. Birinci Dünya Savaşı'na kadar önemli bir silahlı güce sahip bulunmayan Avustralya'da mevcut kuvvetler sadece bölgesel teşkilâttan ibaret idi. Savaşın başlaması üzerine imparatorluğun diğer dominyonları arasında yer alan Avustralya da İngiliz hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda ordu kurdu. Kısa zamanda meydana getirilen Anzak Kolordusu'nun iki tümeninden biri tümüyle Avustralya birliklerinden oluşuyordu[6].

Yukarıda değinildiği üzere, Çanakkale istihkâmlarına düzenlenecek kara harekâtı için Anzak Kolordusu, 25 Nisan 1915 Pazar günü başlayan çıkarma ile Gelibolu Yarımadası'ndaki savaşa katılmış oldular. Avustralyalı askerler, 9 Ocak 1916'ya kadar süren çok kanlı ve çetin çarpışmalar içinde yer aldılar. Özellikle Gelibolu'daki çıkarmada ve Arıburnu'ndaki çarpışmalarda büyük mücadeleler verdiler. Bu nedenle Çanakkale Muharebeleri Avustralya kamuoyu için büyük önem taşımış, ve basın tarafından dikkatle takip edilmiştir.

Diğer taraftan savaş içerisinde basında yayınlanan haber ve yorumlar, tarih araştırmaları açısından önemli birer kaynaktır. Dr. Ahmet Esenkaya'nın "Türk Basınında Çanakkale Muharebeleri (3 Ka-

---

[4] Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu anlamına gelen ANZAC (Avustralia and New Zeland Army Corps) kelimelerinin baş harflerinden meydana gelmiş bir kısaltmadır.

[5] Ayrıntılı bilgi için bkz. Lenard Smith, **The Aboriginal Population of Australia**, Australian National University Press, Canberra 1980.

[6] Bkz, Edward Bean, **The Story of Anzac: the first phase, First World War Official Histories**, London 1941.

Levent Şahverdi Arşivi

sım–1914-Şubat 1916)" adlı çalışması[7] dışında bu konuda yapılan bilimsel çalışmalar yok denecek kadar azdır[8]. Bu çalışmada isminden de anlaşılacağı üzerine öncelikle Türk basını üzerinde durulmuştur. Yazar tezinde, *"Yabancı Basından İktibaslar"* başlığı altında Tanin Gazetesi'nin yabancı basından alıntı yaptığı yazılara da yer vermiştir. Sözkonusu yazılar incelendiğinde, daha çok Almanya, Avusturya ve İngiltere'de çıkan gazetelerden olmak üzere Fransa, İtalya, Bulgaristan ve Yunanistan'da yayınlanan yazılar üzerinde durulduğu görülmüştür[9].

Bu bakımdan çalışmamızda Avustralya Milli Kütüphanesi (National Library of Australia)'ndeki gazete arşivinden yararlanılarak Avustralya basınında Çanakkale Muharebeleri hakkında çıkan yazılar değerlendirilecektir. Avustralya basınından geniş okuyucu kitlesine sahip oldukları göz önünde bulundurularak, ülke genelinde etkili olan basın organları olarak The Sydney Morning Herald[10], The Argus[11], The Advertiser[12],

---

[7] Ahmet Esenkaya, **Türk Basınında Çanakkale Muharebeleri (3 Kasım 1914-Şubat 1916)**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003; Ayrıca Ahmet Esenkaya'nın *"Çanakkale Savaşları Sürecinde Türk Basını"*, (**Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı/ The Turkish Yearbook of Galipoli Studis**, Sayı: 1, Mart 2003, s. 36–63) adlı bir makalesi de yayınlanmıştır.

[8] Birten Çelik, **Çanakkale Savaşı'nın İzmir Basınında Yankıları**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1992. Ayrıca Çanakkale Savaşları ile ilgili yapılan çalışmalar için bkz.: Aşkın Koyuncu-Özkan Keskin-Cahide Sınmaz Sönmez ve Diğerleri, **Çanakkale Savaşları Bibliyografyası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksel Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010.

[9] Bkz., Esenkaya, **a.g.e.**, s. 63-90, 107-122, 134-140, 186-225.

[10] **The Sydney Morning Herald**, günlük olarak yayınlanan Avustralya'nın önemli liberalizm çizgisindeki gazetelerinden biridir. Yayın hayatına 1831 yılında başlamıştır. 1831–1890 yılları arasında *"Australian Free Press"* ve 1890–1910 yılları arasında da *"Sydney Herald"* adlarıyla çıkarılmıştır. Gazetenin sahibi Charles Kemp ve John Fairfax'dır.

[11] **The Argus**, 1846 yılında kurulan ve 1957 yılında kapatılan günlük bir gazetedir. Avustralyanın en muhafazakar gazetesi olarak tanınmaktadır. 1949 yılında İngiltere'de çıkarılmakta olan *Daily Mirror* Gazetesi grubuna dahil olmuştur. Bu tarihten sonra gazetenin liberal bir söylev benimsediği görülmektedir. Gazetenin sahibi David Syme'dir.

[12] **The Advertiser** 1858 yılında yayın hayatına başlayan günlük bir gazetedir. İlk olarak *"The South Australian Advertiser"* adıyla yayınlanmıştır. 1946 yılında İngiltere'de çıkarılmakta olan *Sunday Mail* Gazetesi grubuna dahil olmuştur. Bu tarihten sonra tamamen İngiliz politikası çıkarları doğrulturunda bir yayın politikası benimsemiştir. Gazetenin sahibi Frederick Britten Burden ve John Langdon Bonython'dır.

Levent Şahverdi Arşivi

The Mercury[13], Northern Territory Times[14] gazeteleri seçilmiştir.

Basında Muharebeler ile İlgili Haber ve Değerlendirmeler

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, Rusya'ya müttefiklerden yapılacak yardımın engellenmesine ve Çarlık donanmasının Karadeniz'de sıkışıp kalmasına neden olacaktı. Bu nedenle Rusya'nın müttefikleri İngiltere ve Fransa vakit kaybetmeksizin Osmanlı'ya yönelik planlar üzerinde çalışmaya başladı. Bu planlar arasında en cazip olanı kuşkusuz stratejik açıdan önemi olan Ege'yi, Marmara Denizi ile birleştiren ve yaklaşık 75 kilometre uzunluğundaki Boğazın ele geçirilip İstanbul'un alınmasıydı. İstanbul'u ele geçirmek hem Boğazın iki yakasına hâkim olmak, hem Rusya üzerindeki baskıyı azaltmak, hem de düşmanı manen yıkmak demekti[15].

Sözü edilen önemi nedeniyle Çanakkale Cephesi'nin İtilaf güçleri tarafından açılma sebepleri Avustralya basınında tartışılan konuların başında gelmiştir. 24 Nisan 1915 tarihli The Sydney Morning Herald'a göre Çanakkale Muharebeleri; Osmanlı'yı bertaraf etmek, Rusya'ya deniz yolunu açmak, Rusya'ya olacak hücumları önlemek ve Rusya'yı himaye ederek İttifak Devletleri'nin kanadını çökertmek için yapılmıştı. Ayrıca Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'nda kimin yanında yer alacağı konusunda kafasının karışık olduğuna da değinilerek, Çanakkale'de İtilaf güçlerin elde edeceği zaferin sadece Bulgaristan üzerinde değil, diğer bütün Balkan devletleri üzerinde de güçlü bir etki yaratacağını ve böylece İtilaf güçleri yanında yer alacakları iddia ediliyordu. Hakikaten de Bulgaristan'ın Çanakkale Muharebeleri'nin galibi ortaya çıktıktan sonra eğilimini netleştirdiği

---

[13] **The Mercury** 1860 yılında yayın hayatına başlayan okunma oranı yüksek olan günlük bir gazetedir. Gazetenin sahibi John Davies'dır. Gazete genel olarak liberal bir çizgiye sahiptir.

[14] **The Northern Territory Times and Gazette** 1873 -1932 yılları arasında yayın yapan günlük bir gazetedir. Bu gazete 1873-1927 yılları arasında *"The Northern Territory Times and Gazette"* ismiyle çıkarılmıştır. Muhafazakar bir gazetedir.

[15] Nigel Steel-Peter Hart, **Gelibolu Yenilginin Destanı**, Çev. Mehmet Harmancı, Yeni Binyıl Yay, İstanbul 1997, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

düşünüldüğünde bu saptamaya katılmamak mümkün değildir[16]. Yine aynı yazıda savaş hazırlıklarına da değinilmiştir. İngiltere'nin çok güçlü hava ve deniz donanması hazırladığı ifade edilmektedir. Bu makaleden de anlaşıldığı üzere savaşın başında Avustralya halkının morali yüksekti. Savaşın kazanılacağına dair inancı tamdı[17]. Hatta eski Osmanlı Padişahı Abdülhamid'in Jön Türkleri üçlü İttifak ile barış antlaşması yapması gerektiği hususunda uyardığı, İtilaf güçlerinin boğazdan geçmesine izin verilmesinin ülkenin bağımsızlığı sağlamak için zaruri olduğu yönündeki beyanatına da yer verilmişti[18].

Yukarıda bahsedilen sebeplerle İngiltere'deki Savaş Konseyi, uzun tartışmaların ardından Çanakkale'ye harekât kararı aldı. Tartışmaların odak noktasını boğazların kara harekâtı olmaksızın, sadece donanma gücüyle ele geçirilmesi oluşturuyordu. Deniz Bakanlığı Birinci Lordu Winston Churchill, harekâtın kara desteği olmaksızın başarıya ulaşacağını ileri sürerken, deneyimli Kurmay Başkanı Amiral Lord Fisher bunun mümkün olamayacağında ısrar ediyordu. Çünkü 1807'de Napolyon Savaşları sırasında Rusya'ya yardım etmek isteyen İngiliz donanması her ne kadar Marmara'ya girmeyi başarmışsa da İstanbul'u tehdit edememiş ve tekrar Akdeniz'e dönmek zorunda kalmıştı. Fisher, 1904'de Birinci Deniz Lordu olduğunda Çanakkale Boğazı'nı geçmek istemiş ancak yaptığı incelemeler sonucunda bu fikrinden vazgeçmişti. Konuyla ilgili en ayrıntılı çalışma ise, İngiltere Savaş Bakanlığı tarafından 1906'da gerçekleştirilmiş olup, hazırlanan raporun sonunda Çanakkale Boğazı'nı geçme harekâtının çok tehlikeli olduğu gerekçesiyle vazgeçilmesi tavsiye olunmuştu. Bu raporu hazırlayanlardan biri olan Askeri Operasyonlar Başkanı Tümgeneral Charles Callwell de Çanakkale Boğazı'na saldırı fikrine şiddetle karşı çıkıyordu. Bir başka tartışma konusu da yine Churchill'in Çanakkale'de kullanılmasını önerdiği çağdışı gemilerdi. Dünyanın en büyük

---

[16] Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'na girişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Esra Sarıkoyuncu Değerli, **Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk (1913-1938)**, Kütahya Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yay., Kütahya 2009, s. 56-93.

[17] **The Sydney Morning Herald,** 24 Şubat 1915, s. 1,10. Ayrıca bkz. **EK** I.

[18] **The Argus**, 8 Şubat 1915, s. 9; **Northern Territory Times**, 11 Şubat 1915, s. 6.

Levent Şahverdi Arşivi

donanmasına sahip olan İngiltere'nin Çanakkale'ye eski gemileri yollamasına yine Lord Fischer karşı çıkıyordu. Uzun tartışmaların ardından Churchill, Fisher'i ikna etti ve 28 Ocak'ta son söz söylendi[19].

Görüleceği üzere harekât kararı alınmasında askerî uzmanların değil, siyasilerin fikirleri etkili olmuş ve 19 Şubat 1915 tarihinde, İngiliz Queen Elizabeth savaş gemisinin Osmanlı sahil bataryalarını bombalamasıyla ilk Çanakkale saldırısı başlatılmıştır. Ancak bu harekâttan önce The Argus Gazetesi'nin 9 Şubat 1915 tarihinde yayınladığı haberde, dört İtilaf torpido botu tarafından Çanakkale kıyılarının bombardımana tutulduğu, toplam 174 mermi yakıldığı ve iki Türk mühimmat deposunun vurulduğu bilgisi verilmektedir[20]. Yine The Advertiser Gazetesi'nde 12 Şubat'ta İngiliz ve Fransız gemileri sekiz saat süreyle Çanakkale Boğazı'nın içinde ve dışında, Anadolu tarafında yer alan Orhaniye, Kumkale ile Rumeli sahilinde bulunan Seddülbahir kalelerini bombalamış olduğu bildirilmektedir[21]. The Argus'un 22 Şubat 1915 tarihli "The War Day By Day: Dardanelles Fortıfıcatıons" (Günden güne savaş: Çanakkale İstihkâmları) başlıklı yazısında Çanakkale'nin stratejik açıdan önemine vurgu yapıldıktan sonra, buradaki İtilaf ve İttifak donanmalarının istihkâmları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda bataryalardan herhangi birini susturmanın bile ciddi bir iş sayılacağını belirten yazıda, Çanakkale Boğazı istihkâmlarını bombardımana tutan İngiliz-Fransız filosunun görevinin çok zor olduğu öne sürülmektedir. Bununla birlikte Türk ordusunun Alman kontrolünde olmasının işlerini kolaylaştırdığı düşüncesi açıkça ifade edilmektedir[22]. The Sydney Morning Herald da aynı düşünceyi aktarmaktadır. Ayrıca 19 Şubat'ta başlatılan harekâtla ilgili bilgiler verilmektedir. 20 Şubat sabah 09.15'te Ertuğrul, Seddülbahir, Kumkale ve Orhaniye tabyaları Sackville Carden'nın komutasındaki Fransız filosu tarafından bombalandığı belirtilmektedir.

---

[19] Steel-Hart, **a.g.e.**, s. 2-9.
[20] **The Argus**, 9 Şubat 1915, s. 1,7.
[21] **The Advertiser,** 12 Şubat 1915, s. 1,15.
[22] **The Argus**, 22 Şubat 1915, s. 1,7. Ayrıca bkz. **EK:** II.

Levent Şahverdi Arşivi

Bilindiği gibi, saat 14.00 dolaylarında gemiler ilerleyerek 5–7 km.den atışa geçince Osmanlı tabyaları karşılık vermeye başlamış, üç saat kadar süren çatışmada İtilaf gemilerinden çoğu hafif isabet almışlardır. Ancak bu yazıda hiçbir İtilaf gemisinin kesinlikle vurulmadığı, havanın kararması üzerine saat 17.30'da donanmanın geri çekildiği iddia edilmektedir[23]. Bu da kamuoyunda herhangi bir heyecana yol açmamak için bu şekilde bir tavır takınıldığını düşünmek mümkündür. Bu dönemde İngiliz basını ile irtibatlı Avustralya basını, hem savaşı yerinde takip eden muhabirleri aracılığıyla hem de Londra'dan edindikleri haberlerle Türk basınını da yakından takip etmiştir. 23 Şubat tarihli The Argus ve The Mercury Gazeteleri'nde 20–25 Şubat 1915 tarihleri arasında Türk toplarının bir kısmı susturulmuş, küçük tahrip timleri Kumkale ve Seddülbahir kıyılarında Türk tabyalarının ise işe yaramaz hale getirilmiş olduğu vurgulanmıştır. Gazetelerde, her ne kadar bu durumun İttifak güçlerinde ciddi bir panik havası yaratarak, istihkâmlarının yerlerinin yanlış olduğu düşüncesine yol açmışsa da özellikle İstanbul basınında İtilaf güçlerinin bu zaferinin küçümsenmeye çalışıldığı iddia edilmiştir[24].

25 Şubat tarihli The Argus'da, bozan hava sebebiyle bir sonraki saldırının ancak 25 Şubat 1915 günü başlatılabildiği belirtilmektedir. Ayrıca İtilaf gemilerinin, savaşın sonunda Osmanlı Dış Tahkimatını oluşturan dört tahkimattaki tüm topları imha ettiği de verilen bilgiler arasındadır[25]. 26 Şubat tarihli The Mercury ve 27 Şubat tarihli The Sydney Morning Herald Gazeteleri'nde, Queen Elizabeth ve iki zırhlı, 26 Şubat günü Boğaz'dan 23 km. içeri ilerleyerek Merkez Tahkimatını uzak mesafeden ateş altına aldığı ve her iki yakadaki Dış Tahkimat bölgesine birer bölük İngiliz askeri çıkartıldığı bildirilmektedir. Ayrıca bu gazetelerde 26 Şubat tarihinde Amiral Carden'in planının ilk aşaması tamamlanmış, Dış Tahkimatın tümüyle imha edilmiş olduğu sevinçle dile getirilmektedir[26].

---

[23] **The Sydney Morning Herald**, 22 Şubat 1915, s. 1,9. Ayrıca bkz. **EK:** III.

[24] **The Argus**, 23 Şubat 1915, s. 1,7; **The Mercury**, 23 Şubat 1915, s. 1,5.

[25] **The Argus**, 23 Şubat 1915, s. 1,7.

[26] **The Mercury**, 26 Şubat 1915, s. 1,5; **The Sydney Morning Herald**, 27 Şubat 1915, s. 1,9.

Levent Şahverdi Arşivi

Avustralya basını, Çanakkale Cephesi'nin İtilaf Devletleri için doğru bir harekât olduğu konusunda ısrarlıydı. Bunun muhtemel sebebi İngiliz hükümetinin denetimi altında yer alıyor olmalarıdır. The Advertiser'da Fransa Başbakanı M. Yiviani'nin görüşlerine yer verilerek, Alman yenilgisinin kaçınılmaz olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca bu yazıda Kafkaslarda çok kötü çarpışan Türklerin Çanakkale'de de herhangi bir başarı gösteremeyeceği de vurgulanıyordu[27].

Şubat ayı sonunda Çanakkale kıyıları bombalanmaktaydı. Bununla birlikte boğaza döşenen mayınlar ve Türk savunması Çanakkale'yi geçmelerine izin vermiyordu. The Mercury'de 1 Mart 1915'te yayınlanan yazıda, karadaki Osmanlı istihkâmlarının savaş gemileriyle yok edilemeyeceğini, karadan taarruzun gerektiğini, istihkâmlar tahrip ya da zapt edilse bile torpil savaşının çok zaman ve maddî kaynağa bağlı olduğu görüşüne yer verilmiştir. Her ne kadar Çanakkale Cephesi'nin açılması ve İtilaf güçlerinin Boğazı kesinlikle geçeceği düşüncesi hakimse de İngiltere, Rusya'ya destek verdiği için eleştirilmektedir. Bu yazıda Rusya'nın "sıcak denizlere inme" emelinin bu devletin eski davası olduğu belirtilerek, bu savaşın kesinlikle Rusya'nın boğazları ele geçirme mücadelesi olmadığı vurgulanmaktadır[28]. Aynı tarihte, The Argus'da Çanakkale istihkâmlarının haritası yayınlanmış, deniz harekâtının kara harekâtı ile de destekleneceği bilgisi verilmiştir[29].

1 Mart 1915'ten itibaren gazetelerdeki haberlerin arttığı göze çarpmaktadır. Bunun muhtemel sebebi de İtilaf güçlerinin Boğaz kıyılarına olan taarruzları artırmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim 5–9 Mart tarihleri arasında da gazeteler Rumeli yakasında Seddülbahir ve Ertuğrul tabyaları ile Anadolu yakasında Kumkale ve Orhaniye tabyaları, Kilitbahir, Seddülbahir bölgelerinin bombardımana tutulduğu bilgisini veriyordu[30]. Bu tarihler arasında gazeteler-

---

[27] **The Advertiser**, 27 Şubat 1915, s. 15. Ayrıca bkz. **EK:** IV.

[28] **The Mercury**, 1 Mart 1915, s. 1,4.

[29] **The Argus**, 1 Mart 1915, s. 19.

[30] **The Sydney Morning Herald**, 5 Mart 1915, s. 1,9;**The Mercury**, 5 Mart 1915, s. 5; **The Argus**, 6 Mart 1915, s. 19; **The Sydney Morning Herald**, 8 Mart, 1915, s. 9; **The Argus**, 9 Mart 1915, s. 9; The **Sydney Morning Herald**, 10 Mart 1915, s. 13.

Levent Şahverdi Arşivi

de yer alan haberler gerçekleştirilen bombardımanlardan istenilen sonucun elde edileceği yönünde idi. Bununla birlikte 10 Mart'a kadar istenilen sonucun elde edilememiş olması basında hayal kırıklığı yaratmış gibidir. Bu tarihten sonra basında bu harekatın daha çok uzun süreceği düşüncesi hakim olmuştur. Nitekim, 15 Mart 1915 tarihli The Sydney Morning Herald, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'ye karşı başlattıkları hareketin Türk direnişi sebebiyle beklenilenden daha uzun sürebileceğini belirtmekteydi[31]. Yine 15 Mart 1915 tarihinde de Akdeniz Seferi Kuvvetler Komutanı Carden'in yardımcısı Amiral Sir John de Robeck'in görüşlerine yer verilerek, deniz harekâtının Gelibolu Yarımadası'na yapılacak bir çıkartma harekâtıyla desteklenmesi gerektiğini belirtmektedir[32]. 17 Mart 1915 tarihli The Sydney Morning Herald'da Amiral Carden'in yerine Amiral De Robeck'in atanmasıyla deniz harekatının kara harekatı ile desteklenmesi planının uygulamaya konulduğu bilgisi veriliyordu.

18 Mart 1915 Amiral Robek, plan dahilinde Boğazı'nın sadece 1 mil genişliğindeki en dar noktasından komutasındaki 16 savaş gemilik dev donanma ile Çanakkale'yi geçmeye kalkışmıştır. Ancak her gemi Türklerin Nusret Mayın Gemisi ile boğazın Asya tarafına yerleştirdiği deniz mayınları tarafından hasar almış, İngiliz Ocean, Irresistible ve Fransız Bouvet adlı üç zırhlıyı batırılmıştır. Ayrıca İngiliz Inflexible ve Fransız savaş gemileri Suffren ve Gaulois da çok ağır bir şekilde hasar almıştır. Bu bilgi büyük bir üzüntü ile Avustralya basınında yer almış, gemiler hakkında kısa tarihi bilgi de verilmiştir[33]. 25 Mart 1915 tarihli The Sydney Morning Herald'da Fransız savaş gemileri Suffren ve Gaulois da çok ağır bir şekilde hasar almış olduğu, ancak üç hafta içerisinde tamirinin mümkün olabileceği beyan edilmektedir[34].

---

[31] **The Sydney Morning Herald**, 15 Mart, 1915, s. 9.
[32] **The Mercury,** 15 Mart 1915, s. 13.
[33] **The Argus**, 18 Mart 1915, s. 1, 7; **The Sydney Morning Herald**, 22 Mart 1915, s. 1. Ayrıca bkz. **EK:** V.
[34] **The Sydney Morning Herald**, 25 Mart, 1915, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

18 Mart 1915'te deniz harekâtında başarısız olması üzerine İtilaf güçlerinin savaşla ilgili tedbirlerini yeniden düzenleyip, artırdıklarını görmekteyiz. Harekât için 75 bin kişilik bir kuvvet oluşturulmuştur. Oluşturulan bu kuvvetler arasında Avustralya askerleri de yer almaktadır. Bu nedenle Çanakkale Muharebeleri'nin karada cereyan eden vuruşmaları Avustralya basını tarafından çok daha büyük bir dikkatle takip edilmeye başlanmıştır. General Hamilton, Gelibolu Yarımadası'ndaki çeşitli çıkarma alanlarına kuvvet çıkartarak Osmanlı kıyı topçusunu etkisiz hale getirmeyi amaçlamıştır. Bunun için iki ana çıkartma bölgesi belirlenmiştir. Bunlardan biri, yarımadanın en güney ucu olan ve Seddülbahir olarak bilinen bölge, diğeri ise daha kuzeydeki Kabatepe-Küçük Arıburnu arasındaki kumsaldır. Bu iki çıkartma bölgesinden üç taraftan donanma topçu ateşiyle desteklenebilir bir bölge olması nedeniyle Seddülbahir'e ağırlık verilmiştir. Ancak kötü hava koşulları nedeniyle çıkartma yapılmasını üç-dört gün kadar zorlaştırmış ve bu esnada Türkler kıyılardaki istihkâmlarını kuvvetlendirmişler ve hasar gören silahlarını değiştirmişlerdir[35]. 30 Mart tarihli The Argus'un haberinde de hava koşullarının düzeldiği ve Seddülbahir bölgesinde beş ayrı kumsalın belirlendiği, bunlardan Sığırini (Morto) koyu – Hisarlık Burnu, Ertuğrul Koyu, Tekekoyu, İkizkoyu ve Zığındere kumsallarına çıkarma yapıldığı bildirilmektedir. Kara çıkartmasının yapılması Avustralya basınında büyük bir sevinç yaratmıştır. Çünkü çıkartma yapan birlikler içerisinde Anzak kolordusu da yer alıyordu. Avustralya kamuoyu, bu savaşta yer alarak kendilerinin bir sömürge insanı değil, millî bir karakter taşıyan Avustralyalılar olduklarını ispatlama imkânına kavuşmuş olduklarını düşünüyordu[36].

The Mercury'de de 25–27 Nisan tarihlerindeki harekâtı ve daha sonrakilerini anlatırken iyimser bir grafik çizmiştir. 25–27 Nisan'daki harekât başarılı olmuş, 28–29 Nisan'da karaya asker çıkarılmıştır[37].

---

[35] **The Argus**, 27 Mart 1915, s. 7.
[36] **The Argus**, 30 Mart 1915, s. 1, 7.
[37] **The Mercury**, 30 Mart 1915, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

Argus'a göre, Türklerin erzak ve savaş malzemesi gereksinimleri karşılanamamaktadır. Bu nedenle de gazetede Türklerin çok fazla dayanamayacağı iddia edilmektedir[38]. Bu haber kasıtlı olarak, kendi kamuoylarının moralini yükseltmek için verilen bir haberdir. Ayrıca bu haberden İngilizlerin harekâta devamda kararlı oldukları da anlaşılmaktadır.

3, 6, 7, 8 Mayıs 1915 tarihli gazetelerde Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinden oluşan Anzak Kolordusu'nun Arıburnu Çıkartması için tahsis edildiği ve bu ordunun Kabatepe kuzeyine çıkartma yaptığı bildirilmektedir[39]. Yine 12-21 Mayıs tarihli haberler de Anzak askerlerinin Seddülbahir bölgesine yaptığı çıkartmaya dair bilgiler içermektedir. Ancak kendi kamuoylarını rahatlatmak adına cephe ile ilgili doğru haberler vermedikleri saptanmıştır. Gazetelerde kendi hücumlarının ilerlediği öne sürülmektedir. Türklerin Kilidbahir'de ancak zayıf bir surette kendilerini savunabildikleri, Çanakkale'nin tahrip edildiği, Gelibolu'nun hasara uğradığı iddia edilmektedir[40].

Bununla birlikte Çanakkale Muharebeleri'nin uzaması, İtilaf Devletleri'nin bir türlü sonuç alamaması ve savaşta ölen asker sayısının fazlalığı Avustralya kamuoyunda olumsuz etkiler yaratıyordu. Gazetelerde savaşta kaybedilen kişilerin isimleri yayınlanmaya başlamıştı[41]. Avusturya gazeteleri, Çanakkale'deki başarısızlığın nedenini de, İngiliz ve Fransız amirallerinin arasında çıkan anlaşmazlıklara bağlamışlar ve başarı elde edilemezse İngiltere'de hükümetin düşeceği yolunda fikirler üretmeye başlamışlardır. İngiltere/Londra'da yayınlanan Daily News Gazetesi referans gösterilerek Bahriye Nazırı olan Winston Churchill'in sadece donanmayla Çanakkale Boğazı'nın geçilebileceği, ardından da rahatça İstanbul'a ulaşılabileceği konusundaki ısrarcı tavrı sonucu gerçekleştirilen Çanakkale operasyonu

[38] **The Argus**, 30 Mart 1915, s. 1, 7; **The Sydney Morning Herald**, 30 Mart 1915, s. 9.
[39] **The Sydney Morning Herald**, 3,8 Mayıs 1915, s. 1, 9; **The Argus**, 6,7 Mayıs 1915, s. 7.
[40] **The Sydney Morning Herald**, 12-21 Mayıs 1915, s.1, 9.
[41] **The Sydney Morning Herald**, 4, 11, 19, 24, 28, 31 Mayıs 1915, s. 5, 5, 14, 3, 5, 5.

Levent Şahverdi Arşivi

nedeniyle hakkında gensoru açıldığına değiniliyordu[42]. Bu haberlerden de anlaşılacağı üzere Avustralya kamuoyu bu sıralarda savaşta yaşanan gelişmelerden dolayı huzursuzdu.

Mayıs sonlarından itibaren Avustralya basınının da Çanakkale Muharebeleri'ni kazanma konusunda ümitsizliğe kapılmaya başladıklarını görmekteyiz. Örneğin The Mercury, General Serafilin, Fransız Generali Vanderberg'in ağır surette yaralandığını, İngiliz Generali Beryekes'in öldüğünü, Çanakkale'den elde edilen haberlere göre çabuk şekilde kesin sonucun elde edilmesi ümidinin zayıf, kayıpların ise fazla olduğunu, Türk gemilerinin taarruza engel bulunduğunu ifade etmekten kaçınmadıklarını görüyoruz[43]. İtilaf Devletleri'nin bu sıralarda kayıpları gitgide artmaktadır. Çanakkale Muharebeleri'nde Temmuz-Ağustos aylarında Seddülbahir'de 8.000, Arıburnu'nda 10.000, 1 Ağustos'ta Adalar Denizi'nde 7.000, Arıburnu'nda 2.000 olmak üzere toplam son altı günde 27.000 ölü ve beş bin yaralısı olduğunu The Sydney Morning Herald Gazetesi ifade etmektedir. Ayrıca gazetede Avustralyalı ve Yeni Zelandalıların zaferler yarattıklarına vurgu yapılarak, savaşta kaybedilen askerlerin isim ve fotoğraflarının yayınlanmasına devam edilmiştir[44].

1915 yılının Aralık ayından itibaren artık İtilaf güçlerinin savaşı kaybettiği belli olmuş gibidir. Buna rağmen Avustralya gazetelerinde hala savaşın kazanılabileceğine dair umut yok değildir. Örneğin The Sydney Morning Herald Gazetesi, 18 Aralık 1915'te Yeni Yıl kutlamalarının İstanbul'da yapılabileceğinden bahsetmektedir[45]. Ancak Ocak 1916'ya gelindiğinde Avustralya basını kalan ümidini de yitirmiş ve savaşta yapılan hatalar hakkında eleştiriler yayınlanmaya başlamıştır. Bu hatalardan en önemlisi de Suvla Limanı'na Kitchener'ın ordusu yerine Anzak kolordusunun gönderilmiş olmasıdır. The Sydney Morning Herald Gazetesi'ne göre eğer Avustralyalı askerler

---

[42] **The Sydney Morning Herald**, 21 Mayıs 1915, s. 9.
[43] **The Mercury**, 30 Mayıs 1915, s. 5.
[44] **The Sydney Morning Herald**, 30 Ağustos 1915, s. 3. Ayrıca bkz. **EK:** VI.
[45] **The Sydney Morning Herald**, 18 Aralık 1915, s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

Suvla Limanı'nda değil de Kitchener'ın deneyimsiz askerleri yerine görevlendirilmiş olsa idi, Avustralya askerileri savaşı kazanırlardı[46]. The Argus'da da bir taraftan savaşın kaybedilme nedenleri üzerinde durulurken, diğer taraftan da bütün Gelibolu'daki adalardan İtilaf askerlerinin boşaltma hareketi etraflı bir şekilde anlatılmaktadır. Ayrıca gazetede savaşın kaybedilmesine rağmen Avustralyalı askerlerin kahramanlıkları dile getirilerek, görevlerini başarıyla yerine getirdikleri için mutluluk duydukları ifade edilmektedir[47].

Sonuç

Avustralya kamuoyu için Çanakkale Muharebeleri büyük anlam taşımaktadır. Çanakkale Muharebeleri'nde, ordusuyla, cesaretleriyle dünya kamuoyu nazarında kendilerinin bir sömürge değil, millî bir karakter taşıyan Avustralyalılar olduklarını ispatlama imkânı olarak değerlendirmişlerdir. Bu nedenle de Çanakkale Muharebeleri başladığı andan itibaren Avustralya basını savaşla yakından ilgilenmiş, savaşın gidişatını anında kendi kamuoylarına aksettirmek için yoğun çaba harcamıştır. Çanakkale Muharebeleri'nin başladığı ilk günden itibaren savaşla ilgili haberler gazetelerin birinci sayfasında yer almış, bununla da yetinilmeyerek arka sayfalarda ikinci kez değinilerek, olaya ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çanakkale Muharebeleri sırasında The Argus, The Sydney Morning Herald ve The Mercury gibi büyük gazeteler savaşı yakından takip edebilmek için bölgeye muhabirlerini göndermiştir. Ayrıca İngiliz gazeteleri ile de irtibatlı olarak çalışmışlardır. Bu sayede haberler neredeyse hiç vakit kaybetmeden Avustralya kamuoyuna ulaştırılmıştır. Bu gazetelerin verdikleri haberler karşılaştırıldığında da birbirini tuttuğu görülmektedir. Ayrıca diğer küçük gazetelerin savaş cephesinde muhabirleri olmadığı için haberleri bu üç gazeteden edinmiş oldukları da saptanmıştır. Bu nedenle çalışmamızda bütün gazetelerin hepsinin birden zikredilmesi gerekli görülmemiştir.

---

[46] **The Sydney Morning Herald**, 14 Ocak 1916, s. 8.
[47] **The Argus**, 13 Ocak 1916, s. 9. Ayrıca bkz. **EK:** VII

Levent Şahverdi Arşivi

Savaş esnasında Avustralya basınının yer yer Osmanlı ordusunun durumuna ve Türk kamuoyunun görüşlerine de yer verdiği görülmektedir. Her ne kadar yukarıda söz edilen büyük gazeteler İstanbul'da muhabir bulundurmuşlarsa da, büyük çoğunlukla bu konulardaki bilgileri İngiliz basını aracılığı ile elde etmişlerdir.

Hem Avustralya basınının haberlerinin büyük çoğunluğunu İngiliz basınından almış olması, hem de İngiltere'nin müttefiki pozisyonunda olmaları nedeniyle savaşın gelişimi ile ilgili haberler son derece yanlı şekilde aksettirilmiştir. İtilaf güçleri savaşta yenilgiye uğrasalar dahi savaştaki bu gelişmeler mümkün mertebe kamuoyuna duyurulmamaya çalışılmıştır. Hatta Fransa ve Amerika gibi İtilaf devleri basınında dahi savaşın kaybedilmekte olduğu açıkça ifade edildiği savaşın son dönemlerinde bile Avustralya basını yenilgiyi kabullenmekte zorlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâp Tarihi**, C. III, Kısım: 1, Ankara 1983.

Bean, Edward, **The Story of Anzac: the first phase,** First World War Official Histories, London 1941.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1inci, 2 inci ve 3 üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914-9 Ocak 1916), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Çelik, Birten, **Çanakkale Savaşı'nın İzmir Basınında Yankıları**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1992.

Esenkaya, Ahmet, **Türk Basınında Çanakkale Muharebeleri (3 Kasım 1914-Şubat 1916)**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

……., *"Çanakkale Savaşları Sürecinde Türk Basını"*, (**Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı/ The Turkish Yearbook of Galipoli Studis**, Sayı: 1, Mart 2003.

Koyuncu, Aşkın-Keskin, Özkan-Sönmez, Cahide Sınmaz, **Çanakkale Savaşları Bibliyografyası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010.

Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi**, C. 4., Nehir Yayınları, İstanbul 1991.

Sarıkoyuncu Değerli, Esra, **Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk (1913-1938)**. Kütahya Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yay., Kütahya 2009.

Smith, Lenard, **The Aboriginal Population of Australia**, Australian National University Press, Canberra 1980.

Steel, Nigel-Hart, Peter, **Gelibolu Yenilginin Destanı**, Çev. Mehmet Harmancı, Yeni Binyıl Yay, İstanbul 1997.

Gazeteler

The Sydney Morning Herald, 12 Şubat 1915-30 Ocak 1916.

The Argus, 12 Şubat 1915-30 Ocak 1916.

The Advertiser, 12 Şubat 1915-30 Ocak 1916.

The Mercury, 12 Şubat 1915-30 Ocak 1916.

Northern Territory Times, 12 Şubat 1915-30 Ocak 1916.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

EK I

The Sydney Morning Herald.

WEDNESDAY, FEBRUARY 24, 1915.

THE DARDANELLES.

A glance at the map will show at once the strategic value of the Dardanelles in the present war. If the Allies can force a passage and capture Constantinople, one of the heaviest blows yet attempted will have been delivered at the enemy, and Turkey's position as a combatant will have been reduced almost to that of an onlooker. Moreover, the effect upon the Balkan States will be enormous. It will remove from Bulgaria's mind any doubts as to Germany's actual prospects as a world conqueror, and should consequently enable the Allies to bind up the Balkan Alliance once more as a solid fighting force. But there is the possibility that the recent attack upon the forts at the entrance to the Dardanelles has been more in the way of a reminder than of direct beginning in a large effort to clear the way to Constantinople. The Allies are steadily testing and supplementing their arms and equipment for a great forward movement in the spring. Every detail is being studied, and each area of conflict is passing under the most exhaustive scrutiny. Last week and the week before we were stimulated and surprised by the news of two successive raids by British airmen in squadrons of unheard-of strength. Aerial warfare was declared to have entered a new phase; and the attacks upon Ostend, Middlekerke, and Zeebrugge were accepted as heralds of something more dramatic and infinitely more destructive. Since then little further on that scale has apparently been done. The raids were sufficient for the purpose in view. It was clear that aeroplanes and other craft of the sort could be handled successfully in squadrons as battleships and cruisers are, and that the training given to their air fighters by the British navy and army is just as thorough and comprehensive as that which has prepared our arms on sea and land. Now upon the Dardanelles a great movement has been begun, and we are waiting for developments. These will come, but not, perhaps, as soon as our impatience demands. Yet the important fact is that every step of the sort represents part of a large strategy. The Allies are in close touch round the whole battle front; and this takes in the Russians fighting from Plock to Przemysl, the entire line of trenches and fortifications in the west; the naval forces throughout European waters and beyond, and Turkey in relation to it all. We place the Ottoman problem last in this way, because so much hangs upon its early solution. Russia and Roumania have vast stores of wheat waiting disposal in the Black Sea, and the twenty or thirty millions sterling locked up by the shutting of the Dardanelles is an important matter in the finances of the two countries. If with this we remember that under normal conditions more than twelve thousand merchant vessels pass annually through this waterway, and that the bulk of the traffic is usually in the hands of the Powers on our own side in the present struggle, the blow to the Allies by its stoppage is a serious one. The effect is precisely that of an effective blockade. Without a navy worth the name, Turkey has shut up the Black Sea as completely as Britain has the North Sea, and neutral vessels are probably in as evil a case in one area as the other.

Almost from the beginning of the war the Dardanelles have been a source of anxiety to the Allies. Turkey's neutrality was never worth very much, and in August last British ships loaded with cereals like barley and maize were commandeered. The Ottoman army had been mobilised at the outset. Every man fit and ready was called up, and the crops waiting harvest in numbers of cases were never gathered. But this action taken in Turkish waters at once scared off other vessels; and Sir Edwin Pears, writing on the position, said that "its immediate effect was to prevent nearly a hundred grain-laden vessels in the Black Sea and the Lower Danube from coming into the Bosphorus." In addition to this, the Turkish peasants refused to bring their grain to the Turkish markets. They were afraid of their own officials who would commandeer it and give the usual practically worthless promise to pay. Thus Turkey as a neutral country had to all intents and purposes closed the Dardanelles, and her later action has only emphasised a position already strained and responsible for great commercial stagnation in Constantinople itself. Turkey in this view may be taken as a house divided on the economic side as well as upon the military. If German officers are being shot and stabbed by revolting Turkish soldiery, we may be sure that Turkish business men and the multitude of small producers are cursing the day that Germany took practical possession of the Ottoman Empire. A mere attack by the Allies in force upon the Dardanelles may thus have a value apart from its direct results in ruined forts, Krupp guns destroyed, and

Levent Şahverdi Arşivi

EK I-1

ruined forts, Krupp guns destroyed, and lives taken. The threat of a greater attack leading up to the occupation of Constantinople must act upon the populace like news of disastrous defeats which cannot be denied; because the claim that fortifications further up are impregnable will be taken with the proverbial salt since a Turkish battleship was torpedoed at her moorings. The fact that a British submarine could pass under the minefields as it did will be remembered against every German announcement of Constantinople's inviolability, and naval guns have a way of speaking for themselves. Moreover, the great thing in this war has been the failure of forts against modern gunnery. Germany has shown what is possible in this way; and the Allies are following her lead with guns of greater power and precision. The shaking which British air raids have given the enemy on the west has now been paralleled by the disturbing effect of a massed attack upon the forts guarding the Dardanelles; and those who think of the heights nearer Constantinople which have been re-armed, of the powerful steel-clad fortifications commanding the narrowest part of the passage, of the torpedo tubes set at the water's edge—all noted recently by a writer in "Chambers' Journal"—will also consider the possibilities at the hands of a determined foe. But the effect of a clearing of the Dardanelles would be so tremendous that, if it is possible, we may be sure it will be accomplished, and not merely threatened. It would help Russia amazingly, but it would also settle Turkey as Germany's ally once and for ever.

Levent Şahverdi Arşivi

EKII

THE ARGUS, MONDAY, FEBRUARY 22, 1915.

THE WAR DAY BY DAY: DARDANELLES FORTIFICATIONS

The Dardanelles.
Strategic Importance.

PLAN OF THE DARDANELLES.

GULF OF SAROS
GAPE HELLES
SEDD-EL-BAHR
ENTRANCE—FIVE MILES WIDE
SEARCH LIGHTS ON THE ASIATIC SIDE
THE DARDANELLES
STEAMER ROUTE TO CONSTANTINOPLE

"Only Begun to Fight."
German Confidence.

SUFFERINGS OF BELGIUM
Tale of Misery and Ruins.

Cairo Food Prices.

Italy's Army.

KAISERSBERG.
New Name for Czenstochowa

Constantinople's Fate.

Just the Same Then.

Bombardment of Rheims.
Experiences with Germans

A SHELL BURSTING MEN AND HORSES ALIKE REALISE THE DANGER

FREE Remember Your Final Chance

ORDER TO-DAY

EXTRA TROUSERS
FREE OFFER will positively close Sat. (this week) Feb. 27

"LONDON" SUITS
42/, 50/, 63/, 70/, 84/
With Extra Trousers Free

London Stores
OPP G.P.O.
Flinders Street, City:
Chapel Street, Prahran.

Levent Şahverdi Arşivi

EK III

The Sydney Morning Herald (NSW : 1842-1954),
Monday 22 February 1915, page 9

DARDANELLES.

BOMBARDED BY ALLIES.

LONDON, Feb. 20.

The Admiralty announce that on Friday morning a fleet of battleships and battle-cruisers, accompanied by flotillas, and aided by a strong French squadron, the whole under the command of Vice-Admiral Sackville Carden, attacked the forts at the entrance to the Dardanelles. They bombarded the forts of Cape Helles and Kum Kalen with considerable effect by deliberate long-range fire.

Two other forts were frequently hit, but it is difficult to estimate the damage.

The forts were outranged, and were unable to reply.

At 5 o'clock in the afternoon the Vengeance, Cornwallis, Triumph, Suffren, Gaulois, and Bauvet, supported by the Inflexible and Agamemnon, were ordered to close and engage the forts. The secondary armaments of the forts replied.

The European side was apparently silenced.

One fort on the Asiatic side continued firing when operations had been suspended owing to the failing light at the time of the action. None of the allied ships was hit.

The action was renewed on Saturday after aeroplane reconnaissance.

Levent Şahverdi Arşivi

EK IV

THE ADVERTISER, ADELAIDE, SATURDAY, FEBRUARY 27, 1915. 13

THE STATE ELECTIONS.

OPPOSITION POLICY DISCLOSED.

MR. VAUGHAN AT UNLEY.

Mr. Crawford Vaughan.

FORTS SILENCED

ALLIED ATTACK UPON THE DARDANELLES

FRENCH PREMIER CONFIDENT OF SUCCESS

GERMAN SUBMARINES STILL ACTIVE

FINE WORK BY FRENCH ARTILLERY

RUSSIANS FIGHTING WITH GREAT BRAVERY

THE POSITION SUMMARISED.

THE BOMBARDMENT OF THE DARDANELLES.

THE PASSAGE AND ITS FORTIFICATIONS.

GENERAL MAP OF THE TURKISH EMPIRE, Showing the Dardanelles and the Bosphorus.

RUSSIAN CAMPAIGN

FIGHT AT STANISLAVOFF.

AUSTRIANS SHOT DOWN.

OPERATIONS IN POLAND.

DEAD HEAPED IN THE DEFILES.

BATTLE IN EAST PRUSSIA.

GREAT RUSSIAN BRAVERY.

GERMAN TRAIN DERAILED

A BERLIN "WIRELESS."

GERMAN PIRACY

AMERICA'S REPLY.

HER NAVY MOBILISING.

NO MORE CODFISH.

AMERICAN NEGOTIATIONS.

LOSS OF THE DEPTFORD.

AN ENGINEER'S GRACE.

FOR WHAT WE ARE ABOUT TO RECEIVE."

ADRIFT IN A SNOWSTORM.

COMMERCE AS USUAL.

ENEMY WARSHIP RAISED.

GERMAN SUBMARINES, SENT TO THE ADRIATIC.

WESTERN COAST SUNK.

READY FOR EMERGENCIES.

THE DACIA.

APPROACHING ENGLAND.

A FOE TO DISEASE.

THOMAS, AMERICAN DENTIST

Painless Extractions, 1/.

S. J. BLITZ

105, KING WILLIAM-STREET

RECOMMENDS THEM TO HIS CUSTOMERS.

IT'S TOO WARM TO GO OUT FOR YOUR MEAT

Pay a slight excess and have it delivered in perfect order and condition from

CONRAD'S

HARD TIMES, BUT EASY PRICES.

JOSEPH BLITZ

46 GAWLER-PLACE

Joseph Blitz,

"Analgesia"

An Astounding Dental Discovery in Science

Messrs. LIPMAN & KELLY

The Only DENTISTS

Lipman & Kelly

CURRIE ST.

DAINTY, but INEXPENSIVE

FURNITURE

EDWIN A. MAYFIELD

GEORGES, OF MELBOURNE,

SPECIAL SHOW

AUTUMN FASHIONS

GRAND CENTRAL HOTEL, ADELAIDE

MONDAY UNTIL FRIDAY NOON NEXT WEEK.

THE WATCH OF THE FUTURE

F. BASE & CO.

AUTUMN STYLE ANNOUNCEMENT

THE LATEST AND MOST EXCLUSIVE STYLE CREATIONS

Monday, March 1st to 6th At the Grand Central Hotel

Chas. Lane & Co. Pty. Ltd.

"The Ladies' Tailor-Made Experts"

Elizabeth-Street Melbourne.

DRINK COOPER'S STOUT AND YOUR PREJUDICE AGAINST COLONIAL WILL VANISH.

ARTHUR BRITTEN

THE ALLIANCE OPTICIANS,

HORSES

Levent Şahverdi Arşivi

EK V

THE SYDNEY MORNING HERALD, MONDAY, MARCH 22, 1915.

WARSHIPS LOST.

In The Dardanelles.

THREE SUNK; OTHERS DAMAGED.

FORT CHANAK IN FLAMES.

H.M.S. Irresistible, H.M.S. Ocean, and the French battleship Bouvet were sunk by mines in the Dardanelles on Thursday. The Inflexible and Gaulois were damaged and put out of action, and other vessels were hit several times by shells.

There were only 64 survivors from the Bouvet, but most of the British sailors were saved, though one shell killed 40 men on the deck of the Inflexible. Considering the scale of operations against the Dardanelles the British casualties are not looked upon as heavy.

Turkish forts on both sides of the entrance to the narrows were bombarded, great damage being done. When night fell Fort Chanak was in flames.

SUNK BY MINES. THREE BATTLESHIPS. ADMIRALTY'S STATEMENT.

FIGHTING THE FORTS. THRILLING SPECTACLE.

THE OFFICERS.

THE OCEAN.

THE BOUVET.

THE INFLEXIBLE.

A SUDDEN END.

FRENCH LOSSES.

QUEEN ELIZABETH.

PAVING THE WAY. BOMBARDMENT PROCEEDS.

TURKISH THREAT. BOMBARDMENT OF SMYRNA.

THE BOSPHORUS. PANIC IN CONSTANTINOPLE.

THE LOST SHIPS. THE IRRESISTIBLE.

THE DARDANELLES.

A POWERFUL FLEET. THE SHIPS ENGAGED.

THE BOMBARDMENT. GATEWAY OF EUROPE.

WESTERN FRONT. FURTHER PROGRESS. ARTILLERY ACTIVE.

SIR JOHN FRENCH. REVIEW OF SITUATION.

WOUNDED OFFICERS. A BIG LIST.

RUTHLESS GERMANS. SHOOT WOUNDED.

GERMAN REPORT. FRENCH LOSSES HEAVY.

BOMBS ON PARIS. ZEPPELIN ATTACK.

BOMB DROPPING. ATTEMPT AT DEAL.

THE CALAIS RAID.

RUSSIAN SUCCESSES. POLAND AND GALICIA. THE GERMANS ROUTED.

AGAINST THE TURKS.

ITALY. WAR PREPARATIONS. GRAVE SITUATION.

GERMAN AGENTS ARRESTED.

THE FAR EAST. CHINA AND JAPAN. PRO-WAR DEMONSTRATION.

BRITAIN'S POSITION.

ROLL OF HONOUR.

EAST PRUSSIA. MEMEL CAPTURED. A RAPID ADVANCE. A NEW RUSSIAN MOVE.

STREET FIGHTING. INHABITANTS RESIST.

ON THE NIEMEN.

WAR'S DEVASTATION. EAST PRUSSIA'S PLIGHT.

THREAT OF REPRISAL. RUSSIA'S RETORT.

THE REICHSTAG. REPRISALS OPPOSED. A STORMY SCENE.

GERMAN CAPTURE. CARGO OF EGGS.

PRISONERS SHORT OF FOOD.

WOMEN CRY FOR BREAD.

LATE WAR NEWS. PARIS. THE ZEPPELIN RAID. A NIGHT ATTACK.

THE U12. PRISONER'S STORY.

TAKING OF MEMEL. CIVILIANS FIGHTING.

DEAL AIR RAID. A LIVELY RECEPTION.

INDUSTRIAL. STEVEDORES' STRIKE SETTLED.

IN FRANCE. CANADIANS IN FIRING LINE. FEATURES OF THE SIEGE WAR.

THE BLOCKADE. SUBMARINES. VESSELS TORPEDOED.

LINER CHASED.

MERCHANT SHIPS. TOTAL BRITISH LOSSES.

Levent Şahverdi Arşivi

EK VI

THE SYDNEY MORNING HERALD, FRIDAY, JULY 30, 1915.

THE CAMP.

COUNSEL'S INDICTMENT.

INQUIRY CLOSED.

ALLEGED VICTIMISATION.

JUDGE'S SUMMING REMARKS.

HEROES OF THE DARDANELLES.

LAW REPORT.

IN BANCO.

IN EQUITY.

INDUSTRIAL COURT.

THE FRUITGROWERS' GIFT.

LAW NOTICES.

REMEMBER OUR HEROES OF GALLIPOLI TO-DAY.

IN BANKRUPTCY.

PENRITH COURTS.

Levent Şahverdi Arşivi

EK VII

The Argus (Melbourne, Vic. : 1848-1954), Thursday 13 January 1916, page 9

DARDANELLES.

EVACUATION FEAT.

Carried Out in Storm.

General Sir Charles Monro, British officer commanding in the Eastern Mediterranean, supplies fuller details of the evacuation of Seddul Bahr in a report made available late on Tuesday evening. In this he states:—

"The Turks attempted a heavy attack at Cape Helles on Friday, after four hours' intense bombardment during the afternoon. They sprang two mines at the Western Birdcage and Fusilier Bluff positions, and a quarter of an hour later, fixed bayonets appeared all along our front. Turkish officers could be seen endeavouring to make their men assault our lines. The enemy only succeeded opposite the fifth trench avenue on Fusilier Bluff, but the Staffordshire Regiment completely repulsed the attack. A large proportion of the Turks were killed or wounded. Our casualties during the attack were five officers and 130 men killed or wounded. Our naval fire on the left flank also caused considerable Turkish losses.

"The evacuation operations were quietly and successfully resumed that night. There was a calm sea until Saturday afternoon, when the weather suddenly took a change for the worse. The wind increased to a velocity of 35 miles an hour, and by midnight it was only just possible to use the piers and lighters. It was quite impossible to carry out the programme of embarking the troops upon destroyers alongside the sunken ships on the west beach, owing to the connecting piers being washed away by the heavy seas. Embarkation at Gully Beach was also impossible. One lighter went ashore there. Nevertheless, the programme at the W and Y beaches was completed by half-past 2 o'clock on Sunday morning, and the troops at Gully Beach had embarked by 4 o'clock.

"The Turkish artillery was practically silent throughout the whole night until we set fire to our stores simultaneously by time fuses after the evacuation had been completed. The Turks then fired at the red lights all along the line, and heavily shelled the beaches and trenches until after daybreak.

"The French navy carried out the embarkation of the French troops."

"The French navy carried out the embarkation of the French troops."

Levent Şahverdi Arşivi

95. YIL DÖNÜMÜNDE ÇANAKKALE ZAFERİ

Kemal TURAN*

ÖZET

Çalışmanın amacı, Çanakkale Savaşlarında Türk askerinin ifadesi güç mahrumiyet içerisinde, tahammülü oldukça zor şartlar altında metanetle vatanı için o dönemde en modern silah ve cihazlarla donatılmış kat, kat üstün düşman kuvvetlerine karşı 95 yıl önce kazandığı zaferin sevinç ve heyecanını Türk milletiyle bir kere daha paylaşmak ve onlara, özellikle gençlere aynı duyguyu yaşatmaktır. Ayrıca bu araştırmayla, ileride bu konuda yapılacak çalışmalara katkıda bulunma amacı güdülmektedir.

Çanakkale Boğazı'na hakim olma mücadelesi, I. Dünya Savaşı'nın en önemli olaylarından biridir. Çünkü burada cereyan eden muharebe, hem deniz kuvvetleriyle Boğaz'ın zorlanması ve böylece tahkimat ve kara birliklerine karşı saldırıya geçilmesi, hem de kara ve deniz kuvvetlerinin müşterek taarruzu bakımından benzeri görülmemiş bir harekâttır.

Çanakkale Savaşı, Deniz harekâtı ve Kara harekâtı şeklinde iki dönemde cereyan etmiştir. Çanakkale cephesi, I. Dünya Savaşı'nda, tarihin en kanlı savaşlarının yapıldığı ve metrekareye 6000 merminin düştüğü, doktoru, mühendisi, ekonomisti, öğretmeni, öğrencisi, esnafı ve çiftçisiyle topyekûn istiklâl mücadelesine giren bir ulusun yaklaşık 250.000 şehit ve kayıp vererek, sonuçta büyük bir zaferin kazanıldığı yerdir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Boğazı, Çanakkale Zaferi, Kahraman Mehmetçik, Nusret Mayın Gemisi.

ÇANAKKALE VICTORY IN THE 95th YEARS

ABSTRACT

The aim of this article is to show and share the joy and excitement of the victory which was won by the Turkish soldiers against a superior enemy force which was equiped with the modern and advan-

* Prof. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ced weaponary in the Çanakkale War. Ninety-five years ago, the Turkish victory was won under the conditions of extreme difficulty. This article also aims to contribute future studies in this subject. The struggle for the control of Çanakkale Strait is one of the most important events of the First World War because it was unique in terms of the combined land and naval operations against the Turkish fortifications and land forces.

Çanakkale War was composed of naval and land operations. Çanakkale front, in the First World War, was one of the bloodiest battles of humanity because there were 6000 bullets for m2. Doctors, engineers, economists, teachers, students, traders and farmers of the Turkish nations joined this struggle of independence and won this great victory by losing 250.000 casulties.

Key Words: Çanakkale Strait, Çanakkale Victory, Mehmetçik, Minelayer Nusret.

Giriş

Çanakkale Boğazı, çok eskiden beri ticari, siyasî ve askerî açıdan stratejik önemi haiz bir yerdir. Bu bakımdan İtilâf Devletleri'nin, Çanakkale'yi ele geçirmek için bir takım politik amaçlı planlar yaptıkları görülmektedir. Şöyle ki: Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'u alarak toprakları ikiye bölüp devleti saf dışı bırakmak, Osmanlı'ya karşı Balkan devletlerini birleştirmek ve zor durumda bulunan Çarlık Rusyası'na ekonomik ve askerî yardımda bulunmak amaçlanmaktaydı (Kayabak - Arslanoğlu 1975:41). Rusya'ya yardımın ulaştırılabilmesi, ancak Boğazlar geçildiği takdirde mümkün olabilecekti (Yıldız, 2004:41). Çünkü Almanya ve Avusturya, Rusya ile İtilâf Devletleri'nin irtibatını kesmişti. Gerçi, İtilâf Devletleri'nce, Rusya'ya ulaşmanın başka yolları da vardı. Ancak en iyisi, senenin her mevsimi ulaşıma açık olan Çanakkale Boğazı'nı geçerek Marmara Denizi'nden İstanbul Boğazı'yla Karadeniz'e ulaşan yoldur (Çamoğlu, 1953:6-7, Aksan, 2007:16, 48-49). Bu bakımdan, İtilâf Dev-

Levent Şahverdi Arşivi

letleri, Karadeniz'e ulaşmak için, bütün savaş planlarını Çanakkale üzerine kurmuşlardır.

I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde yapılan savaşlar, 19 Şubat'tan başlayarak 18 Mart 1915 günü Türk zaferi ile sona eren dönem ve 25 Nisan 1915'te başlayıp yaklaşık bir yıl kara savaşlarının sürdürüldüğü ve ikinci büyük Türk zaferi ile sonuçlanan dönem olmak üzere iki aşamada cereyan etmiştir. Bu savaşlarda iki taraf da tüm gücünü ortaya koyarak mücadele etmek zorundaydı. Çünkü Çanakkale Cephesi, Savaş'ın kaderini değiştirecek önemli bir cephe idi (Aksan, 2007:7).

Çanakkale Deniz Harekâtı

Boğazların donanma ile geçilmesi, Fransa'dan 4 zırhlı gemi, 6 top çeker, 12 torpil tarayıcı, 4 denizaltının alınması ve müşterek donanma komutanı Amiral Corden'in olmasının yer aldığı savaş planı, 28 Ocak 1915'te İngiliz Savaş Meclisi'nce kabul edilmişti (Aksan, 2007:48-49). Amiral Corden'in hazırlamış olduğu saldırı planı dört aşamalıydı: 1. Boğaz girişindeki tabyaların susturulması. 2. Girişten itibaren Kepez Burnu'na kadar olan orta müdafaa hattının tahribi. 3. Kilitbahir-Çanakkale arasında Boğazın dar olan kısmındaki merkez tabyaların tahribi. 4. Denizdeki mayınların temizlenmesi ve Boğaza hakim tabyaların işgal edilerek Marmara'ya geçilmesi (Albayrak-Yılmazer, 2007:29-30).

Bunun üzerine, Türk tarafında savaş ihtimaline karşılık Çanakkale Boğazı'nın tahkim edilme işine girişildi. Boğazın içi, Avrupa yakasında 6 tabya ve 7 ağır batarya ile, Anadolu yakası ise 8 tabya ve 3 ağır batarya ile kuşatılmıştı. Bütün tahkimat eskiydi. İstihkâmlarda, genelde 1885-1900 model Alman Krupp topları ve Boğaz'ın girişindeki grupta 15-20 cm'lik 20 adet, iç kısımda ise 15-35,5 cm'lik 103 top ve çok kullanılmış 21 cm'lik 22 adet havan topu yer alıyordu. 24 cm çapındaki uzun menzilli toplar 14.800, 35,5 cm çapındaki toplar ise 16.900 metre mesafedeki hedefleri dövebiliyordu.

Diğer yandan, 10 Ağustos 1914 günü Göben ve Breslau adlı savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'na girmesinden sonra, Boğaz'ın

Levent Şahverdi Arşivi

girişine iki sıra deniz mayını döşenmişti. Ayrıca, Boğaz'a gece yüzeyi aydınlatsın diye iki projektör yerleştirilmişti (Pomiankowski, 1990:99).

İngiliz süvari birliğinin gelmesi üzerine, Boğaz'ın içindeki tahkimatın güçlendirilmesi için, mevcut araç-gereç, teçhizat ve mühimmatın kullanılmasına karar verilerek aşağıdaki şekilde tertibat alındı:

a. Karanlık Körfezi'nin her iki yakasındaki tepelere 15 cm'lik 8 sahra obüs bataryası (Alman Albay Weber komutasındaki 8. Türk Topçu Alayı) mevzilendirildi. Bu topların mermilerinin, düşman savaş gemilerinin güvertelerinin zırhlarını delecek güçte oldukları tahmin ediliyordu.

b. Türk savaş gemilerinde bulunan fazla olan 15 cm'lik süratle ateş edebilen toplar sökülerek Boğaz'ın her iki tarafındaki mevzilere yerleştirildi.

c. Tabyaların ateşini takviye için Mesudiye, Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis adlı eski küçük tonajlı Türk gemileri, önce Kepez Burnu arkasında, daha sonra Çanakkale ve Nara'nın arka tarafına mevzilendiler.

d. Düşmanı yanıltmak için, su yolunun muhtelif yerlerine sahte toplar yerleştirildi. Amaç, düşman bataryalarından çıkan mermilerin asıl hedeften saptırılması idi.

e. Suvla'da 9 sıra mayın daha denize batırıldı. Ayrıca, mayınların düşman mayın tarama gemileri tarafından temizlenmesine mani olmak için, mayınlı bölgeleri kavrayacak şekilde Boğaz'ın her iki tarafına hafif bataryalar mevzilendirildi.

f. Suvla'daki mevcut 10 aydınlatma cihazına ek olarak 8 adet projektör kuruldu.

g. Nara'da denizaltıların Marmara Denizi'ne geçişlerine engel olmak için 68 metre derinliğe varan bir çelik ağ çekildi (Pomiankowski, 1990:99-100, Mühlman, 2004:121).

Öte yandan, düşman kuvvetlerinin olası bir çıkartma harekâtına karşı, Boğazların emniyeti bakımından, 2. Piyade Tümeni (7. ve 9.) ile 6 Jandarma taburu memur edildi.

Levent Şahverdi Arşivi

3 Aralık günü Kepez yakınlarında bir denizaltı su yüzeyine çıktığında, o sırada orada demirli bulunan "Mesudiye" adlı eski geminin torpido atışıyla karşılaşınca suya dalarak kayboldu. 15 Ocak 1915'te Nara'daki karakol tarafından oradan denize sarkıtılan tel ağın zorlanarak kırıldığı fark edilip, bunu yapanın bir düşman gemisi olduğu görülünce hemen bataryalarca ateş açıldı. Bu "Safir" isimli bir Fransız denizaltısı idi ve açılan ateş sonucu mürettebatıyla birlikte esir alındı (BOA, HR. MA, 1118/4).

İngiliz cephesinde ise bir hareketlilik belirdi. Çanakkale Boğazı önlerinde bulunan düşman donanması gittikçe güçleniyordu. Şöyle ki: 16 İngiliz savaş gemisi ve kruvazörüne Ocak ayı başında 4 Fransız savaş gemisi ve bir de Rus kruvazörü "Askald" katılımıyla gemi sayısı 21'e yükseldi (Pomiankowski, 1990:102-103).

2 Şubat 1915 günü birkaç düşman savaş gemisi Boğazın girişindeki tabyaları topa tuttu. Daha sonra, 19 Şubat günü ise 12 düşman savaş gemisi görünerek tabyalar ve bataryaların üzerine 8 saat süreyle uzaktan mermi yağdırdı. Diğer yandan, 25 Şubat günü de 10 düşman deniz topçu bataryası tarafından 7 saatlik bir ateş sonucu Türk topçusu mevzisinden söküldü ve tabyalar da tahrip edildi (BOA, DH. EUM. VRK. 14/69). Türkler, burada 14 şehit ve 18 de yaralı verdi (Çamoğlu, 1953:23-29, Aksan, 2007, s. 51).

Daha sonraki günlerde, İtilâf Devletleri'nin, tahrip edilen tabyaların yakınında küçük birlikleri karaya çıkarma girişiminde bulunmaları üzerine, Enver Paşa, Çanakkale Boğazı'ndaki mevcut kuvvetleri, 2 Piyade Tümeni (5. ve 11) ile takviye ettirdi. 5 Piyade Tümeni ile 6 Jandarma taburu, Mart ayı başında Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasında bulunduğu sırada, bu birliklere, İstanbul'da yeni teşkil edilen 19. Piyade Tümeni de (Albay Mustafa Kemal Bey komutasında) katıldı (Albayrak-Yılmazer, 2007:38).

Öte yandan, I. Kolordu kumandanlığına getirilen Mareşal Liman Von Sanders, Marmara Denizi'nin kıyılarını ve İstanbul'un çevresini piyade ve topçu birlikleriyle kuşatarak savunmaya geçti.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada, İstanbul'a karşı harekete geçecek olan bir Rus kolordusunun Odessa'da toplandığı haberleri üzerine İstanbul Boğazı'nın Karedeniz kıyıları topçu birlikleriyle tahkim edildi.

Böylece, hem Çanakkale'de, hem de İstanbul Boğaz'ında yedek olarak 9 piyade tümeni, kolordular içinde aşağıdaki gibi hazır hale getirildi (Pomiankowski, 1990:104).

II. Kolordu (2 piyade tümeni): Edirne'de,

VI. Kolordu (2 piyade tümeni): Bakırköy'de,

V. Kolordu (3 piyade tümeni): Üsküdar'da,

IV. Kolordu (2 piyade tümeni): Bandırma'da.

Çanakkale Boğazı girişindeki tahkimatın tahrip edilmesinden sonra, düşman bataryaları, Karanlık Körfezi'nin her iki tarafındaki tepelerde mevzilenen Türk topçu birliklerini, Dardanos bataryasını ve Boğazın iç kısmındaki tabyaları bombalamaya başladı. Boğazın girişinde hazır tutulan bir gemi ile uçakların müşterek ateş tanzimi ettiği sırada, Queen Elizabeth savaş gemisi de, 38 cm'lik toplarıyla Saros Körfezi-Gelibolu Yarımadası üzerinden hem tabyaları hem de Boğazın içindeki bölgeleri topa tutuyordu.

Diğer yandan, Türk sahil bataryalarının şiddetli ateşine rağmen, düşman topçu birlikleri Karanlık Körfezi'ni mayınlardan temizlemeyi ve ilk sıradaki mayınların bir kısmını kaldırmayı başardı. Ancak, bunlar obüs toplarına ve Dardanos bataryasına uzaktan ateş yaptıklarından pek tesirli olamıyordu.

7 Mart 1915 günü öğleden sonra 4 İngiliz savaş gemisi, Karanlık Körfezi'ne girerek Dardanos ile körfezdeki tabyaları şiddetli top atışına tuttuğu sırada, Queen Elizabeth de iç kısımlara hücumla Kabatepe tabyalarını, Fransız gemileri ise Saros Körfezi'nden Bolayır tahkimatını bombalıyorlardı. Dardanos bataryası, düşman gemilerinin binlerce top mermisine maruz kalmasına rağmen, pek hasar görmemişti. Ancak o gün (7 Mart günü) batarya komutanının gözetleme yerine 15 adım mesafeye düşen bir mermiyle kumandanla birlikte tüm askerler şehit olmuştu (Pomiankowski, 1990:105, 108).

Levent Şahverdi Arşivi

18 Mart öğleden önce İtilâf Devletleri'nin 14'ü İngiliz, 4'ü Fransız olmak üzere 18 zırhlı, birçok kruvazör, torpido muhripleri, 20 denizaltı, 14 uçak gemisi, 200 uçak olmak üzere yaklaşık 300 gemiden ulaşan muazzam bir deniz filosu ile Boğaz'a hücumuna karşılık, Türkler ise sadece 4 uçak ve 6 gemiyle karşı koymaya çalışıyordu (Aksan, 2007:50, Çamoğlu, 1953:27).

18 Mart günü öğleye doğru tüm İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin, Çanakkale Boğazı'na girdiği ve tahkimatlara karşı hücuma geçtiği haberi İstanbul'a ulaştı. Bunun üzerine hükümet çevrelerinde ve diplomatik temsilciliklerde büyük bir hareketlilik başladı. Hükümetin ve temsilciliklerin Anadolu'ya nakli işlerine başlandı (Mühlman, 2004:61). Ancak akşama doğru Türklerin büyük bir zafer kazandığı haberi geldi. 4 düşman zırhlı gemisi batırılarak saf dışı edilmiş, birçokları da hasar görmüştü. Böylece bütün düşman gemileri savaş alanını ve Çanakkale'yi terk etmişti.

Bu savaşın seyri General Pomiankowski'ye göre şöyle olmuştu: 18 Mart günü öğleden önce düşman donanması Çanakkale Boğazı önünde görünmüştü. Başta İngiliz filosu seyrediyordu. Bunu 6 ya da 7 kadar büyük savaş gemisi, birçok torpido gemisi ve muhribi ile belli bir mesafeden 4 Fransız savaş gemisi takip ediyordu. Bu gemilerden başka 6-8 gemiden oluşan ikinci bir İngiliz filosu ise Boğazın girişinde bırakılmıştı.

Savaş, önce İngiliz ve Fransız gemilerinin tabyaları topa tutmasıyla başlamıştı. Bunun üzerine Türk topçuları da ateşe karşılık vermişti. Böylece karşılıklı şiddetli top ateşi başlamıştı. Öğleden sonra düşman gemilerinden 2'si, ya da 4'ü ağır hasar görmüştü. Bunlardan biri, 35,5 cm'lik bir toptan çıkan merminin cephane deposuna isabet etmesiyle Boğazın sularına gömülmüş, bir diğeri de (Goulois) ise Bozcaada yakınlarında batmıştı (Mühlman, 2004:64, BOA, HR. MA, 1123/38).

18 Mart günü öğleden sonra Irresistible ile Queen isimli İngiliz savaş gemilerinin makine daireleri isabet alarak stop etmişti. Diğer gemiler de aynı şekilde hasar görmüştü. Böylece bütün donanma Ça-

Levent Şahverdi Arşivi

nakkale'den çekilmeye başlamıştı. Geride sadece Irresistible ile Queen adlı hasarlı gemiler bırakılmıştı. Mayına çarparak yara alan Irresistible zırhlısı kısa süre sonra batmıştı. Gemideki personelden sadece 28 subay ile 582 er kurtulabilmişti (Kayabak-Arslanoğlu, 1975: 57). Ocean zırhlısı ise Seyit onbaşının sırtlayarak Niğdeli Ali'nin de yardımıyla namluya sürülen merminin güvertesine isabet etmesiyle Boğazın derin sularına gömülmüştü (Aksan, 2007:81-82, 85).

Bu savaşta, Türklerin 15 cm'lik obüs toplarıyla 1466 atış yapılmış, geride 3334 mermi kalmıştı. Dardanos bataryası 715 mermiden sadece 115 tanesini atmıştı. Anadolu kıyısındaki Hamidiye tabyasından 75 atış yapılmış geride 525 mermi kalmıştı. Mecidiye tabyasından 93, Nizamiye tabyasından ise 33 atış yapılmıştı. Bu durumda mevcut cephanenin ancak 1/3 ünün sarf edildiği anlaşılmaktadır (Pomiankowski, 1990:109).

Sonuç itibariyle, 18 Mart Savaşı, Türklerin zaferiyle sona ermişti. Bu da, sadece donanma ile Çanakkale Boğazı'ndan geçmenin mümkün olamayacağını göstermektedir. Nitekim, Amerikan Büyükelçisi Morgenthau raporunun bir yerinde: "Bu savaşta hasar gören 10 ilâ 12 geminin yerine yenilerini sevk etmiş olsalar bile, aynı esaslarla girişilecek yeni bir hücumun akıbeti 18 Mart'takinden pek farklı olmayacaktır" sözüyle Türk zaferi konusundaki görüşünü açıkça ifade etmektedir (Pomiankowski, 1990:110-111).

18 Mart 1915 savaşıyla, Çanakkale savaşlarındaki ilk Türk zaferi kazanılmıştır. Bu savaşın asıl kahramanı Yüzbaşı Hakkı komutasındaki "Nusret" mayın gemisi ve mürettebatıdır (Bulut-vd. 1986:21-22). Çünkü, Nusret gemisince, 7/8 Mart gecesi, sisli bir havada, Erenköy Koyu'na 100 metre aralıklarla 4,5 metre derinliğe varan 26 mayın döşenmiştir. Buradaki mayınlar, Erenköy Koyu'nu gemilere kapamak amacıyla kıyıya paralel uzayan hat şeklinde döşenerek değişik bir taktik uygulanmıştı (Albayrak-Yılmazer, 2007:35).

İtilâf Devletleri'nin bu savaşta yenilgisi tüm dünyada şaşkınlık, Türklerde ise sevinç yaratmış ve moraller yükselmiştir. Bu parlak zafer karşısında heyecanlanan devrin Padişahı V. Mehmed Reşad ka-

Levent Şahverdi Arşivi

leme sarılarak Kahraman Mehmetçiğe övgü dolu sözleri ihtiva eden aşağıdaki mısraları yazmıştı: (Saraçoğlu, 1953:67-68).

"Savlet etmişti Çanakkale'ye bahr ü berden
Ehl-i islâmın iki hasm-ı kavisi birden

Lâkin imdât-ı ilâhi yetişip ordumuza,
Oldu her bir neferi kal'a-i pulâd beden

Asker evlâtlarımın pişgeh-i azminde
Aczini eyledi idrak en nihayet düşmen

Kadr-ü haysiyeti pâmal olarak etti firar
Kalb-i islâma nüfuz eylemeye gelmişken

Kapanıp secd-i şükrana (Reşad) eyle dua
Mülk-i islâmı Hüdâ eyledi daim me'men."

Çanakkale Savaşı'nda Kara Harekâtı

İtilâf Devletleri, 18 Mart yenilgisinin öcünü almak ve olumsuz etkisini silmek için, bu defa İstanbul'u kara yolunu takip ederek ele geçirmek istediler. Böylece Gelibolu Yarımadası'na asker çıkarmaya karar verdiler.

İtilâf Devletleri'nin, Çanakkale Boğazı'na karşı büyük bir harekâta geçmeyi planladığı, bu amaçla adalarda 40 bin Fransız ve 50 bin İngiliz askerinin bulunduğu ve bu kuvvetlerin kumandanlığına da General Hamilton'un tayin edildiği öğrenilmişti.

Alınan bilgiye göre, bu kuvvetlerin asker sayısı 90 bini bulmaktadır. Topların adedi de 150'ye ulaşmıştır. 108 nakliye gemisi, 15 İngiliz zırhlısı, 9 kruvazör, 30 kontr torpido, 33 mayın tarama gemisi vardır. Fransa, 5 savaş gemisi ile 2 kontr torpido, Rusya, 1 kruvazör ile savaşa katılmaktadır.

Çanakkale cephelerinde bulunan Türk kuvvetlerinin toplam mevcudu 288 bin, düşman kuvvetlerininki ise 215 bin idi (Karal, 1996: 458-459, 467).

Bütün bu gelişmeleri yakından izleyen Enver Paşa'nın emriyle 24 Mart günü 3. Kolordu Kumandanlığına bağlı Çanakkale cephesinde-

Levent Şahverdi Arşivi

ki birliklerini bir piyade tümeni (3.) ve bir süvari tugayı ile takviye edilip V. Ordu kurularak kumandanlığına Mareşal Liman von Sanders getirildi (Liman von Sanders, 2006:80). 26 Mart günü Gelibolu'ya gelerek görevine başlayan Liman, karargâhını genellikle Türk subaylardan oluşturdu (BOA, DH. KMS. 31/30, Mühlman, 2004: 71).

25 Nisan öğleden sonra, İngiliz-Fransız kuvvetleri karaya çıkarma harekâtına başladı. Türk askerinin kahramanca savaşmasına rağmen, İtilâf Devletleri kuvvetlerinden önemli bir kısmını karaya çıkarmayı, Seddülbahir ve Kumkale'de tutunmayı başardı (BOA, HR. SYS. 2323/1).

Bunun üzerine Enver Paşa, bu birliklerin defedilmesi için Liman'ın emrine 4 tümen (4., 13., 15. ve 16. tümenler) daha tahsis etti. Ancak, düşman kuvvetlerine tesirli olamayan Sanders bu sefer saldırıdan vazgeçip savunmada kalmayı tercih etti (Sanders, 2006:84).

Pomiankowski'ye göre Liman Paşa burada büyük bir taktik hatası yapmıştı. Çünkü Paşa yanlış bir durum değerlendirmesi yapmış, Bolayır bölgesine, Anadolu kıyısına pek önem vermemişti. Böylece kuvvetlerin dengeli bir şekilde dağıtımı yapılmamış oluyordu. Oysa Saros Körfezi ile Asya kıyısı için birer tümen ayrılıp 4 tümen gücündeki bir kuvvet, sadece gösterilen dış bölgelere değil, aynı zamanda merkeze, yani Seddülbahir-Arıburnu-Çanakkale mıntıkalarına sevk edilmeliydi (Pomiankowski, 1990:115).

İtilâf Devletleri'nin dehşet saçan tesirli topları vardı. Türkler, tabyalarındakileri kullanamazken, İngiliz ve Fransızlar ise karaya çıkardıkları birliklerini, ateşiyle korudukları 38 cm'lik ağır deniz toplarına sahipti. Türkler ise, savaş boyunca top cephanesi kıtlığı çekerken düşman tarafında cephane bolluğu vardı. O halde, Türk zaiyatının fazla olmasının sebebi, cephane kıtlığından çok sayıda insanın savaşa girmesiydi (Pomiankowski, 1990:116).

Diğer yandan, İtilâf Devletleri güçlü bir hava filosuna sahipti. Bu durumda Türkler karşı koymada çok güçlük çekiyordu. İşte bu sırada, Mayıs ayı içinde, Almanya'dan 6 uçak geldi ve bunlardan 3 'ü

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale cephesine gönderildi. Temmuz ayında da 7 uçak ile 3 de balon getirilerek mevcut hava gücü desteklenmiş oldu (Pomiankowski, 1990:117).

Gelibolu Yarımadası'nda bir ay kadar süren çetin savaşlardan sonra durum kritik bir noktaya gelmişti. O kadar çok zaiyat verilmişti ki, yedeklerin bile toparlanıp zamanında cepheye ulaşması mümkün olamamıştı. Üstelik büyük çaplı düşman toplarının ateşi de Türk askerleri için moral bozucu etki yaratıyordu.

İşte tam bu kritik zamanda, Almanya'dan gönderilen denizaltılar savaş alanına ulaşmıştı. 25 Mayıs günü Kabatepe yakınında bir İngiliz gemisi, 26 Mayıs'ta da Amiral gemisi Majestic Eles Burnu önünde torpillendi (BOA, HR. MA. 1132/75). Bu durum İtilâf Devletleri üzerinde büyük bir etki yaratmış ve bunun üzerine diğer gemilerini geri çekmek zorunda kalmışlardı (Pomiankowski, 1990:117-118). Alman denizaltılarının varlık göstermesiyle yaklaşık üç hafta kadar bir süre sakin geçmiş olup, bu arada Türkler de özellikle cephane ikmali yapma fırsatı bulmuştu.

Ağustos ayı başlarına gelindiğinde, düşman kuvvetlerinin adalarda 100 bin civarında asker yığınağı yaparak yeni bir çıkartma harekâtına girişebileceklerine dair haberler üzerine Enver Paşa'nın emriyle, Saros Körfezi'nde bulunan 4 tümenden (1., 6., 8. ve 10. tümenler) oluşan II. Ordunun (Vehip Paşa komutasında) Kumandanlığı, emrinde 16 tümen bulunan Mareşal Liman'a verilmişti. Liman bir takım etüdlerden sonra kuvvetlerinin, Anadolu yakasında 3, Seddülbahir karşısındaki cephede 4, Arıburnu cephesinde 3, Saros Körfezi'nde 3 tümen olmak üzere dağıtımını yapmıştı. Seddülbahir ile Arıburnu cephesi arasında kalan bölge için ihtiyat olarak 3 tümen ayırmıştı (Mühlman, 2004:76). Arıburnu ile Saros Körfezi'ndeki birlikler arasındaki 30 km genişliğindeki boşluk ise sadece 2 jandarma taburu ile bir süvari alayı tarafından doldurulmuştu.

Diğer yandan, Ağustos ayı başında Yarımadaya çekilen II. Ordunun yerine, 17. Kolordu (5. ve 15. tümenler) ile 6. Kolordudan (24. 25. ve 26. tümenler) oluşan I. Ordu (Feldmareşal von der Goltz komutasında) Saros Körfezi'ne kaydırılmıştı (Pomiankowski, 1990:119).

Levent Şahverdi Arşivi

Arıburnu ile Suvla arasında İngiliz çıkartması ve Anafartalardaki muharebeler (6-16, 21,27 Ağustos günleri) Çanakkale savaşlarının en büyük ve en kanlı savaşları olarak tarihe geçmiştir. Kendisinden kat, kat üstün düşman kuvvetlerine karşı mücadele ederek kahramanlık örneğini veren Türk askerleri olmuştur.

7 Ağustos günü, Saros Körfezi'nden yürüyüşe geçen iki tümen (Albay Mustafa Kemal komutasındaki 7. ve 12. tümenler) taarruza geçmiş ve İngilizleri kıyı kesiminden püskürtmeyi başarmışsa da, gene de İngilizlerin Anafarta Koyu'ndan karaya çıkmalarına mani olunamamıştı. Fakat İngilizler Gelibolu Savaşı'ndaki tüm kayıplarının takriben yarısını Anafartalar savaşında vermişlerdi (Pomiankowski, 1990:121-122). İngilizler, Çanakkale Savaşı'nın başlangıcından 21 Ağustos 1915 tarihine kadar, 1130 subay, 16478 er ölü, 2371 subay, 59257 er yaralı ve 373 subay, 8021 er kayıp olmak üzere toplam 87.630 zaiyat vermişlerdir (BOA, HR. MA. 1146/82).

Bu arada çok önemli siyasî bir gelişme olmuştu: İngilizlerin yenilgisi özellikle Balkan devletleri üzerinde büyük etki yaratmıştı. Bulgaristan İttifak Devletleri safında yer almaya karar vererek Eylül ayında ordularını savaşa sokmuştu. Yunanistan ile Romanya ise tarafsızlığını sürdürme kararı almıştı.

Avusturya'dan Yüzbaşı Kodar komutasında bir 30,5 cm'lik havan bataryası 15 Kasım 1915'te Uzun Köprü'ye gelmiş ve daha sonra Anafartalar cephesinde mevzilendirilmişti. Aralık ayı başlarında ise, İngiliz cephesinden Türk siperlerine atılan bir kağıtta şunlar yazılıydı: "Yüz Avusturya bataryası gelse bile, İtilâf kuvvetleri gene de Yarımada'daki mevzilerini terk etmeyecektir" (Pomiankovvski, 1990: 126).

8 Aralık günü ise Avusturya'dan Yüzbaşı Manouşeh komutasında 15 cm'lik sahra bataryası Türkiye'ye getirilerek Seddülbahir cephesinde mevzilendirilmişti. Bu batarya ile, İngiliz ve Fransızların olası bir geri çekilmelerine mani olunacak ve böylece imha edileceklerdi. Harekât 7 Ocak'ta başlamıştı. Fakat güçlü bir direniş ile karşılaşılmış ve ilerleme kaydedilememişti. Böylece Türklerin tüm gayretlerine

Levent Şahverdi Arşivi

rağmen, düşman 8 Ocağı 9'a bağlayan gecede mevzilerini tahliye etmeyi ve gemilerini çekmeyi başarmıştı. Ancak geri çekilirken çok zaiyat vermişler, çok sayıda askerleri de esir düşmüş ve geride de oldukça çok mühimmat bırakmışlardı (Pomiankowski, 1990:127-128, Mühlman, 2004:167).

İngiliz ve Fransızların Gelibolu Yarımadasından çekilmesiyle, yaklaşık bir yıl süren Çanakkale Savaşları Türklerin nihai zaferi ile sona ermiştir.

Çanakkale Savaşı, sadece dünya tarihinin değil, aynı zamanda harp tarihinin de en önemli hadiselerinden biridir. Bu savaşta orantısız güç kullanılmıştır. Kara orduları ve deniz filosundan oluşan düşman kuvvetleriyle uzun zaman mücadele eden bir kara ordusuna benzer bir başka misal göstermek acaba mümkün müdür?

İtilâf kuvvetleri her türlü desteğin yanında fazlasıyla savaş malzemesine sahip iken, Türkler silah, cephane kıtlığı ve yiyecek, içecek, giyecek sıkıntısı çekiyordu. Ancak onların gerçek vatan sevgisi, inançları ve cesaretleri gibi manevi güçleri vardı. Nitekim, Arıburnu Cephesi'nde şehit düşen Boyabatlı Ömeroğlu Mustafa'nın üzerinde bulunan destandan aşağıya çıkarılan mısralar bunu doğruluyordu: (Karal, 1996:474-475).

Çanakkale'yi siz sandınız boştur
Davulun sesi de uzaktan hoştur
Saptığınız bu yol bir dik yokuştur
Bugün vatan bizden razı olacak
Nefer şehit, ordu gazi olacak

Çanakkale'yi hiç verir mi Türkler
İstanbul'u alacak bir er,
Var mıdır dünyada: nerede o asker
Bugün vatan bizden razı olacak
Nefer şehit, ordu gazi olacak

Çanakkale'de Türk askerinin göstermiş olduğu moral gücünün ne denli yüksek olduğuna tanık olan Liman Paşa şöyle diyordu: "Türk askerlerinin tahammül kudreti, cesareti, metaneti, övgüye değer bir

Levent Şahverdi Arşivi

şeydi. Muazzam bir filonun ateşi ile desteklenen bir düşmanın sık sık tekrarladığı sayısız saldırılarına karşı savaş alanının egemenliğini korudular" (Karal, 1996:475-476).

Sonuç olarak Türk ulusu o dönemde dünyanın modern silahlarla donanımlı ve en güçlü ordularına karşı göğüs göğüse mücadeleyle kahramanlık ve cesaret örneği sergileyerek Çanakkale zaferini kazanmıştır (Anadol, 2006:400). Tarihin en muhteşem zaferini kazanan "Mehmetçik" için ünlü şair Mehmet Akif in,

"Vurulup tertemiz alnından uzanmış yatıyor
Bir hilâl uğruna yâ Râb, ne güneşler batıyor,
Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker,
Gökten ecdat inerek öpse, o pâk alnı değer"

Dizelerinin yer aldığı "Çanakkale Şehitlerine" adlı yazmış olduğu şiirle ölümsüzleştirilmiştir.

Çanakkale Savaşlarında Verilen Kayıplar

Çanakkale Savaşları, 3 Kasım 1914'de, İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin, Kumkale ve Ertuğrul bataryalarını bombalamasıyla fiilen başlamıştı. Tabyaların büyük bir kısmı yıkılmıştı. Seddülbahir yakınındaki bir cephaneliğe isabet eden bir mermiyle 10 subaydan 5'i şehit olmuş, 2'si yaralanmış ve 300'den fazla erden de 75'i şehit düşmüş, 20'si de yaralanmıştı. (Çamoğlu, 1953:12). İngilizlerin bu mücadeledeki kayıpları ise 20 kişidir.

Düşman kuvvetleri, 18 Mart 1915 günü, 12 zırhlı, kruvazör, torpidobot ve mayın tarama gemilerinden oluşan donanma ile Boğaz'a girmişti. Triumph zırhlısının ilk top atışıyla savaş başlamıştı. Bu savaşta Türk bataryalarının hemen hemen tamamı isabet almış, 176 toptan 8'i etkisiz hale getirilmiş ve 40 da şehit verilmişti. 18'i Alman olmak üzere 74 de yaralı vardı. Fransız gemisi Bouvet, manevra yaparken mayına çarparak 700 personeliyle sulara gömülmüş, ancak 5 subayla, 51 er kurtulabilmişti (Karal, 1996:442-443). 4 adet 25 cm'lik ve 14 adet de 19 cm'lik topa sahip olan, 11.800 tonluk İngiliz zırhlısı Triumph 25 Mayıs'da Arıburnu önlerinde batırıldı (BOA,

Levent Şahverdi Arşivi

DH. EUM. VRK. 25/24). Ayrıca, Agamemnon zırhlısı yara almış, Inflexible zırhlısının ise komuta köprüsünde yangın çıkmıştı. Pek çok gemi yara almıştı. Bunlardan Goliath zırhlısı aldığı yaralar sonucunda savaş dışı kalmıştı (BOA, DH. EUM. VRK. 14/100, Mühlman, 2004:120).

Bütün bunlara rağmen Amiral Robeck mayın tarama gemilerine ilerleme emri vermişti. Ancak Irresistible ve Ocean adlı gemiler mayınlara çarparak kısa sürede batmışlardır (Saraçoğlu, 1953:19-24). Inflexible zırhlısı ise çok hasar görmüştü ve İmroz açıklarında karaya oturmuştur (Çamoğlu, 1953:34).

Netice itibariyle bu savaşta 6 Fransız zırhlısı ve denizaltısı, 14 İngiliz zırhlı ve denizaltısı olmak üzere İtilâf kuvvetlerinin kaybettikleri gemi sayısı 12 kayıp ve 8'i de ağır hasarlı olmak üzere 20 dir.

Buna mukabil Türk tarafının kaybı ise 2 zırhlı ve bazı orta menzilli toplar kullanılmaz hale gelmiştir (Pomiankowski, 1990:110).

İnsan zaiyatı ise, 3 subay şehit olmuş, 2'si de yaralanmıştı. 42 er şehit olmuş, 50'si de yaralanmıştı (Saraçoğlu, 1953:73-74).

Öte yandan 9 top savaş dışı bırakılmıştı. 9 torpil hattından sadece 1 hat bozulmuş, diğerlerinin durumu iyi idi. Dardanos bataryasına 4000 mermi atılmıştı (Çamoğlu, 1993:34, Mühlman, 2004:66).

Enver Ziya Karal'a göre, Çanakkale savaşlarında iki taraf da ağır kayıplar vermişti. İngilizler, savaş alanlarına 459 bin insanı taşımışlardır. Bunlardan 119 bini ölü ve yaralı olarak savaş dışı kalmıştı. Ayrıca 100 bin hasta ve güçsüz olan insan da geriye gönderilmiştir. Fransa'nın bu savaşa katılan asker sayısı 80 binin üzerinde olup, kayıplarının sayısı da 26 bin civarındadır. Türklerin kaybına gelince, 260 bin kişi olduğu tahmin ediliyordu. Bunlardan 60 bini şehit olmuş, 152 bini yaralanmıştı. Yaralılardan tedavi olan 42 bin kişinin tekrar savaşa katılmış olduğu gösterildiğine göre, 110 bin kişinin ağır yaralı ve güçsüz durumda olduğu kabul edilmektedir (Karal, 1996:474).

Diğer yandan, General Pomiankovvski'ye göre Çanakkale Savaşlarında iki tarafın verdiği kayıplar oldukça çoktu. Türklerin Ana-

Levent Şahverdi Arşivi

fartalar Savaşı'nda 22 piyade tümeni (yaklaşık 300 bin asker) Gelibolu Yarımadası'nda bir araya gelmiş olup bu savaştaki kayıp ve yaralılar şöyledir:

55 bini şehit, 21 bini hastalıktan ölenler, 100 bin civarında yaralı, 64 bin hastalıktan dolayı terhis olanlar, 10 bini kayıp (esir) olmak üzere yaklaşık 250 bin asker zaiyatı vardır. Çanakkale savaşlarına takriben 500 bin asker katıldığına göre, asker kaybı, savaşa katılanların tamamının % 50'sini teşkil ediyor demektir.

Fransız ve İngilizlerin kaybına gelince; Pomiankowski'ye göre savaşa katılan asker sayısı 550 bin civarındadır. Bu sayının 470 bini İngiliz askerleri, 80 binini ise Fransız askerleri oluşturuyordu. İtilâf Devletleri'nin savaşta, ölü, yaralı, esir ve kayıpların sayısının 160 bin (120 bini İngiliz, 40 bini ise Fransız) olduğu tahmin edilmektedir. Hastalıktan terhis olanların sayısı ise 128 bin civarındaydı. Öyleyse düşman kuvvetlerinin bu savaşta toplam kaybı 288 bini bulduğu anlaşılmaktadır (Pomiankowski, 1990:129-130).

Çanakkale Zaferinin Önemi

Stratejik Açıdan;

Konumu ve tarihi itibariyle İstanbul Boğazı, Karadeniz'e açılan kapısı, Çanakkale Boğazı ise Ege Denizi'ne açılan kapısı ile geçmişte olduğu gibi günümüzde de stratejik önemi haiz bir bölgedir. Nitekim, I. Dünya Savaşı'ndan önce, Enver Paşa'nın Londra'yı ziyaretinde Churchill'le bir Dünya Savaşı çıkması konusundaki tartışmaları sırasında, Churchil'in Paşa'ya "böyle bir savaşta eğer Türkiye Almanya'nın tarafını tutarsa, İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'nı zorlayıp geçecek ve İstanbul'u alacaktır" demesi çok manidardır ve İngiltere'nin Boğazlara verdiği önemi göstermektedir (Karal, 1996:430).

Eskiden beri Avrupa ile Asya ülkeleri arasında başlayan ekonomik, ticari, siyasî ve askerî ilişkilerde Boğazlar önemli geçiş noktaları olarak görülmüştür. Nitekim Boğazların önemi konusunda Napolyon: "İstanbul bir anahtardır. İstanbul'a egemen olan dünyaya hükmedecektir. Eğer Rusya Çanakkale Boğazı'nı ele geçirecek olur-

Levent Şahverdi Arşivi

sa, Tulon, Napoli ve Korfu kapılarına dayanmış olacaktır" sözüyle Fransa'nın Boğazlar üzerindeki hassasiyetini vurgulamaktadır (Bayındır:123,125).

Askerî Açıdan;

Çanakkale Muharebeleri Türk askerinin dünyanın en güçlü savaş gemilerine ve modern silahlarıyla teçhiz edilmiş ordularına karşı koyabilecek güçte ve ruhta olduğunu göstermiştir. Ayrıca dünyanın en büyük deniz gücüne sahip olan İngiltere'nin dev filosunun bu savaşta acizliğini ortaya koymuştur.

Çanakkale savaşları, İngiliz ve Fransızların yaklaşık 500 bin askerini bu cephede bulundurma zorunda bırakarak diğer cephelerin kuvvet dağılımında tesirli olmuş ve neticede savaşın genel seyrini etkilemiştir.

Üst üste elde edilen iki zaferle Türk askerinin morali yükselmiş, Türk ordusunun Balkan Savaşı'nda zedelenen prestiji de kurtarılmıştır. Çanakkale savaşlarıyla Mustafa Kemal gibi Bağımsızlık Savaşı'nın eşsiz lideri kazanılmıştır (Bayındır:129-133).

Siyasî Açıdan;

Çanakkale savaşları, I. Dünya Savaşı'nın seyrini değiştirerek Çarlık Rusyası'nın çöküşünü hazırlamış olup İngiltere'de ise hükümet değişikliğine yol açmıştır.

İngiliz-Fransız deniz filosunun ağır yenilgiye uğrayıp Boğazları geçemeyişi, İngiltere ile Fransa'nın siyasî ve askerî prestijini bir hayli sarsmıştır.

Diğer yandan İngiltere sömürgelerinde en çok Müslüman bulunan bir Avrupa devletidir. Bu yüzden Türklere verilecek bir dersle, tüm Müslüman sömürgelere gözdağı verilecek, onların içindeki özgürlük umutları yok edilecekti. Ama bu savaşla İngilizler siyasî emellerine ulaşamadılar (Bayındır:134-137). Çanakkale'de kazanılan zaferden sonra Bulgaristan İttifak Devletleri yanında yer almıştır. Netice olarak Çanakkale savaşlarıyla Rusların sıcak denizlere geçişi önlenmiştir. Türk milletinin büyük önderi Mustafa Kemal yara-

Levent Şahverdi Arşivi

tılmış ve Millî Kurtuluş mücadelesinin temelleri atılmıştır (Aksan, 2007:7-8, 15).

Ekonomik Açıdan;

İtilâf Devletleri Boğazlara hakim olup geçiş yapsalardı, Rusya dış alım-satım imkanına kavuşmuş olacak, İngiltere ve Fransa da, Rusya ve Romanya'nın zengin buğday ürünlerinden istifade ederek hem silahlı kuvvetlerin, hem de halkın yiyecek ihtiyaçları karşılanmış olacaktı.

I. Dünya Savaşı'nın başında Boğazların kapatılması ticari ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiştir. Çanakkale Zaferi, sadece Rusya, İngiltere ve Fransa'nın değil, diğer Batılı devletlerle olan karşılıklı ticari ve ekonomik ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiştir. Ne Rusya buğdayını Akdeniz'e ulaştırabilmiş, ne de ihtiyacı olan silah ve malzemeyi alabilmiştir. Ayrıca Boğazlar deniz ulaşımına açık olsaydı, Karadeniz'de bulunan 120 parça ticaret gemisinden yararlanma imkânı doğacaktı (Bayındır:138-139).

Sonuç

Çanakkale savaşlarında yaklaşık 250 bin şehit ve kayıp veren Türk milleti, çoğunluğu üniversite mezunu, öğretmen, doktor, mühendis, ekonomist, mimar vs. pek çok okumuş aydınını kaybetmiştir. Bunlar, beyin gücü olarak kısa zamanda yerleri doldurulamayacak nitelikli insanlardı. O bakımdan, ülke ekonomisine katkı sağlayıcı güç açısından büyük bir kayıptı. Nitekim, bu kayıpların olumsuz etkilerinin, özellikle de Bağımsızlık Savaşı boyunca hissedildiği görülmüştür. O günkü oldukça ağır ve kısıtlı imkanlarla Batının en güçlü ordularına karşı kazanılan ve tarihe altın harflerle yazılan Çanakkale Zaferi bugünkü teknolojik imkanlar içerisinde gerektiğinde vatan savunmasında daha büyük zaferler kazanabilecek durumda olduğumuzu göstermektedir. Bu bakımdan Anafartalar Kumandanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta sulh cihanda sulh" özdeyişiyle barışçı olmanın, ata yadigârı olan bu vatanın tehlikeye maruz kalması halinde de, tek vücut olarak kahramanca müdafaa etmenin her Türk vatandaşının en kutsal görevi olduğu bilincindeyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynakça

Aksan, Y., **Bir Avuç Kan Bir Avuç Toprak Çanakkale,** Ankara 2007.

Albayrak, M. - Yılmazer, T.; **Sorularla Çanakkale Muharebeleri I.,** İstanbul 2007.

Andol, C.; **Tarihe Hükmeden Millet Türkler,** İstanbul 2006.

Bayındır, N., **Bir Zafer Öyküsü Çanakkale,** Martı Yay. İstanbul ty.

BOA. DH. EUM. VRK. 14/100.

BOA. DH. EUM. VRK. 14/69.

BOA. DH. EUM. VRK. 25/24.

BOA. DH. KMS. 31/30.

BOA. HR. MA. 1123/38.

BOA. HR. MA. 1132/75.

BOA. HR. MA. 1146/82.

BOA.HR. SYS. 2323/1.

Bulut, A-Yazan N-Kaya N., **Türkün Şeref Destanı Çanakkale Savaşları,** İstanbul 1986.

Çamoğlu, Ş., **18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi,** Çanakkale 1953.

Karal, E. Z., **Osmanlı Tarihi,** IX. Cilt., TTK Yayını, Ankara 1996.

Kayabak, İ.-Arslanoğlu, C., **Çanakkale Zaferi 1915,** Ankara 1975.

Mühlman, C., **Çanakkale Savaşı,** Çev. Sedat Ümran. İstanbul 2004.

Pomainkovvski, J., **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü,** Çev. Kemal Turan. İstanbul 1990.

Sanders, Liman von., **Türkiye'de Beş Sene,** İstanbul 2006.

Saraçoğlu, A. C., **Çanakkale Zaferi,** İstanbul 1953.

Yıldız, Y., **Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi,** Ankara 2004.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA HUKUK İHLALLERİ

Tülay Alim BARAN*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı cepheleri içerisinde Çanakkale Cephesi'nin, Boğazların askerî ve stratejik konumu nedeni ile Rusya başta olmak üzere, İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere tarafından ne kadar önemsendiği bilinmektedir. Çanakkale'nin geçilmesi Boğazların deniz trafiğine açılmasını sağlayacak, bu da İngiltere ve Fransa'nın Rusları desteklemesini olanaklı hale getirecekti. İngiliz ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dışı bırakarak Almanya'nın güneydoğudan kuşatılmasını amaçlayan stratejisi, Çanakkale Deniz ve Kara Muharebelerindeki başarısızlık sonucunda boşa çıkmıştır. Bu makale, gerek Türkiye ve gerekse dünya tarihi açısından yeri tartışmasız olan Çanakkale Savaşları'nda İtilaf Devletleri'nin uluslararası hukuk dışı uygulamalarını örneklemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşları, Gelibolu, Savaş Hukuku, Osmanlı Devleti.

VIOLATIONS OF LAW DURING THE WAR OF GALLIPOLI

ABSTRACT

Gallipoli fronts during the First World War to be considered important because of straits' military and strategic position by under the leadership of Russia, the Allies and especially England.To be left aside of Gallipoli is guarantee for providing the sea trafic of straits, therefore England and France can be possible to support Russia. A joint England and France operation was mounted tu capture the Ottoman capital of Istanbul,and secure a sea route to Russia.The attempt failed, with heavy casualties on both sides. This article aim to emphasize international outlaw behaviours of the Allies on Gallipoli wars which is an important war for Turkey and world history.

Key Words: The First World War, Battle of Çanakkale, Gallipoli, Law of War, Ottoman State.

---

* Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Birinci Dünya Savaşı cepheleri içerisinde Çanakkale Cephesi'nin, Boğazların askerî ve stratejik konumu nedeni ile Rusya başta olmak üzere İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere tarafından ne kadar önemsendiği bilinmektedir. İngiltere'nin savaş bakanı Winston Churchill, Çanakkale'nin geçilmesi ile İstanbul'un müttefiklerin kontrolüne gireceğini, Asya Türkiyesi'ndeki kuvvetler ile Avrupa Cephesi'nde bulunanların bağlantısının kesileceğini ve bunun Kafkas Cephesi'nde bulunan Rusların yükünü hafifleteceğini, böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun barışa zorlanacağını öngörüyordu. Bu yararlarına ek olarak Çanakkale'nin geçilmesi Boğazların deniz trafiğine açılmasını sağlayacak, bu da İngiltere ve Fransa'nın Rusları desteklemesini olanaklı hale getirecekti[1].

Ekonomik sıkıntı çeken Rusya'nın elinde kalan buğdayın Avrupa pazarlarına ulaşmasını sağlamak, Rusya'ya yardım götürmek sureti ile doğabilecek bir Rus-Alman yakınlaşmasını engellemek, savaşa henüz katılmamış bulunan İtalya ve Balkan ülkelerinin başarıyla sonuçlanacak bu harekatın sonunda Müttefiklerin yanında savaşa girmesini sağlamak da Çanakkale'den beklenen sonuçlar arasında yer alıyordu[2].

Bütün bu yararına, beklentiye ve güvene karşın dünyanın en büyük deniz gücü olarak kabul edilen İngiltere'nin görkemli filosu ile desteklenen İtilaf Devletleri'nin üstünlüğü, Çanakkale'nin geçilebilmesini mümkün kılmamıştır. - Tek bir bataryamıza 4000 mermi fırlatılırken Türk topçusu 1900 mermiyle karşılık vermiştir[3]. 3 Kasım

---

[1] Fahir Armaoğlu, *"Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri",* **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu,** Çanakkale 14-17 Mart 1990, Ankara 1993, s 13. Çanakkale Savaşları konusunda ayrıntılı bilgi ve görsel malzeme için bkz, Phılip J.Haythornthwaıte, **Gallipoli 1915;** İngiltere'nin Savaş amacı konusunda bkz, Aaron S.Klieman,"Britain's War Aims in the Middle East in 1915", **Journal of Contemporary History,** Vol 3, No 3,The Middle East, 1968, pp.237-251.

[2] Mete Tuncoku**, Çanakkale 1915 Buzdağının Altı,** Ankara 2002, s 31.

[3] **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V.Cilt Çanakkale Cephesi Harekatı 1nci, 2nci ve 3ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi,** Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s 250-252, Çanakkale Muharebeleri konusunda bkz Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu,** Yayına Hazırlayan Uluğ İğdemir, Ankara 1986.

Levent Şahverdi Arşivi

1914'te başlayıp 9 Ocak 1916'ya kadar süren Çanakkale Deniz ve Kara Muharebeleri İtilaf Devletleri'nin başarısızlığı ile sona ermiştir.

Bu başarısızlıktaki en önemli nedenlerden birisi Winston Churchill'in ifadesine şu şekilde yansımıştır: "Mustafa Kemal 9 Ağustos'ta Anafartalardaki başarılı harekatından sonra geceyi, paha biçilmez sırtı alma hazırlığı içinde büyük çaba harcayarak geçirdi. Bizzat yönettiği şiddetli baskın hücumu ile bu dar bölgede yerleşmiş olan bin kişilik İngiliz kuvvetini yok etti. Türkler Conkbayırı'nı aştılar ve zaferin sonuna kadar da orada kaldılar. Bu başarı perdeyi kapatan olaydır"[4].

İngiliz ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dışı bırakarak Almanya'nın güneydoğudan kuşatılmasını amaçlayan stratejisi, Çanakkale Deniz ve Kara Muharebelerindeki başarısızlık sonucunda boşa çıkmıştır. Boğazların kara harekatına rağmen geçilememiş olması savaşın iki yıl uzamasına yol açarak, başta Rusya olmak üzere İtilaf Devletleri'nin ekonomilerinde önemli sıkıntılar yaratmıştır[5].

Bu makale, gerek Türkiye ve gerekse dünya tarihi açısından yeri tartışmasız olan Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri'nin uluslararası hukuk dışı uygulamalarını örneklemeyi amaçlamaktadır. Bunlar göçlere ve acılara yol açan sivil yerleşim alanlarının bombalanması, örneği çok olmamakla beraber kutsal mekanlara yapılan saldırılar, uluslararası hukuk tarafından belirlenmiş işaretleri taşıyor olmalarına rağmen hastane gemilerine ve hastanelere yapılan saldırılar, yine düzenlenmiş olmasına rağmen çarpışmalarda derin hasara ve acılı ölüme neden olan, kullanılması yasak domdom kurşununun kullanılması, Birinci Dünya Savaşı'nın tartışmalı konusu olan kimyasal gazların kullanılması gibi başlıklar altında ele alınacaktır.

16.yüzyıldan itibaren savaşın hukukunu belirleyen düzenlemeler olmakla beraber, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yapılan Versay Anlaşması'na kadar devletlerarası ilişkilerde savaşa başvurmak bir hak olarak kabul ediliyordu.

---

[4] Abdurrahman Çaycı, *"Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askeri Kariyerindeki Yeri"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı: 19, Kasım 1990, s. 38.

[5] **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,** V.Cilt , s 250-252.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaş Hukuku, İnsancıl Hukuk ve Silahlı Çatışma Hukuku olarak adlandırılan hukuk dalı, silahlı çatışmaları, milletlerarası olan ve olmayan silahlı çatışmalar olarak ikiye ayırmıştır. Milletlerarası İnsancıl Hukuk, silahların ve savaş taktiklerinin, askerî hedefle sınırlı olması, askerî amaçlarla ve bu amaçlara erişmek için makul bir şekilde gerekli olduğu kadar orantılı kullanılıyor olması, mağdurlar üzerinde gereksiz acıya sebep olunmaması veya tarafsız ülkelerdeki insan ve nesnelere zarar verilmemesi gibi ilkeleri belirleyen bir hukuk dalı olarak kendini göstermektedir[6]. Ancak savaşın da bir hukuk içerisinde yapılmasına ilişkin düzenlemeler olmakla beraber, erken tarihlerden itibaren insancıl hukukun dışına taşan çok sayıda örnek, tarihte kendine yer bulmuştur.

Kimyasal ve biyolojik maddelerin savaş aracı olarak kullanılması eski tarihlere dayanmaktadır. 1600'lerden bu yana savaş aracı olarak kimyasalları kullanmaya çalışanlara karşı ilk sınırlama, Fransa ve Almanya arasında 1675 yılında yapılan zehirli mermilerin kullanılmamasına yönelik anlaşma ile getirilmeye çalışılmıştır. 27 Ağustos 1874 tarihinde ise Brüksel'de uluslararası bir bildiri kabul edilmiştir. Bu bildiri sınırsız güç kullanılamayacağını kayda bağlarken, yasak olan savaş araçlarını da tanımlamıştır. Buna göre zehir ve zehirli silahlar, gerekmeyen zarara yol açan silahlar, mermiler veya diğer malzemeler savaş aracı olarak kullanılamayacaktı [7].

1868 tarihinde "Savaş zamanında 400 gram ağırlığın altındaki patlayıcı mermilerin kullanımından vazgeçilmesine dair St.Petersburg Deklarasyonu" kabul edilmiş[8] ve bu deklarasyon ile düşmanın askerî gücünü zayıflatmak gibi, askerî operasyonların temel amacı ortaya konulmuştur. 400 gramın altındaki patlayıcı ve yanıcı maddelerle doldurulmuş her türlü merminin kullanımını yasaklamak suretiyle gelecekte getirilecek yasaklamalar için de bir başlangıç sağlanmıştır.

---

[6] Ayşe Nur Tütüncü, *"Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu"*, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** 2004/2, s 13.

[7] Meltem Sarıbeyoğlu, *"Kitle İmha Silahlarının Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler"*, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi,** Nisan 2004, s 27-28.

[8] Ayşe Nur Tütüncü, a.g.m, s 13.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu deklarasyonu 1899 yılında üç Lahey Deklarasyonu izlemiştir. Bunlardan bir tanesi aşağıda anacağımız Çanakkale Savaşı sırasında düşman devletler tarafından kullanılan ve insan vücudunda kolaylıkla açılıp genişleyen kurşunların kullanılmamasına ilişkindir. 1868 St.Petersburg Deklarasyonu ile 1899 Lahey Deklarasyonları, bazı silahları yasaklamış olmaları nedeni ile insancıl hukuk açısından dönüm noktası olarak kabul edilmektedir[9]. 22 Ağustos 1864 tarihinde 16 ülke tarafından imzalanan birinci Cenevre Sözleşmesi ise bu alana ilişkin en önemli düzenlemelerden biri olup, savaşta hastanelerin tarafsız kabul edileceğini, içlerinde yaralı ve hastalar bulunduğu sürece gözetilip, himaye edileceğini, yerli halk tarafından yaralılara yardım edenlerin korunacağını, hastaneler ile yaralıların naklinde işaret olarak bir bayrağın kabul edileceğini açık olarak belirlemiştir[10].

Savaş Hukuku açısından önemli olan bu deklarasyonların ardından bu çalışma konusu içerisinde sıkça kullanacağımız bir diğer adım 1907 tarihli "Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkındaki Lahey Sözleşmesi"dir. Bu sözleşme harp esirleri konusunu ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir.Bizi ilgilendiren bölüm bu sözleşmenin Düşmanlıklar başlığı altında toplanmıştır. Düşmana Zarar Verme Vasıtaları, Kuşatmalar, Bombardımanlar bölümü, savaşan devletlerin düşmana zarar verme vasıtalarının seçiminde sınırsız bir hakka sahip olmadığını belirlemiştir. Zehir ve zehirli silahlar kullanmak, düşman ordusuna veya milletine ait şahısları ihanetle öldürmek veya yaralamak, silahları indirerek yahut artık kendini savunma vasıtalarına malik olmayarak şartsız iradeye teslim olmuş bir düşmanı öldürmek veya yaralamak, mağluplara canlarının bağışlanmayacağını beyan etmek, fazla acı vermeye mahsus silah, mermi ve maddeleri kullanmak, görüşmeci bayrağını, milli bayrağını, askeri rütbe işaretlerini, düşman üniformasını ve Cenevre Sözleşmesi'nin ayırıcı işaretlerini kanunsuz kullanmak, düşman mallarını tahrip ve müsadere etmek yasaklanmıştır. Çanakkale Savaşı süresince sivil yerleşim alanlarının

---

[9] Meltem Sarıbeyoğlu, a.g.m, s 29.

[10] **Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları, Sözleşmeler, Tüzükler, Kararlar,** Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 1964, s 13-16.

Levent Şahverdi Arşivi

bombalanması ve bunun sonucunda sivil vatandaş kaybı, evlerin oturulamayacak hale gelmesi, çıkan yangınlar sonucunda göç etme zorunluluğu gibi bir dizi olumsuzluk yaşanmıştır. Oysa Lahey Sözleşmesi'nin 25.maddesine göre "Savunulmamış şehirler, kasabalar, ikamete mahsus evler yahut binalara hangi vasıtayla olursa olsun hücum veya bunları bombardıman etmek" yasaktır. Yine bizi yakından ilgilendiren bir diğer konu da savaştaki kutsal yerlerin bombalanması uygulamasıdır. Lahey Sözleşmesi'nin 27. maddesi "Kuşatmalarda ve bombardımanlarda, aynı zamanda askerî bir amaçla kullanılmamış olmaları şartıyla ibadete, güzel sanatlara, ilimlere ve hayırseverliğe tahsis edilmiş binaları, tarihî abideleri, hastaneleri, ev, hasta ve yaralıların toplandıkları yerleri korumak için mümkün olduğu kadar gerekli tedbirler" almayı zorunlu kılmıştır[11].

Kısacası Çanakkale Savaşı'na kadar savaşta nelerin yapılıp nelerin yapılamayacağını belirleyen, kullanılabilecek silahlara açıklık getiren, korunması gereken alanları net bir şekilde tanımlayan uluslararası bir hukuk oluşmuş bulunuyordu. Dolayısıyla Çanakkale Savaşı sırasında da savaşan tarafların imzaladığı bir savaş hukuku yürürlükteydi. Ancak aşağıda örneklendireceğimiz üzere uygulama bundan uzak şekillenmiştir. Bu da Çanakkale Savaşlarının seyrini izlediğimiz Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin özellikle siyasî kısım evraklarının ana konularından birini oluşturmuş ve bu makale kapsamında daha çok bu belgeler kullanılmıştır.

Kutsal Mekanlara Saldırı

Çanakkale Savaşı sırasında İngiliz Agamemnon Zırhlısı tarafından atılan bombaların Bolayır'da bulunan Süleyman Paşa Türbesi'ni tahrip etmiş olması, insancıl hukuk dışı uygulamalar için önemli bir örnek oluşturmaktadır. Türbenin askerî bir amaç için kullanılmamasına ek olarak Bolayır'ın da asker işgali altında olmaması durumu iyice anlaşılmaz bir hale getirmişti. Lahey Sözleşmesi'nin yanı sıra, İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan anlaşma gere-

[11] http//www.kizilay.org.tr/hukuk/

Levent Şahverdi Arşivi

ği mabet ve kutsal mekanların korunması gerekiyordu. İngiltere tarafından Süleyman Paşa Türbesi'ne verilen zarar, Sırplarla bir karşılaştırmaya gitmeye neden olmuş ve "Balkan Harbi'nde Sırp ordusunun Meşhed-i Hüdavendigar'ı muhafaza etmesine karşılık, düvel-i muazzama arasında sayılan İngiltere'nin bu tavrı" saldırganlığın ne boyutta olduğunun görülmesi açısından önemli bulunmuştur. Saldırı, Başkumandan Vekili adına V.Bronsart tarafından protesto edilmiştir[12]. Küçük bir cami-i şerif yakınında bulunan Süleyman Paşa'nın Türbesi'nin kasten Agamennon zırhlısı tarafından bombardıman edildiği iddialarına karşılık, Şarkî Bahri Sefid Filosu komutanı tarafından caminin zarar görmemesi için özellikle dikkat edildiği yanıtı verilmiştir. Ancak Lahey Konferansı'nın on birinci maddesinin ifade ettiği tarzda hiçbir işaretin bulunmadığı dile getirilerek bu kadar uzaktan yapılan atışta kolaylıkla seçilebilmesi için işaretin büyük olması gerektiği de ilave edilmiştir[13].

Gerek Süleyman Paşa Türbesi'nin tahribatında, gerekse aşağıda görüleceği üzere insancıl hukuk kapsamında bulunan sivil yerleşim alanlarının ve hastanelerin, yolcu gemilerinin, balıkçı teknelerinin bombalanmasında dile getirilen şikayetler ve protestolar, yazışmalardan izlendiğine göre kısa süre içerisinde ilgili devletler tarafından yanıtlanmıştır. Ancak hepsinin hemen hemen ortak özelliği iddiayı kabul etmemek ve ayırt edici uluslararası işaretleri, olması gerektiği büyüklükte yapmamış olmak esasına dayalı, suçlayıcı ifadelerle kaleme alınmış olmalarıdır.

Sivil Yerleşim Alanlarına Yönelik Saldırılar

Uluslararası Hukuk, sivil halkın ve yerleşim alanlarının savaştan zarar görmemesi ilkesini net bir şekilde benimsemiş olmakla beraber, Çanakkale Savaşı'nda hiç bir askerî özelliği olmayan yerleşim alanlarının, yolcu gemilerinin, balıkçı teknelerinin vurulduğu görülmüştür.Sivil kayıplara, göçlere ve travmalara neden olan bu uygula-

---

[12] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR.SYS, (Hariciye Siyasi)** Dosya No: 2098, Gömlek No: 10

[13] ***HR.SYS***,2099/11.

Levent Şahverdi Arşivi

ma, daha çok Amerika vasıtasıyla ilgili devletlere iletilmiş, örnekleri ile birlikte defalarca protesto edilmiştir.

Nitekim Enver Paşa, Amerika sefiri Morgenthau'ya yazdığı yazılardan birinde birçok savaşa katıldığını ve bu nedenle masum halkın nasıl bir ızdırap yaşadığını çok iyi bildiğini dile getirmiş ve İngilizlerin savaşın her aşamasında uluslararası hukuku ayaklar altına aldıklarını örnekleriyle ortaya koymuştur. Savaşta amaçlarına ulaşmak için hiç bir masum vatandaşı dikkate almayan İngilizlerin, örneğin müstahkem olmayan Gelibolu'yu topa tuttuklarını anlatmıştır. Osmanlı Bahriye Teşkilatı'nda hizmette bulunan İngiliz askerlerinin bu bölgede ve etrafında istihkam olmadığını çok iyi bilmesine rağmen, bir çok kadın ve çocuğun ölümüne yol açan bombalamanın gerçekleşmesini de iyi niyetten uzak değerlendirmiştir. Uçaklardan atılan ilanlarda İngilizlerin Çanakkale'deki bütün şehir ve köyleri yakacaklarının yazılı olduğunu ifade eden Enver Paşa, İngilizlerin Suriye'de açık şehirleri topa tuttuklarını hatırlatarak bunun mümkün olabileceğini iletmiştir[14].

Gelibolu'nun bombalanması sonucunda çok sayıda ev, işyeri, özel ve resmî binalar zarar görmüştür. Bombalamanın ardından nüfusun büyük bölümü Balıkesir'e gönderilmiş ve burada camilere, medreselere, resmî binalara yerleştirilmiştir. Hasta ve yaralılara ek olarak evlerinden uzaklaşan bu insanların yaşadığı panik duygusu, yiyecek ve sağlık problemi nedeni ile yardım çalışmaları başlatılmıştır. Müdafaai Milliye Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti gibi organizasyonlar vasıtasıyla yeni hastaneler kurulmuş, göçmenlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılmıştır[15].

Gelibolu'ya ek olarak Maydos, Lapseki, Çanakkale, İstanbul, Uzunköprü, sivil yerleşim alanları olmasına rağmen savaş süresince İtilaf Devletleri'nin uçakları tarafından bombalanmıştır[16]. Hiçbir as-

---

[14] ***HR.SYS***,2412/11

[15] Oya Dağlar, **War, Epidemics And Medicine in the Late Otoman Empire (1912-1918),** Haarlem 2008, s 211-212.

[16] Şerafettin Zeyrek, *"Çanakkale Savaşlarında Hava Gücü ve Hava Savaşları",* **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,** Sayı 1, Mart 2003, s 143.

Levent Şahverdi Arşivi

kerî kuruluşun bulunmadığı Eceabat da bombalanmış ve bu bombalama sonucunda yanıp yıkılmıştır[17].

Liman Von Sanders, Çanakkale Savaşı'na ilişkin hatıralarında; Maydos bombardıman edildiğinde ilk yanan binanın hastane olduğunu ve hatta 25 İngiliz yaralının öldüğünü anlatmaktadır. Mermiler kasabanın içine düşmüş, eşyalarını kurtarmak isteyen siviller ölmüş ve halk Anadolu yakasındaki Kilya limanına gönderilmiştir. Herhangi bir karargahın bulunmadığı Maydos kasabasında sağlam bir duvarın dahi kalmadığını aktaran Sanders, buraya ek olarak Kocadere Köyü'nün tamamen tahrip olduğunu, Bolayır, Karaburgaz, Yeniköy ve Gelibolu'nun da ağır hasara uğradığını ifade etmektedir[18]. Düşmanın boğazlara saldırması sonucunda Çanakkale'de evleri ve eşyaları yanarak zarar gören sivil halk da savaşın diğer mağdurları olarak önem taşıyordu. Bu durumda bulunanların zorunlu ihtiyaçları için elli bin kuruşluk ödenek Meclis-i Vükela tarafından onaylanmış ve Maliye Bakanlığı'na bildirilmiştir. Evleri ve eşyası yananlara tahsis edilen bu paranın yeterli olmaması nedeni ile yeniden elli bin kuruşluk bir havalenin gerektiği görülmüştür[19].

Çanakkale Savaşı sırasında sivilllerin zarar görmesine neden olan bir başka olay da yolcu ve nakliye gemilerine, balıkçı teknelerine yönelik olarak gerçekleştirilen saldırılar olmuştur. Limni adası ve Mondros'tan gelen yolcuların İngiliz ve Fransız askerlerinin ahaliye karşı olan tecavüzlerinden şikayet ettikleri bilinmektedir[20]. Mudanya'dan Emirali'ye muhacir nakleden bir kayığa iki merminin, yine Marmara denizinde muhacir taşıyan bir başka kayığa da üç merminin isabet ettiği görülmüştür[21].

Temmuz ayında Mudanya iskelesinde bulunan ve yolcu naklet-mek için kullanılan Biga Vapuru'na saldırıldığı gibi, Tekfur Dağı ci-

---

[17] Turgut Özakman, **Diriliş Çanakkale 1915,** Ankara 2009, s 218,345.

[18] *"Liman Von Sanders Paşa'nın Çanakkale Hatıraları",* **Çanakkale Hatıraları,** İstanbul 2002,2.Cilt s 69-70.

[19] **Meclis-i Vükela Mazbataları (MV),** 197/111, **MV,** 198/126.

[20] **Hariciye Matbuat (HR.MA),** 1138/77.

[21] **HR.SYS,** 2103/1.

Levent Şahverdi Arşivi

varında karaya oturan bir şilebi çekmeye çalışan Haliç Vapuru'na da tayfaların çıkmasına fırsat verilmeden top atılmıştır[22]. Uluslararası hukuka aykırı olarak Marmara'da Kemer civarında Şirket-i Hayriye'nin 40 numaralı vapuruna saldırıldığı ve bu olayın vapurun kazanının tahrip olmasına, ölüme ve yaralanmalara neden olduğu ortaya konulmuştur. İzmit Körfezi'nde Eskihisar yakınında da bir yelken gemisi ve bir mavnaya saldırıldığı ve iki ateşçinin şehadetine, yaralanmalara ve kayıplara neden olduğu, Fransa'nın Latoş Trevil isimli kruvazörünün Lazkiye civarında küçük bir balıkçı kayığına saldırdığı rapor edilmektedir. Balıkçılık ile hayatlarını kazanan bu insanların tecavüz ve taarruzlardan korunması gerektiğine dair hukuk olmasına rağmen buna uyulmadığı iddiasına karşın Fransa, bu olayın gerçeği yansıtmadığını ve böyle bir iddiada bulunan protestonun da kasdî bir amacının bulunduğunu ifade etmiştir[23].

Osmanlı İmparatorluğu'nun sivillerin zarar gördüğüne dair şikayetlerine ve örneklerine rağmen, Çanakkale Savaşı sırasında daha önceki savaşlarda olduğu üzere masum sivil halk zarar görmüş ve uluslararası hukuk onları koruyamamıştır.

Hastanelerin Bombalanması

Çanakkale Savaşı sırasında İtilaf Devletleri'nin savaş hukuku dışı olan uygulamaları içerisinde hastanelere, hastane gemilerine yönelik olarak yaptıkları saldırılar önemli bir yer tutmuştur. Bu saldırılar Çanakkale Savaşı'na ilişkin Osmanlı belgelerinin oldukça önemli bir kısmını oluşturmuş, Amerika vasıtasıyla protestolar ve eleştiriler söz konusu devletlere sürekli olarak iletilmiştir. Bu eleştirilere ilgili devletler tarafından verilen yanıtlar ise, daha çok karşı iddialar şeklinde olmuş, bazen kaza ile vurulduğu ifade edilirken, çoğu zaman da uluslararası işaretlerin yeterince net bir şekilde kullanılmamış olduğu noktasında savunma geliştirilmiştir.

---

[22] **HR.SYS,** 2099/5.
[23] **HR.SYS,** 2100/10.

Levent Şahverdi Arşivi

Hilal-i Ahmer'in Çanakkale cephesindeki çalışmalarının 18 Mart deniz harekatından önce başladığı, hatta Ordu Komutanı Liman Von Sanders'in henüz cephede durumu bütünüyle ele almadan maddi yardım konusunda şahsen Hilal-i Ahmer'e başvurduğu görülmektedir. Hilal-i Ahmer bu cephede örgütlenmesini bir sahra hastanesi ile yaralıların taşınabilmesi sırasında gerekecek birkaç menzil çayhanesinden oluşturmuştur[24]. 1915 yılı Ocak ayı içerisinde 250 yataklı hastane dışında Seddülbahir, Kilitbahir, Eceabat, Bolayır, Kumkale ve Çanakkale'de bulunan 6 revire ek olarak savaşın başlaması ile birlikte Kerevizdere, Tener deresi, Soğanlıdere, Havuzlar deresi, Kurucadere ve Matikdere'de Büyük Sargı Yerleri açılmıştır. Ayrıca ihtiyaç olan yerlerde Seyyar Hastaneler ve Menzil Hastaneleri kurulmuştur. Lapseki, Galataköyü, Bakırköy, Maydos, Burgaz, Ulgardere, Akbaş ve Erklice'deki hastanelerin yanında Tekirdağ, Keşan, Mürefte, Dimetoka, Erdek, Karabiga ve Biga'da hastahaneler oluşturulmuş ve böylece 1915 yılı Temmuz ayı içerisinde bölgedeki hastane sayısı 26'yı bulmuştur[25].

Ağır yaralıların İstanbul'da bulunan Haydarpaşa, Gümüşsuyu, Maltepe, Yıldız ve Gülhane Hastanelerine kolay ve hızlı taşınmaları gereği nedeni ile de hastane gemileri oluşturulmuştur. Bu amaçla uluslararası renkler ile boyanmış Edremit ve Gülnihal gemileri hastane gemisine dönüştürülmüştür[26].

Alman Salib-i Ahmer'i tarafından kullanılan Reşit Paşa Vapuru ile diğer gemiler İstanbul'a yaralı taşımaya başlamıştır. Edremit ve Gülnihal gemileri ile 24 Temmuz 1915'te 10.000 savaş malzemesi paketi, daha sonra ise 15.000 pansuman paketi getirilmiştir. Yaralı taşımasına hizmet eden Edremit vapuru aşırı yıpranma nedeni ile bir

---

[24] Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a,** Ankara 2002, s 5, 224-225.

[25] Cemalettin Taşkıran, *"Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletlerinin Hasta ve Yaralılarımıza Saldırıları"*, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,** Sayı 1, Mart 2003, s 103-104; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz, Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri,** Cilt I, İstanbul 1976

[26] Oya Dağlar, **a.g.e.,** s 205,207; Detaylı bilgi için ayrıca bkz Hikmet Özdemir, **The Otoman Army 1914- 1918, Disease &Death on the Battlefield,** The University of Utah Press, 2008; Turgut Özakman, **a.g.e,** s 216.

Levent Şahverdi Arşivi

süre sonra sefer dışı bırakılmış[27], kapasitesi 700 kişiye çıkarılan Gülnihal hastane gemisi savaş süresince yaralıları taşımaya devam etmiştir. Ancak savaşın seyri içerisinde yaralı ve hasta sayısının artmasına paralel olarak Şirket-i Hayriye'nin 60, 61, 63 ve 70 numaralı gemileri de hastane gemisi olarak kullanılmıştır[28].

Hastane ve sağlık personeli konusunda yaşanan sıkıntılar bu yıllarda halkın desteği ile kısmen aşılmaya çalışılmıştır. Örneğin halktan yatak toplanması, uygun yerlerin hastaneye dönüştürülmek üzere tahliye edilmesi gibi kimi önlemlerle yaralıların tedavisine olanak yaratılmaya çalışılmıştır[29]. Oldukça güç koşullar altında ve halkın yardımı ile hizmet vermeye çalışan sağlık teşkilatının Çanakkale Savaşı sırasında karşılaştığı en önemli sorun, uluslararası işaretler taşımasına rağmen hastanelerin ve gemilerin bombalanmasıdır. Osmanlı belgelerinden 1915 yılı Eylül ayından itibaren başlayarak özellikle Temmuz ayı içerisinde yoğunlaşan ve 1916 yılına kadar sürdüğü görülen sağlık kurumlarına yönelik bombalama eylemlerini izlemek mümkün. Bu durum sürekli olarak Enver Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne rapor edilmiş ve engellenmesi için girişimlerde bulunulması istenmiştir.

Enver Paşa tarafından bu konuya dair Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıların birinde İngilizlerin sabit balonlar yardımıyla Maydos kasabası ve o civarda bulunan Hilal-i Ahmer bayrağı çekilmiş hastaneleri bombardıman ederek 30 kadar yaralıyı şehit ettikleri bilgisi yer almaktadır. Gerek Marmara'da seyrü sefer halinde bulunan hastane gemileri ve gerekse hastanelere bir kez daha saldırıda bulunulması durumunda elimizde bulunan sivil ve asker İngiliz esirlere karşı aynı şiddetle karşılık verileceğinin İngiltere'ye bildirilmesi Amerika'dan istenmiştir[30]. Maydos'taki hastanenin bombalanmasına ek

---

[27] Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, **a.g.e.,** s 228-229.
[28] Oya Dağlar, **a.g.e.,** s 205-207.
[29] **Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS),** 32/8
[30] **HR.SYS**, 2409/21, **HR.SYS**, 2409/53 İpleri ve telefon kabloları yerdeki askerlerde olan balonlar 200 metreye kadar çıkarak içindeki gözcüler edindikleri bilgileri yerdeki yetkililere bildiriyorlardı. Bu konuda bkz, Şerafettin Zeyrek, a.g.m, s 145.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak Temmuz ayı içerisinde bu kez bir düşman uçağı Ezine'de bulunan bir hastaneyi bombalamış ve hastanenin cephesi yıkılarak hasta bir asker de ağır surette yaralanmıştır[31]. Yine Temmuz ayı içerisinde üzerinde çok açık bir şekilde Hilal-i Ahmer işareti bulunan Halil Paşa Çiftliği Hastanesi, Kilidbahir civarında Ağadere mevkiinde etrafı çeşitli Hilal-i Ahmer bayrakları ile donatılmış olan hastane bombalanmıştır. Bu saldırı sonucunda dört yaralı şehit olmuş ve on dört kişi yaralanmıştır. 31 Temmuz sabahı ve akşamı düşman uçaklarının Arıburnu'nda bulunan Hilal-i Ahmer işaretli hastaneye on iki bomba attığı ve bunun sonucunda dokuz askerin yaralandığı rapor edilmiştir[32]. Yine düşman uçakları tarafından Galataköyü'ne atılan üç bombadan biri hastaneye isabet etmiş ve bir asker şehit olurken üç asker de yaralanmıştır[33]. 8 Eylül tarihinde bir düşman uçağı Çanakkale'de öteden beri yeri ve işaretleriyle hastane olduğu bilinen Askeri Merkez Hastanesi'ne etkisi olmayan üç bomba atmıştır[34]. Seddülbahir Behramlı revirini topa tutarak iki askerin şehadetine, dört askerin yaralanmasına, hayvan telefine ve şehit kabristanının tamamıyla tahrip olmasına neden olan bir bombalama da yine Enver Paşa tarafından şiddetle protesto edilmesi talebi ile Dışişleri Bakanlığı'na rapor edilmiştir[35]. Eylül ayı içerisinde kendi haritalarında dahi askeri hastane olarak gösterilen Kale Merkez Hastanesi'ne düşman uçakları tarafından beş bomba atılmış, bunlardan bir tanesi nizamiye kapısı önüne, diğer dördü hastane bahçesine düşmüş, bir süre sonra bu kez yeniden üç bomba atılmıştır. Doktor Besim Ömer Bey'in verdiği bilgiye göre durum, Uluslararası Salib-i Ahmer Komitesi'ne bildirilmiş ise de İngiltere bu durumun tarafsız bir sefaret vasıtasıyla iletilmesini istemiştir[36].

---

[31] **HR.MA**,1137/55

[32] **HR.MA**, 1139/20, **HR.SYS**, 2103/1 **, HR.MA**, 1136/64 , **HR.MA**, 1138/1, **HR.MA**,1138/12

[33] **HR.MA**, 1136/61 ve 1139/3,**HR.SYS**,2099/9

[34] **HR.MA**,1144/22

[35] www.devletarsivleri.gov.tr **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri,** Cilt II, Ankara 2005, s 198.

[36] **HR.SYS**,2413/60

Levent Şahverdi Arşivi

Yine bir başka yazıda bir düşman gemisinin Kilidbahir'i bombalaması sonucunda Ağaderesi'nde bulunan hastanelerin ateş altında kaldığı ve bu bombalama sonucunda dört askerin şehit, yirmi askerin de yaralandığı haber verilmiştir. Ağır Mecruhin (yaralı) hastanesinin Hilal-i Ahmer bayrağı yanmış, askere ait büyük bir hasta çadırı ile üç hane harab olmuştur[37].

Hastanelerin bombalanmasına ek olarak İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşı sırasında kendi hastanelerini ya da hastane gemilerini siper olarak kullanmış olmaları da bir başka eleştiri konusudur. Anafartalar'da Mestantepe civarında seyyar hastanelerin hemen yakınında askerlerine süngü ve muharebe talimi yaptıran İngilizler, bu tarihlerde kayda değer bir muharebe olmadığı halde hasta arabaları ile özellikle asker ihracına uygun alanlarda Salib-i Ahmer bayrakları ile donatılmış gemilerle sevkiyat yapmışlardır[38]. Yine Anafartalar'da işgalleri altında bulunan sahil kısmında kısmen Salib-i Ahmer işareti bulunan çadırlar ve barakalar oluşturmuşlardır. Bu barakalar düşman için bir siper oluştururken aynı zamanda silah ve mühimmat deposu olarak kullanılıyordu. Enver Paşa, bu durumu Hariciye Nezareti'ne rapor ederken yaralılarını ve hastalarını nakletmek için pek çok hastane gemileri olmasına rağmen orada yeni bir hastane tesis etmelerine gerek olmadığını ve bu hastanenin amacı dışında kullanıldığı yolundaki bilgiler nedeni ile kaldırılması gereğinin Amerikan Sefareti'ne bildirilmesini istemiştir. Bu bina ve çadırların yanında bulunan kıtaya ateş edilmesi durumunda söz konusu hastanelerin zarar görmesi sorumluluğunun da Osmanlı Hükümetinde olmadığını ilave etmiştir[39]. Silah ve mühimmat deposu olarak kullanılmanın yanı sıra askerlerin de yerleştirildiği tesbit edilen ve zarar görmesi durumunda sorumluluk kabul edilmeyeceği bildirilen sahil hastanelerine yönelik şikayetlere karşı İngiltere, bu iddiaların asılsız olduğunu bildirmiştir. Bunların geçici istasyon hizmeti veren çadırlar olduğu, yaralı ve hastaların çabuk toplanıp hastane gemilerine yerleştirilmeleri için oluşturuldukları ifade edilmiştir[40].

---

[37] **Dahiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası, (DH.EUM.VRK**,) 25/50
[38] www.devletarsivleri.gov.tr **Osmanlı Belge...,** Cilt II, s 61,131.
[39] **HR.SYS**,2413/46
[40] **HR.SYS**,2415/75

Levent Şahverdi Arşivi

Özellikle hastane ve sargı merkezlerine atış yapıldığını düşünen Enver Paşa'nın durumu rapor eden yazılarında üzerinde durduğu bir başka nokta da hastane gemilerine yönelik saldırılardır. 1907 Lahey Sözleşmesi'yle düzenlenen ilgili hükme göre isimleri önceden ya da savaş sırasında bildirilen hastane gemilerinin her türlü tecavüzden korunmuş olması gerekmekteydi. Bu hastane gemileri ayırt edici bir şekilde yaklaşık bir buçuk metre genişliğinde yeşil renkli ufkî bir pervane ile dışarıdan beyaza boyanmaktaydı. Diğer gemiler ve hastane hizmetine tahsis edilen sandallar da bir buçuk metre genişliğinde kırmızı renkli ufkî bir pervane ile haricen beyaza boyanıyordu.. Bütün hastane gemileri kendilerini tanıtmak üzere ait oldukları hükümetin bayrağı ile birlikte Cenevre Sözleşmesi'nde açıklanan Salib-i Ahmer işaretli beyaz bayrağı çekmek durumunda idiler[41].

Savaşın başından bu yana sürekli olarak dile getirilen hastanelerin ve hastane gemilerinin bombalanması uygulamasına yönelik şikayetler Temmuz ayı içerisinde oldukça artmıştır. Amerika'ya iletilen bu şikayetler içerisinde hastane gemisi arkasına saklanarak atış yapmak başta olmak üzere Hilal-i Ahmer işaretli hastaneleri bombalamak eylemleri yer almaktadır. Uyarılara rağmen hastane gemilerinden asker çıkarmaya devam eden İngilizlerin bu tavrına karşılık bundan sonra bu gemilerin topa tutulması emrini verdiğini ifade eden Enver Paşa, bu yazısından bir gün sonra 17 Temmuz 1915 tarihli yazısında bu kez düşmanın Arıburnu civarındaki sıhhiye bölüğüne saldırdığını haber vermektedir. Beyaz zemin üzerine Hilal-i Ahmer işaretini taşıyan bayrak açık olarak görüldüğü halde bu Sıhhıye bölüğünün bombalandığını Amerika'ya ileten Enver Paşa, sıklaşan bu saldırıların altında İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu zor kullanmaya yöneltmek isteği olduğunu ifade etmiştir. Böylece basın aracılığı ile Osmanlı askerinin gayri insanî bir tarzda savaştığı iddialarını bütün dünyaya ilan etmek amacında olduklarını anlatmıştır[42].

---

[41] www.devletarsivleri.gov.tr **Osmanlı Belge...,** Cilt I,s 112-116.
[42] **HR.SYS**, 2412/11

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul hükümetinin Amerika vasıtası ile düşman gemilerince hastane gemilerinin bombalanmasına yönelik şikayetine bir süre sonra Fransa ve İngiltere'den yanıt gelmiştir. Fransa verdiği yanıtta icra ettikleri harbin yalnız Osmanlı Hükümeti ve onun orduları ile olduğunu ifade etmiş ve yaralı naklinde kullanılacak gemilerin isimlerinin Fransız askerî yetkilisine bildirilmesini istemiştir[43]. Hiçbir Fransız gemisinin hücum sırasında bir hastane gemisini siper edinmediği, hastane gemilerinin asker ve mühimmat taşımakta kullanılmadığı, Havuzludere'de seyyar hastanenin bombalanmasında tarafsızlık işaretinin açık bir şekilde görünmemesinin etkisinin olduğu, bunu ayırt etmenin uçaklar tarafından zor olması nedeni ile yerde büyük işaretlerle gösterilmesi gerektiği de yine Fransa tarafından karşı yanıt olarak bildirilmiştir. Cenevre ve Lahey anlaşmalarına ne derece sadık bulunduklarını örneklemek üzere de 31 Temmuz günü takip edilen bir uçağın Erenköy'ün alt tarafında büyük bir binanın yanına indiğini ve topçular tarafından ateş başlatılınca Türkler tarafından binaya Hilal-i Ahmer bayrağı çekildiğini ve ateşin bunun üzerine kesildiğini anlatmışlardır. Bu açıklamanın ardından Fransa tarafından yeniden bir cevap yazısı gönderilmiştir. Bu yazı yukarıda sözünü ettiğimiz Halil Paşa Çiftliği'nin bombalanmasına yönelik yanıt niteliğindedir. Buna göre buraya bazı mermilerin düşmüş olma ihtimali Fransa tarafından kabul edilmekte ancak, buna neden olarak da yine uçaklar tarafından Hilal-i Ahmer işaretinin görülmemesi ya da bulunmaması gösterilmektedir. Osmanlı seyyar hastanelerinin askerî alanlara yakın tesis edildiğini iddia eden yazı, buna dikkat edilmediğini savunmakta ve tam tersi olarak Osmanlı bataryalarının Fransız seyyar hastanelerini vurduğunu ve hatta bunun sonucu olarak da General Gouraud'un Helles Burnu'ndaki hastaneden çıkarken ağır yaralandığını anlatmaktadır[44]. İleriki tarihlerde gelen yazılarda da benzer şekilde özellikle hastanelerin hedef alınmadığı, olan olayların kaza ile olmuş olabileceği ifade edilerek karşı örneklerle Osmanlı İmparatorluğu suçlanmıştır. Bir direğe asılmış olan bayrakların 2000

[43] **HR.SYS**,2179/3
[44] **HR.SYS**, 2099/10, 2416/49

Levent Şahverdi Arşivi

metre irtifadan geçen uçaklar tarafından görülmesinin mümkün olmadığı ve Hilal-i Ahmer işareti taşıyan beyaz çuhaların oluşturulması gerektiği anlatılmıştır[45]. İngiltere ise, asker nakleden gemilerin yaralı nakli için kullanılması durumunda taşıdıkları işaret ne olursa olsun batırmaya mecbur olduklarını bildirmiştir. Yine Akbaş'da bulunan bir sahra hastanesinin topa tutulduğu iddialarına karşı İngiltere, hedefin hastane olmadığını beyanla, eğer kazayla bir zarar meydana gelmişse bu olaydan dolayı "Hükümet-i Kraliye'nin pek ziyade beyan-ı teessüflerini" iletmekte ve Hilal-i Ahmer kuruluşlarının askeri alandan uzağa konuşlandırılmasını tavsiye etmektedir[46]. Özellikle İngiltere, Amerika vasıtasıyla kendisine ulaştırılan bu şikayetlerin son derece asılsız olduğu konusunda ısrarcı ve sert bir üslup kullanmıştır. Bu tarz iddiaları hayretle izlediğini ifade eden İngiltere, hastane işareti bulunan yerlere bomba atılmaması konusunda kesin emrin verildiğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendilerine bu konuda verdiği zararı gösterecek çok örnekleri olmasına rağmen bunların kaza sonucunda oluştuğuna inandıkları için herhangi bir şey yapmadıklarını uzun bir raporla dile getirmişlerdir[47].

İngiltere ve Fransa'nın karşı yazılarında dile getirdikleri, yaralı taşıyan gemilerin aynı zamanda asker taşıdığı iddialarının tamamen yalan olduğunu ifade eden Başkumandan Vekili Enver Paşa, İstanbul çocuklarının bile deniz yolundan istifade etmediğimizi bildiğini, nakliye gemilerine asker yerleştirilip yerleştirilmediğinin Amerikan Sefaretince tespit edilebileceğini ifade etmiştir. Aynı öneri Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti İkinci Başkanı Doktor Ömer Besim Bey tarafından da dile getirilmiştir[48].

Böylece Osmanlı İmparatorluğu, kendine güvenin de bir ifadesi olarak Amerika'nın denetleyiciliğini kabul etmek suretiyle bu konuya bir anlamda son noktayı koymuştur. Çanakkale Savaşı'nın seyri

---

[45] **HR.SYS**, 2417/63
[46] **HR.SYS**, 2100/6
[47] **HR.SYS**, 2100/9
[48] **HR.SYS**, 2179/3

Levent Şahverdi Arşivi

içerisinde yapılan bütün yazışmalara, itirazlara, örneklere rağmen, hukuk ihlali olarak en çok öne çıkan konu, görüldüğü üzere hastanelerin ve hastane gemilerinin bombalanması olayıdır. Bu konu hiçbir mazeret kabul etmeyecek kadar hassas olmasının yanında, hukukun da hiç tereddüt etmeden açık olarak düzenlediği bir özelliğe sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sesini duyurmaya yönelik yoğun mücadelesinin altında da bu açık gerçekliğin bu kadar rahat bir şekilde çiğnenmesine karşı duyduğu tepkinin büyük önemi olsa gerek[49].

Çarpışmalarda Domdom Kurşunu ve Gaz Bombası Kullanılması

İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşı sırasında savaş hukuku dışı uygulamaları içerisinde kullandıkları mermiler ve gaz bombası iddiaları tartışılması gereken önemli bir konuyu oluşturmaktadır.

Makalenin başında ifade ettiğimiz üzere 1675 yılında savaş silahlarına sınırlama getirilmeye başlanmış, 27 Ağustos 1874 tarihinde Brüksel'de bir bildiri kabul edilmiş, bu bildiriyi 1868 St.Petersburg ve 1899 Lahey Deklarasyonları izlemiştir. Bu hukuk düzenlemeleri ile sınırsız güç kullanılamayacağı kayda bağlanmış, insan vücudunda kolaylıkla açılıp genişleyen kurşunların[50], zehir ve zehirli silahların, gerekmeyen zarara yol açan mermilerin kullanılamayacağı açıklanmıştır[51].

Uluslararası insancıl hukuk konusunda temel özelliğe sahip 1907 tarihli Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkındaki Lahey Söz-

---

[49] Çanakkale Savaşı, hastanelerimizin bombalanması gibi izahı mümkün olmayan olayların yanına, cephede askerlerimizin düşman askerlerine karşı olan yaklaşımını koyan son derece düşündürücü, ders almaya yönelik bir derinlik taşımaktadır. Savaş alanında düşman askerlerine nasıl davranıldığı konusunda da çok sayıda belge bulunmakta ve hatıra nakledilmektedir. Reuter Telgraf Ajansı Çanakkale muhabiri buna ilişkin olarak yaptığı haberlerden birinde şiddetli ateş altında olmasına rağmen merdane ve necibane savaşan Türklerin İngiliz askerlerinden birisinin yarasını sardığını, bir başka askerin yaralı Avustralyalı askerin yanına bir şişe su bıraktığını, siperlerden uzakta yaralanan ve saatlerce aç kalmış olan yine bir İngiliz askerine Türk askerin ekmek verdiğini hikaye etmiştir. Esir alınan Kıdemli Yüzbaşı Staker'in Malta'da bulunan bir dostuna ummadığı derecede iyi muamele gördüğünü anlattığı mektup da esirlere karşı olan davranışa ilişkin örneklerden yalnızca bir tanesidir. **HR.MA**,1135/96,1139/27,1144/55

[50] Meltem Sarıbeyoğlu, a.g.m, s 27-28.

[51] Ayşe Nur Tütüncü, a.g.m, s 13.

Levent Şahverdi Arşivi

leşmesinin ***Düşmanlıklar*** başlığı altında toplanan düzenlemeleri de savaşan devletlerin düşmana zarar verme vasıtalarının seçiminde sınırsız bir hakka sahip olmadığını belirlemiştir. Zehir ve zehirli silahlar kullanmak, fazla acı vermeye mahsus silah, mermi ve maddeleri kullanmak söz konusu sözleşmeye göre yasaktır[52]. Kısacası uluslararası hukuk, gücün makul ve orantılı bir şekilde kullanılıyor olmasını, mağdurlar üzerinde gereksiz acıya sebep olunmamasını kabul etmiş bulunuyordu.

Ancak Çanakkale Savaşı'na ilişkin belgeler, özellikle hastane kayıtları, tedaviyi gerçekleştiren doktorların raporları, çarpışmalarda yasak olmasına rağmen domdom kurşununun kullanıldığını göstermektedir. Kemal Özbay, ***Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*** eserinde, Arıburnu'nda 15 Mayıs 1915'te Kanlısırt'ta, Ağustos ayında da Anafartalar ve Kireçtepe savaşlarında domdom kurşununun kullanıldığını ifade etmektedir[53].

Tekfurdağı Hastanesi'nde tedavi altına alınan bir askerin bacağından çıkarılan domdom kurşununun fotoğrafları, hukuk ihlali kapsamında Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir. Gureba Hastanesi'ne yatırılan Osmanlı askerlerinin domdom kurşunu ile vurulmuş olması vahşet olduğu kadar ne denli zor koşullar altında savaştıkları konusunda da bilgi verici niteliktedir. Şeyhülislam ve Evkaf-ı Hümayun Nazırı Hayri imzası ile kaleme alınan yazıda, insanlık ile hiç bir ilgilerinin olmadığını ispat eden bu davranışın işlerine geldiği zaman medeniyetten bahseden devletlere özgü olduğu ifade edilmiştir. Gureba Hastanesi'nde tedaviye alınan yaralı askerlerin bilgilerinin son derece düzgün olarak tutulduğu görülüyor. Askerî ve kişisel bilgilerinin yanı sıra nereden ve ne zaman getirildiği bilgilerinin yer aldığı bu raporlardan Nisan ve Mayıs ayına ilişkin yaralanma nedenlerini takip etmek mümkün. Bu raporlarda büyük maddi hasara yol açan domdom kurşunu bilgileri, organa nereden girerek çıktığı ayrıntılı

---

[52] http//www.kizilay.org.tr/hukuk/

[53] Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri,** Cilt I, İstanbul 1976, s 317.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak yer almıştır[54]. Temmuz ayı içerisinde verilen bilgilerde de düşmanın kuvvetli domdom kurşunu kullandığı ihbarları yer almaktadır[55]. İstihbarat şubesinden verilen Cenub grubuna ilişkin bilgi içerisinde yine düşmanın domdom kurşunu ile siperlerdeki kum torbalarını parçaladığı bilgisi yer almaktadır[56].

Büyük acıya ve tahribata yol açan ve uluslararası savaş hukukunun yasakladığı domdom kurşununa ek olarak, Çanakkale Savaşı'nda karşımıza çıkan ve özellikle acı vermeye yönelik olarak kullanılan silahlardan biri de bıçaklardır.

İngiltere, bilindiği üzere Avustralyalı, Yeni Zelandalı birliklerin yanında savaşta kullandığı Hintliler, Gurkalar, Sihler, Seylanlılar, Yeni Zelanda yerlisi Maoriler'i savaşa hazırlarken Türklerden nefret etmeleri için olumsuz ve küçültücü propaganda yöntemlerine başvurmuştur. Bunlardan birisi Türklerin uygarlıktan uzak, öldürülmeyi hak eden, Hristiyanlık düşmanı olduklarını anlatıyor ve esir olanları öldürdükleri dedikodusu üzerinde şekilleniyordu[57].

Selman-ı Pak savaşlarında baltalarla, Suriye ve Filistin'de ise hançerlerle yaralanmış ya da öldürülmüş askerlerin varlığı bilinmektedir. Hintli askerlerin satıra benzeyen hançerlerle donatılmış silahları kullanmaları da Birinci Dünya Savaşı'nın vahşet örneklerinden birisi olarak kaydedilmiştir[58].

Osmanlı belgeleri İngilizlerin kullandıkları savaş silahlarından olan ve hem batırmak hem de keskin olduğu için yarıp deşmek gibi özelliklere sahip sustalı çakıların aslında haydutlar tarafından kullanıldığını ifade etmektedir. Belge, haydutlara layık olan bu hareketin,

---

[54] **HR.SYS,**2182/1
[55] **HR.MA**,1139/20
[56] **HR.MA**,1139/22
[57] Bu iddialara karşı Avustralyalı muhabir C.E.W Bean günlüğünde; sığınağın hemen karşısında 100 Türk ve 2 Alman esirin barındırıldığı tutukevinin yakılmasını hayatının en alçakça davranışlarından birisi olarak tanımlıyor ve zavallı esirlerin gelen dev dalgalar karşısında en uç köşelere üşüşmesine gülündüğünü oysa Türklerin esir düşen subay ve erlere olağanüstü iyi davrandığını anlatmaktadır. Turgut Özakman, **a.g.e,** s 191,493.
[58] Kemal Özbay, **a.g.e,** s 317.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlıların esirleri yamyamlar gibi yok ettikleri dedikodusunu yayan İngilizler tarafından yapılmış olmasını da ilginç bulmuştur. Asıl sorun ise çakı değil, bu çakının yaralı bir askeri öldürmek için kullanılmasındaki vahşette aranmıştır. Yaralı olarak yere düşmüş olan bir insanın bu kadar vahşice öldürülme isteğini hiç bir lüzumun ve harb ihtiyacının mazur gösteremeyeceği, üstelik yaralı İngiliz askerleri için "Bu sıbyanlara silah çekmek mekruhtur" diyen Türk yaklaşımına karşılık bu hissin büyük şaşkınlık yarattığı görülmektedir[59].

Domdom kurşunu gibi yasak olmasına karşın, yukarıda andığımız sınırsız ve orantısız güç kullanımı kapsamında karşımıza çıkan bir diğer önemli sorun kimyasal gazların kullanılmasıdır. Birinci Dünya Savaşı süresince klor, hardal gazı ve fosgen gibi toksik kimyasalların kullanıldığı bilinmektedir[60].

Savaş süresince Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından özellikle batı cephesinde çeşitli gazlar kullanılmış olmakla beraber, önce Almanların 22 Nisan 1915 tarihinde sarımsak kokulu, yeşil renkli bir gaz bombası kullanarak dünyayı zehirli gaz ile tanıştırdığı düşünülmektedir. Zehirli chlorine gazı bulutlar vası-

---

[59] ***HR.MA***,1141/9,10

[60] Meltem Sarıbeyoğlu, a.g.m, s 27-28. Birinci Dünya Savaşı sırasında öldürücü gaz kullanan ülkeler ve buna bağlı yaralanmalar ile ölümler konusunda aşağıdaki tabloya bakılabilir.

Ülke	**Toplam Yaralanma**	**Ölüm**
Avusturya –Macaristan	100,000	3,000
İngiltere	188,706	8,109
Fransa	190,000	8,000
Almanya	200,000	9,000
Italya	60,000	4,627
Rusya	419,340	56,000
Amerika	72,807	1,462
Diğer	10,000	1,000

www.firstworldwar.com

17 Haziran 1925 tarihinde Cenevre'de imzalanan ve 8 Şubat 1928 tarihinde yürürlüğe giren *"Muhnik, Mümemsim veya Buna Mümasil Gazların ve Bakteriyolojik Vesaitin Harpte İstimalininin Meni Hakkında Protokol"*un kapsamlı bir şekilde yapılmış olmasında Birinci Dünya Savaşı'nda yaşananların büyük etkisinin olduğu düşünülmelidir. Bu konuda bkz, http://www.icrc.org/IHL.nsf/INTRO, http://www.1.umn.edu/humanrts/instree/1925a.htm.

Levent Şahverdi Arşivi

tasıyla müttefik kuvvetler askerlerine ulaşmış ve özellikle gözler ile solunum sistemi üzerinde etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı içerisinde kullanılan gazların bir kısmı Fransızlar tarafından kullanılan siyanür gibi öldürücü, bir kısmı ise tahriş edicidir. Tahriş edici fosgen gazı bütün devletler tarafından kullanılmış ve korumasız askerlerin büyük oranda acı çekmesine neden olmuştur. Göz yaşarması, hapşurma, derinin su toplaması, akciğerlerde yara gibi değişik etkileri görülmüştür. Hardal gazı da savaş süresince tahriş edici özelliği ile kullanılan diğer bir kimyasal olarak dikkat çekmektedir. Gerek tahriş edici ve gerekse öldürücü nitelikteki bu zehirli gazların kullanımı nedeni ile askerlerin ağzını ve burnunu kapatan kimyasallar kullanılmaya başlanmış ve bir süre sonra da gaz maskeleri üretilmiştir[61].

Çanakkale Savaşlarının en önemli ayrıntılarından birisi olarak dikkat çeken gaz bombasının İtilaf Devletleri tarafından kullanıldığına dair belgeler, bombanın çeşidini tanımlamamaktadır. Bu durum Osmanlı belgelerinde "Müttefik ordusunun Çanakkale'de boğucu gazlarla memlu mevadd-ı infilakiye endahtı esbabını istikmal eylediği müstahberdir " ifadesinde olduğu üzere daha çok boğucu gazlar olarak anılmaktadır[63]. Domdom kurşunu örneğinde olduğu gibi buradaki asıl sorun, dünyanın medeni ulusları olarak kabul edilen ya da kendisini bu şekilde tanımlayan devletlerin kendileri ile çelişen bu tarz uygulamalarıdır.

---

[61] Tom Pendergast and Sara Pendergast, **World War I Almanac,** Editor Christine Slovey, Gale Group pp 141-144. Tabun, sarin,VX, hardal, hidrojen siyanit ve fosgen silah olarak kullanılabilecek başlıca kimyasallardır ve bunlardan tabun,sarin ve vx sıvı halde bulunmaktadır. Deri teması ve soluma yolu ile ölüme yol açar, hardal sıvı halde bulunur ve derinin su toplamasına neden olur. Hidrojen siyanit kan zehirleyici bir madde olup, yine solunum yoluyla ve hızlı bir şekilde etkisini gösterir. Fosgen ise boğucu bir gazdır ve solunum yoluyla etki eder. Bu konuda bkz, Meltem Sarıbeyoğlu, a.g.m, s 24; Liman Von Sanders Arma Yayınevi tarafından yayınlanan **Çanakkale Savaşı Hatıraları** kitabında muharebenin ardından alandan toplanan konserveler, un, odun gibi malzemelerden söz ederken "…Türk erlerinin şurdan buradan ele geçirdikleri çeşitli üniformalarla giyinip kuşanmaları görülecek manzaraydı. Hepsi çocuk gibiydi. O kadar ki bazıları tuhaflık olsun diye İngiliz gaz maskelerini başlarından çıkarmıyorlardı" demektedir. Bkz, **Çanakkale Hatıraları,** s 102.

[62] Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu, s** 124.

[63] **HR.SYS**,2110/8

Levent Şahverdi Arşivi

Nitekim hak ve medeniyetin hamisi geçinen ve boğucu gaz barındıran mermiler kullanma sorumluluğunu taşıyan bu devletlerin tarafsız ve dost devletler nezdinde protesto edilmesi istenmiştir[64].

Osmanlı belgelerinde ismi verilmeksizin kötü koku yaydığı ve renginin yeşil olduğu bilgisi ile tanımlanan bu gazların özellikle, 19 Hazirandaki yenilginin ardından kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir[65]. Temmuz ayı içerisinde düşmanın boğucu gaz yayan mermileri kullanmayı sürdürdüğü yönünde yazışmalar yapılmaya devam etmiştir[66]. 9 Eylül tarihli cephe raporunda da Arıburnu'nda düşmanın sol tarafa boğucu gazlı bombalar atarak bir lağımı patlattığı ancak bir zarar veremediği bilgisi yer almaktadır[67].

Birinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan gaz bombaları konusunda bilgiye ulaşmak mümkün olmakla beraber, Çanakkale cephesi konusunda çok fazla ayrıntının henüz ortaya çıkmadığı görülmektedir. Belgeler adını koyamamış olmakla beraber rengi ya da kokusu ile kimyasal silahın bu cephede kullanıldığını net bir şekilde göstermektedir. Ancak Birinci Dünya Savaşı cephelerini ve konumuz olan Çanakkale cephesini sağlık açısından ele alan ve bu savaşın boyutunu net bir şekilde görüp anlamamızı sağlayan çalışmalarda da bu konunun takibini yapmak çok mümkün görünmemektedir. Savaşta askerlerin %47'sinin hastanelere girerek tedavi gördüğü ve %17'sinin kurtulamadığı, bir başka ifade ile silah altına alınan askerin %20.3'ünün savaş alanlarında ya da hastanelerde şehit oldukları görülmektedir. Ölüm nedenleri içerisinde akciğer veremi, dizanteri, lekeli tifo, tifo, sıtma gibi çeşitli salgın hastalıklar ya da diğer nedenler ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur[68]. Çanakkale cephesinin sağlık açısından içerisinde bulunduğu koşullar, hizmetler, Hilal-i Ahmer'in çalışmaları ve yine yukarıda ele aldığımız gibi hastanelere, hastane gemilerine yönelik saldırılar başta olmak üzere dönemi bu

---

[64] **HR.SYS**,2411/3
[65] **DH.EUM.VRK**, 25/33, **HR.MA**,1134/7
[66] **HR.MA**,1136/64
[67] **HR.MA**, 1142/67
[68] Kemal Özbay, **a.g.e,** s 317.

Levent Şahverdi Arşivi

açıdan tanımlayabilecek zengin bir kaynakçaya ulaşmak mümkün. Ancak sağlık konusunda verilen bilgiler içerisinde kimyasallara bağlı bir yaralanmanın ya da ölümün net olarak ortaya konulmadığı görülüyor. Bizim ulaştığımız kaynaklar içerisinde olmaması ihtimaline ek olarak bu konudaki bilgilerin ATASE Arşivi ile desteklenmesi gereğini de göz önünde bulundurmak ve bu çalışma kapsamında bu arşivin kullanılamadığını dikkate almak gerekmektedir.

Görüldüğü üzere çok eski tarihlerden başlamak üzere savaşın da bir hukuk içerisinde yapılması gereği kabul edilmiş, bu kanı uluslararası anlaşmaları doğurmuş ve İnsancıl Hukuk ya da Savaş Hukuku adı altında tanımlanmıştır. Ancak insanoğlunun savaşı bir hukuk içine oturtma konusundaki çabalarına paralel bir zaman diliminde ihlallerin yaşandığı da görülmektedir. Gerek çalışma konumuzu oluşturan dönemde gerekse bu dönemin öncesinde ve sonrasında insancıl hukukun ancak kağıt üzerinde tanımlandığı çok sayıda savaştan söz etmek mümkün. İncelediğimiz belgeler Çanakkale Savaşı'nı bu açıdan örneklerken, çok önemli bir mücadeleyi ortaya koymaktadır. Çok sayıda belgede en net görünen şey, İtilaf Devletleri'nin çok açık bir şekilde gerçekleştirdikleri insancıl hukuk ihlallerine karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun verdiği diplomatik mücadele ve sesini duyurma çabasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

KRONOLOJİK ÇANAKKALE SAVAŞLARI TARİHİ (3 Kasım 1914 - 9 Ocak 1916)

Enis ŞAHİN*

ÖZET

Çanakkale Cephesi, I. Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden birisidir. Bu cephedeki mücadeleler ondört aydan biraz fazla sürmüş ve her iki tarafta da çok fazla miktarda insan kaybına sebep olmuştur. Deniz savaşlarını müteakiben karada yapılan mücadelelerde, dünya savaş tarihine geçecek pek çok önemli hadise cereyan etmiş, Türkler, vatan savunmasının en anlamlı sahnelerini bu cephede sergilemişlerdir. Sonuçları itibariyle değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin savaş-dışı kalması ve parçalanmasının birkaç yıl ertelendiği de kesindir. Bunların ötesinde savaştan sonra İtilaf Devletleri'ne karşı gerçekleştirilen Türk Millî Mücadelesi'nin millî bilinç, motivasyon ve kendine güven konusundaki en önemli yapıtaşlarından birisi, yine Çanakkale Cephesi'ndeki eşsiz Türk mukavemeti ve başarısı olmuştur. Bu çalışmada, 433 gün devam eden ve çok kanlı çarpışmalara sahne olan Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası'ndaki mücadelelerin günlük kronolojik envanteri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Gelibolu, Türk/Türkler, Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri, İngiltere, Fransa.

CHRONOLOGICAL HISTORY OF THE DARDANELLES BATTLES (3 November 1914 - 9 January 1916)

ABSTRACT

The Dardanelles front was one of the most important fronts of the First World War. The battles on this front lasted little more than fourteen months and resulted in enormous human losses on both sides. During the course of the land battles, which followed the naval battle, many critical events occurred that would take their part in the world's warfare history and the Turks displayed the most meaning-

---

* Doç. Dr., Türk Tarih Kurumu, Ermeni Masası.

Bu makale, aşağıdaki şu çalışmamızın gözden geçirilmiş ve Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin Çanakkale Savaşı Özel Sayısı için genişletilmiş şeklidir: Enis Şahin, "Çanakkale Savaşları Kronolojisi (3 Kasım 1914-9 Ocak 1916)", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, ed. Mustafa Demir, İstanbul 2008, s. 1843-1862.

Levent Şahverdi Arşivi

ful stages in defense of their homeland. In terms of its consequences, it is obvious that the Dardanelles battles have delayed the collapse and the partition of the Ottoman Empire for a few years further. Beyond these, the unique Turkish resistance and success at the Dardanelles front laid the foundations of the national consciousness, motivation and self-confidence for the Turkish National Struggle which was waged against the Allies following the war. This study seeks to present the daily developments in a chronological manner on the Çanakkale Straits and the Gallipoli peninsula, where the battles lasted 433 days and resulted in much bloodshed.

Key Words: Dardanelles, Gallipoli, Turks, Mustafa Kemal, Ottoman Empire, Entente, Great Britain, France.

Giriş

Çanakkale Savaşları, I. Dünya Savaşı'nın bölgesel mücadelelerinden birisi olmakla birlikte, savaşın sonucunu ve Osmanlı Devleti'nin durumunu etkileyen en önemli çarpışmalarının başında yer almaktadır. Gelibolu'daki bu mücadeleler Türk tarafı için bir savunma savaşı durumunda iken, İtilaf Devletleri için "İstanbul'a kadar uzanmak" amacıyla yapılan ve kesin zaferi hedefleyen bir taarruz savaşı idi. Çanakkale aynı zamanda Türk tarafı için bir ihtiyat cephesiydi. Yani savaşın başlangıcında aktif bir cephe olarak plânlanmamış, ancak İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na saldırmaları neticesinde zorunlu olarak açılmıştır. Kaldı ki bu cepheye Osmanlı Devleti'nin çoğunluğu ihtiyat askerlerinden oluşan kuvvetler sevketmesi de, cephenin bu özelliğine ışık tutmaktadır. Cephede her iki tarafın ölükayıp-yaralı-esir olarak kaybettiği insan sayısının birkaç yüzbin ile açıklanması, cephenin en dikkat çekici başka bir özelliğidir.

Savaşa yaptığı etkiler açısından değerlendirildiğinde, Çanakkale savaşlarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim savaş gelişmeleri dikkate alındığında, Boğazın geçilememesinin I. Dünya Savaşı'nı birkaç yıl uzattığı konusunda, strateji uzmanları ve tarihçiler ittifak halindedirler. Türk tarafının bu cephede büyük bir direnme göstererek başarılı olmasının, en azından harbin hemen başlangıcında Osmanlı Dev-

Levent Şahverdi Arşivi

leti'nin savaş-dışı kalmasını ve dolayısıyla parçalanmasını birkaç yıl geciktirdiği kesindir. Üstelik elde edilen başarının, Türk Milleti'nin direnme gücünü artırdığı, millî bilincini geliştirdiği ve savaş sonrasında gerçekleştirilen Millî Mücadele'nin millî motivasyon ve moral kaynaklarından birisi olduğu da ortadadır. Nihayet bu savaşların en önemli özelliklerinden birisi de, müstakbel Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal'i ortaya çıkaran gelişmeleri ihtiva etmesidir. Bu suretle Türkler için çok büyük bir önem ve anlam ifade eden, buna karşılık İtilaf Devletleri için "yenilmez armada" imajını yıkan en önemli gelişme durumundaki Çanakkale savaşlarını kronolojik olarak ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, bu "küçük" ama sonuçları itibariyle "büyük" cephedeki gelişmeler gün be gün izlenmeye çalışılmıştır. Böylece Türk tarafının zafere ve İtilaf Devletleri tarafının mağlubiyete nasıl adım adım gittikleri günlük olarak ortaya konulmuştur.

Ondört ay ve bir hafta, başka bir ifadeyle 433 gün devam edecek olan Çanakkale deniz ve kara savaşlarındaki en önemli tarihleri ve gelişmeleri kronolojik olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

3 Kasım 1914 – İtilaf Devletleri'ne ait 18 parçalık bir donanmayla, sabah saat 06.50'den itibaren İngilizlerin Ertuğrul ve Seddülbahir'i ve Fransızların Kumkale ve Orhaniye tabyalarını bombardıman etmeleriyle, Batı kaynaklarında "Gallipoli / Gelibolu", Türk kaynaklarında "Çanakkale" savaşları diye bilinen askerî gelişmeler başladı. Özellikle Seddülbahir tabyasının cephaneliğine isabet eden bir merminin yol açtığı patlama nedeniyle zayiat daha da artmıştı. Türk tarafından 5'i er, 66'sı subay olmak üzere 71 asker şehit olmuştu ki, bunlar, Çanakkale cephesinde Türk tarafının vermiş olduğu ilk kayıplardır[1].

9 Kasım 1914 – İtilaf Devletleri'nin deniz hücumlarının başlaması nedeniyle, Türk tarafınca Çanakkale Boğazı'na 16 mayınlık 6.

---

[1] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** 2005, s. 9-10; Emin Ali, "Çanakkale'ye Düşman Donanmasının Saldırıları", **Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı 18 Mart 1334/1918,** haz. Muzaffer Albayrak-Ayhan Özyurt, İstanbul 2006, s. 27-29, 36; Zekeriya Kurşun, "Çanakkale Muharebeleri", **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** c. VIII, İstanbul 1993, s. 206; Selahaddin Adil Paşa, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar,** İstanbul 2007, s. 29-31; Muhammet Erat, "Çanakkale Savaşlarında Deniz Harekâtı", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008, s. 2008-2009.

Levent Şahverdi Arşivi

mayın hattı döküldü[2]. Bundan önceki beş mayın hattı, İtilaf Devletleri tarafından saldırılabilir düşüncesiyle, daha önceden (Temmuz-Eylül 1914) Boğaza döşenmişti.

13 Kasım 1914 – İngiliz ve Fransız gemilerinden oluşan bir İtilaf filosu, 17 dakika süresince Çanakkale Boğazı'nın giriş kısmındaki Türk tabyalarını bombardıman etti. Bu gelişmeler sonucunda bir cephanelik infilak etmiş, 4 subay ve 80 er şehit olmuştur[3].

17 Kasım 1914 – Boğazdan özellikle denizaltı geçişini engellemek amacıyla Türk tarafınca, mayın mania ağlarının döşenmesi çalışmalarına hız verildi[4].

25 Kasım 1914 – Çanakkale'ye çıkarma yapma konusunda çok istekli olan İngiliz Deniz Bakanı Churchill'in önerisi, İngiliz Savaş Konseyi'nde görüşüldü, ancak reddedildi[5].

28 Kasım 1914 – İngiltere Deniz Bakanı Churchill, Başbakan Asquith ve Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Lord Fischer ile yaptığı görüşmede, Fischer, Çanakkale Boğazı'na karşı denizden yapılacak bir hücumu onaylamıştır. Churchill Çanakkale Boğazı'na sadece donanmayla yapılacak bir hücumun, Boğazın geçilmesi için yeterli olacağı kanaatindeydi. Fischer bu görüşe katılmamakla birlikte, her ne pahasına olursa olsun İstanbul'un zaptedilmesinden yanaydı[6].

13 Aralık 1914 – Sarısığlar Koyu'nda demirli bulunan Mesudiye Zırhlısı, Kopez Burnu'na kadar gizlice intikal etmiş olan bir İngiliz B-11 denizaltısı tarafından batırıldı[7].

---

[2] Erat, a.g.m., s. 2018; Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi,** Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 67, 69.

[3] Arı, **a.g.e.,** s. 72-73.

[4] Mithat Atabay, "Çanakkale Savaşları Sırasında Devletlerin Stratejileri", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008, s. 1883.

[5] Arı, **a.g.e.,** s. 79; Erat, a.g.m., s. 2010.

[6] Erat, a.g.m., s. 2010-2011.

[7] **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,** c. V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I nci Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915), Ankara 1993, s. 94-95; Fikret Günesen, **Çanakkale Savaşları, Çanakkale Geçilmezin Belgesel Öyküsü,** İstanbul 1986, s. 213; **Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları,** Hazırlayanlar: İhsan Ilgar-Nurer Uğurlu, İstanbul, 2004, s. 34-35; Arı, **a.g.e.,** s. 85, Erat, a.g.m., s. 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

17 Aralık 1914 – Çanakkale Boğazı'na 50 mayınlık 7 ve 8. mayın hatları döşendi[8]. 7. hat Kepez-Soğanlı arasına Nusrat mayın gemisi tarafından Kepez hizasında kuruldu. 8. hat da yine Nusrat tarafından Boğazın batı yakasından başlayarak, 5. mayın hattına 45 derecelik bir açıyla doğu-güney yönünde oluşturulmuştu.

28 Aralık 1914 – İngiliz Savaş Konseyi Sekreteri Yarbay Hankey, Konseye sunmuş olduğu raporda, Batı Cephesi'ndeki geçici sakinliğe işaret ederek, boş duran askerî imkânlar için hemen yararlı bir kullanım alanının bulunması gerektiğini, ayrıca Almanya'yı Türkiye yoluyla vurmayı ve Avrupa'dan atmayı teklif etmiştir[9].

29-30 Aralık 1914 – Çanakkale Boğazı'na 39 mayınlık 9. mayın hattı döküldü[10]. Bu hat da, Türk Denizcilik Tarihi'ne altın harflerle geçmiş olan Nusrat tarafından döşenmişti.

31 Aralık 1914 – İngiliz Savaş Konseyi Sekreteri Yarbay Hankey tarafından hazırlanan ve Boğazlara yönelik hemen bir harekât yapılmasıyla ilgili rapor, Deniz Bakanı Churchill tarafından Başbakan Asquith'e sunulmuş ve Asquith de raporu beğendiğini ifade etmiştir[11].

3 Ocak 1915 – İngiltere Deniz Bakanı Churchill, İngiltere'nin Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Carden'a, Boğazın yalnız denizden zorlanarak geçilip-geçilemeyeceği konusunda sorularını ihtiva eden bir yazı gönderdi[12].

5 Ocak 1915 – Amiral Carden, Churchill'e gönderdiği cevabî yazısında, bir baskınla Çanakkale Boğazı'nın zorlanabileceğini sanmadığını, ancak esaslı bir plâna dayandırılarak, sayısı kabarık gemilerle bunun başarılabileceğini umduğunu ifade etti[13].

---

[8] **Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi** (Haziran 1914-9 Ocak 1916), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s. 257.

[9] Erat, a.g.m., s. 2011, 2018.

[10] Arı, **a.g.e.,** s. 86, 92.

[11] Erat, a.g.m., s. 2011, 2018-1019.

[12] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** c. IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Ankara 1996, s. 431-432; Mehmet Ali Bingöl, "Rus Kaynaklarına Göre Çanakkale Deniz Savaşı ve Askold Zırhlısı", **Çanakkale Tarihi,** c. V, İstanbul 2008, s. 2458.

[13] Karal, **a.g.e.;** Atabay, "Çanakkale Savaşları Sırasında Devletlerin Stratejileri", s. 1883.

Levent Şahverdi Arşivi

6 Ocak 1915 – Churchill Amiral Carden'e yeni bir yazı göndererek, Çanakkale Boğazı'nı geçmek için yapılması gereken harekâtın ayrıntılı bir plânını istedi.

10 Ocak 1915 – Churchill'in 6 Ocak'taki ikinci yazısına Amiral Carden'den ilk cevap geldi ve Carden Londra'ya ulaştırdığı bu yazısında; Çanakkale'nin genel coğrafik özelliklerini bildiğini ve General Limpus'tan Türk savunma birlikleri ve bataryalarının yerleştiriliş şekline dair bilgileri edindiğini, ancak Türklerin Boğazların savunmasını daha da güçlendirdiklerini, 3 Kasım'da düzenlenen saldırıda da bunun doğrulandığını bildirmiştir[14].

11 Ocak 1915 – Amiral Carden, Churchill'in ikinci yazısına dair bir gün önce iletmiş olduğu cevabının diğer ayrıntılarını Londra'daki Savaş Konseyi'ne gönderdi. Plâna göre, yapılacak harekât için 12 zırhlı, 3 savaş kruvazörü, 3 hafif kruvazör, 12 destroyer, 6 deniz uçağı, 12 mayın tarayıcı gemi ve daha birçok geminin kullanılması gerekiyordu[15].

12 Ocak 1915 – Londra'dan Amiral Carden'e, Boğazı geçmek için kendi emrine gönderilebilecek kuvvetler hakkındaki ilk bilgiler ulaştırıldı[16]. Türkler tarafında ise, İstanbul'dan Çanakkale'ye, Boğaz mıntıkasında kullanılmak üzere, vapurla iki uçak gönderilmişti[17].

13 Ocak 1915 – Amiral Carden'ın hazırlamış olduğu Çanakkale Boğazı'nı donanmayla geçme plânı, Londra'daki Savaş Konseyi tarafından, uzun tartışmalardan sonra onaylandı[18]. Böylece Churchill'in en büyük hayali gerçekleşmiş oluyordu.

15 Ocak 1915 – Çanakkale boğaz girişine kadar gelip içeriye gir-

---

[14] Bingöl, "Çanakkale Deniz Savaşı ve Askold Zırhlısı", s. 2458-2459.
[15] Karal, **a.g.e.,** s. 432; Bingöl, a.g.m., s. 2459.
[16] Bingöl, **a.g.e.,** s. 2459.
[17] Zekeriya Türkmen, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008, s. 2288.
[18] Karal, **a.g.e.,** s. 431-432; Atabay, a.g.m., s. 1883.

Levent Şahverdi Arşivi

me teşebbüsünde bulunan Saphir adlı Fransız denizaltısı, bir torpile çarparak batmıştır[19].

18 Ocak 1915 – İngiltere, Savaş Konseyi'nden çıkan karar doğrultusundaki harekât plânını Fransa'ya sundu ve desteğini istedi[20]. Türk tarafı ise aynı gün çok önemli bir atamada bulundu. Nitekim III. Kolordu tarafından yeniden teşkil edilmesi kararlaştırılan 19. Tümen Kumandanlığı'na, Sofya Ataşemiliteri Erkân-ı Harbiye Kaymakamı (Kurmay Yarbay) Mustafa Kemal Bey atanmıştır[21].

19 Ocak 1915 – İngiliz Savaş Konseyi'nin Çanakkale ile ilgili harekât plânı, İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından, Fransa'dan sonra Rusya'ya da bildirildi[22]. Ruslar, Batı Cephesi'nde Müttefiklerine vermiş oldukları desteğin karşılığı olarak İngiltere'den Türk topraklarında bir şaşırtma operasyonu düzenlemesi talebinde bulunmuşlardı, fakat onların kastettikleri yer, Boğazlar bölgesi değildi. Bu nedenle Rus Genelkurmay Başkanı Nikolay Nikolayeviç'in, Müttefiklerin Boğaz harekâtıyla ilgili haberi, Rus başkentinde büyük bir tedirginliğe sebep olmuştur[23].

20 Ocak 1915 – Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Mustafa Kemal Bey'in, Gelibolu bölgesinde bulunan 19. Tümen Kumandanlığı'na atanmasıyla ilgili irade-i seniyye yayınlandı[24].

21 Ocak 1915 – Londra'daki Savaş Konseyi'nin Boğazın geçilmesiyle ilgili kararı, İngiliz Genelkurmayı'na iletildi[25].

---

[19] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 11-12; **Genelkurmay Çanakkale Cephesi Harekâtı,** s. 94-95.

[20] Erat, a.g.m., s. 2012; Atabay, a.g.m., s. 1884.

[21] Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu,** haz. Uluğ İğdemir, Ankara 1986, s. 5; **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 12; Enver Konukçu, "Mustafa Kemal'in Çanakkale İçin Erzurum'da Görevlendirilişi (Ocak 1915)", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008, s. 1997.

[22] Atabay, a.g.m., s. 1884.

[23] Bingöl, a.g.m., s. 2457, 2460-2461.

[24] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 13; **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,** Ankara 1989, s. 2, 7.

[25] Bingöl, a.g.m., s. 2460.

Levent Şahverdi Arşivi

25 Ocak 1915 – Boğazlara karşı yapılacak harekâtın ayrıntılarıyla ilgili İngiliz liderler bir toplantı yapmışlar, bunlardan Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Lord Fischer, Boğaza yapılmak istenen harekâtın bu şekliyle karşısında olduğunu, ordunun desteği alınmadan donanmanın kara istihkâmlarına karşı savaşmasının uygun olmayacağını belirtmiştir. Ancak Churchill'i bu konuda ikna etmek mümkün olamazken, Başbakan Asquith, Churchill tarafından ikna edilmiştir[26].

26 Ocak 1915 – Rusya, İngiltere tarafından kendisine 19 Ocak'ta iletilen Çanakkale'deki harekât plânına tepki gösterdi ve böyle bir harekâtı desteklemeyeceğini bildirdi[27].

28 Ocak 1915 – İngiliz Savaş Konseyi, Boğaza yönelik yapılması düşünülen harekât ile ilgili nihaî kararını vermek için toplandı. Amiral Fischer'in tüm muhalefetine rağmen, uzun ve tartışmalı geçen toplantının sonunda, Çanakkale Boğazı'na yalnızca denizden savaş gemileriyle saldırma kararı kesinleştirildi[28].

31 Ocak 1915 – Fransa, İngiltere'nin 18 Ocak'ta kendisine sunduğu ve destek istediği çağrıyla ilgili son kararını verdi ve Çanakkale harekâtına katılacağını İngiltere'ye bildirdi[29].

1 Şubat 1915 – Erkân-ı Harp Kaymakamı Mustafa Kemal Bey Tekirdağ'a geldi ve 19. Tümen Komutanlığı görevine başladı[30].

2 Şubat 1915 – İngiliz ve Fransız hükümetleri, Çanakkale deniz harekâtının, 19 Şubat tarihinde başlatılması konusunda fikirbirliğine vardılar.

7 Şubat 1915 – İngiliz ve Fransız donanmalarına bağlı ellinin üzerinde savaş gemisi ve yüze yakın nakliye gemisi, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda konuşlanarak, bu adayı, Çanakkale harekâtının merkez üssü haline getirmişler ve harekât hazırlıklarının son ik-

---

[26] Erat, a.g.m., s. 2012.
[27] Atabay, a.g.m., s. 1884.
[28] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarih,** c. III/2, Ankara 1983, s. 38-41; Erat, a.g.m., s. 2012-2013.
[29] Atabay, a.g.m., s. 1884.
[30] Arı, **a.g.e.,** s. 102.

Levent Şahverdi Arşivi

mal çalışmalarını tamamlama uğraşına girişmişlerdir[31]. Bu arada Boğaz önünde bulunan birkaç İngiliz ve Fransız gemisi, Dardanel'in dış istihkâmlarını bombalamaya devam etmişler ve bunlardan başka Eski Hisarlık'taki bataryalar da şiddetli ateşe tutulmuşlardı[32].

11 Şubat 1915 – Bir İngiliz torpidosu Semadirek istikametinden Saros Körfezi'ne gelip, bir keşif yaparak geri dönmüştür. Bu, Saros Körfezi'ne kadar gelebilen ilk muhasım savaş gemisiydi[33].

13 Şubat 1915 – Çanakale Boğazı'ndan geçip, Marmara'ya ulaşma projesi dahilinde 12 sıradan oluşan İtilaf donanması hazırlıklarını sürdürmekteydi. İngilizlere göre harekâta hazırlanan toplam kuvvet, Türklerden 7-8 kat daha güçlüydü. Kıyı savunmasını yok etmek için, gerekirse küçük savaş gemileri feda edilecek, asıl güçlü gemiler ile operasyon tamamlanmaya çalışılacaktı[34].

16 Şubat 1915 – İngiliz kamuoyu ve hükümet mahfillerinde Boğazı sadece donanmayla zorlamak konusundaki tartışmaların yoğunluk kazanması nedeniyle Savaş Konseyi acil bir şekilde toplantıya çağrıldı. Toplantı sonunda, İngiliz 29. Tümeni'nin Limni'ye gönderilmesi ve gerek duyulursa operasyonlarda kullanılmak üzere hazır tutulması kararı alınmıştır[35].

17 Şubat 1915 – Çanakkale Boğazı'na saldırı hazırlıkları yapan İtilaf Devletleri'nden İngiltere'nin, Arc Royal ana uçak gemisi ile 1 Short, 3 Wight ve 3 Sopwith uçağını harekât bölgesine getirmesiyle birlikte, yapılacak harekâtta, İngilizler 25 kara uçağı, Fransızlar 8 kara, 2 de deniz uçağı kullanma avantajına sahip olmuşlardı. Müttefik kuvvetler ana gemilerindeki 12 uçakla birlikte toplam sayı 42'ye ulaşmıştı. Bu sayı Mayıs ayında 72 uçağa çıkacaktır[36].

---

[31] Atabay, a.g.m., s. 1884.
[32] Bingöl, a.g.m., s. 2383.
[33] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 15.
[34] Bingöl, a.g.m., s. 2387.
[35] Erat, a.g.m., s. 2013.
[36] Türkmen, a.g.m., s. 2288.

Levent Şahverdi Arşivi

18 Şubat 1915 – Bir gün sonra Çanakkale boğazına yönelik olarak başlatılacak olan harekâtın plânları, İngiliz ve Fransızlar tarafından son kez gözden geçirildi[37].

19 Şubat 1915 – Amiral Carden komutasındaki 4 İngiliz ve 4 Fransız savaş gemisinden oluşan İtilaf filosunun Boğazlara yönelik ikinci genel hücumu gerçekleşti. Sabah 08.30'da başlayan bu harekât[38] esasında, Boğazın gerisindeki Türk tabyaları uzaktan topçu ateşine tutuldu[39]. Türk tarafında çok etkili bir tahribat meydana gelmedi. İngilizler yayınlamış oldukları resmî tebliğde hiçbir kayıplarının olmadığını belirtmişlerdi[40], ancak bu harekât sırasında amiral gemileri başta olmak üzere Vengeance ve Agamemnon gemileri de bazı hasarlar almışlardı. Bu çarpışmalarda, Albay Woermann adlı bir Alman subayı da hayatını kaybetmişti ki, bu kişi, Çanakkale Cephesi'nde hayatını kaybeden ilk Alman idi[41]. Yine o gün Bozcaada'dan kalkan bir Müttefik uçağı, Eşek (Merkep) Adası'na düştü. Bu, müttefiklerin Çanakkale'deki ilk hava zaiyatı oldu[42].

20-24 Şubat 1915 – Bölgeyi etkileyen fırtına nedeniyle İtilaf Devletleri donanması, yeni bir harekâta kalkışamadı ve bir harekât için uzun sayılabilecek bir bekleme evresine girdi[43].

21 Şubat 1915 – İtilaf donanmasının en muktedir gemilerinden olan Queen Elizabeth, Inflexible ve Prince George, Avrupa yakasındaki Namazgâh ve Asya yakasındaki bazı tabyaları, 6-8 mil uzaklıktan bombardımana tabi tuttular. Zira gemiler bu mesafeden, Türk toplarının atış menzillerinin dışında kalmakta idiler. Uçakların yardı-

---

[37] Atabay, a.g.m., s. 1884.

[38] Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 26-29; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922,** çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1994, s.124.

[39] Kurşun, a.g.m., s. 207.

[40] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 16-18; Erat, a.g.m., s. 2023-2024.

[41] Mustafa Gencer, "Çanakkale Savaşlarında Türk-Alman İlişkileri", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008, s. 1901.

[42] Türkmen, a.g.m., s. 2288.

[43] Atabay, a.g.m., s. 1884.

Levent Şahverdi Arşivi

mının da olduğu bu harekât sırasında, Gemiler Saros Körfezi'nden ve Gelibolu Yarımadası'nın batısında aşırtma atışlarda da bulunuyorlardı. Bu saldırılar sırasında Namazgâh tabyasındaki mühimmat deposunun patlamasıyla, tabyada büyük çapta hasar meydana gelmişti[44].

25 Şubat 1915 – İtilaf Devletleri'ne ait 10 zırhlı Çanakkale Boğazı girişindeki tabyaları bombardımana tuttular. Amaçları, 19 Şubat saldırısında tahrip edilemeyen giriş kısmındaki tabyaların tamamını tesirsiz hale getirebilmekti[45]. Etkili bombardıman sonucunda, konumlarını biraz daha içeriye ilerletebildiler. Saat 10'dan 17'ye kadar süren bu bombardıman sonucunda Orhaniye, Ertuğrul ve Seddülbahir tabyaları neredeyse tamamen harap oldu. Anadolu tabyalarından, cephane azlığından dolayı açılan kısıtlı ateş sonucu, Agememnon zırhlısı yara aldı. O günün sonucunda Türk tarafının kayıpları 5 şehit ve 14 kadar yaralıdır. Mukavemet nedeniyle, İtilaf savaş gemileri akşam saatlerinde Bozcaada istikametine çekilmek durumunda kaldılar[46].

26 Şubat 1915 – İngiliz donanmasına ait Triumph, Albion ve Majestic gibi eski birkaç zırhlı tekrar Çanakkale Boğazı'na girdi ve Karanlık Liman'a sokularak, Dardanos, Hamidiye, Mecidiye, Seddülbahir, Kumkale ve Orhaniye tabyalarını bombardıman ettiler[47]. Ancak özellikle Seddülbahir'deki Türk topçu bataryalarının şiddetli ateşi karşısında çekilmek zorunda kaldılar[48].

26-27 Şubat 1915 – İtilaf Devletleri'ne ait bazı savaş gemileri Boğaza girerek, merkez tabyalarını ateş altına aldılar[49]. Ancak büyük bir Türk direnişiyle karşılanmışlardır[50].

---

[44] Bingöl, **a.g.e.,** s. 2387-2388.
[45] Erat, **a.g.e.,** s. 2024.
[46] Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, s. 18-19; **Genelkurmay Çanakkale Cephesi Harekâtı,** s. 120-126; Selahaddin Adil Paşa, **Mektuplar-Hatıralar,** s. 34-35, Atabay, **a.g.e.,** s. 1884-1885.
[47] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 29-31; **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 35; Bingöl, **a.g.e.,** s. 2387.
[48] Atabay, **a.g.e.,** s. 1885.
[49] Kurşun, **a.g.e.,** s. 207.
[50] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

27 Şubat 1915 – Selanik, İntibah, Sivrihisar ve Nusrat mayın gemilerinin faaliyetleri sonucunda, 27 Şubat tarihi itibariyle Boğazda 10 adet mayın mania hattı ve 403 adet de mayın bulunmaktaydı[51]. Mart ayında mayın hattı sayısı 11'e yükseltilecektir[52].

28 Şubat 1915 – İngiliz-Fransız ortak donanması, Seddülbahir, Ertuğrul, Kumkale ve Orhaniye tabyalarını bombardıman ederek, ağır hasara sebebiyet verdi[53].

1 Mart 1915 – İtilaf Devletleri donanmasının bir kısmı Boğaz girişini bombardıman ederken, diğer bir kısmı da Saros Körfezi istikametinde keşif yapmakta idiler. Boğaz ağzındaki İtilaf donanmasının Seddülbahir ve Kumkale gerilerini bombardıman ettiği sıralarda[54], bu mıntıkaların sahil kısmına bir çıkarma yapma teşebbüsünde de bulunulmuş, ancak bunda muvaffak olunamamıştır[55]. Aynı gün, Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerinin komutanı olan General Sir William Birdwood Boğaz bölgesine gelmişti[56].

2 Mart 1915 – İtilaf donanması Türk bataryalarını susturmak için beş zırhlı, iki kruvazör ve beş torpido ile bombardımana kalkıştı. Baykuş ve Dardanos bataryalarından gelen şiddetli Türk mukavemetinde Cornwallis zırhlısı yaralandı ve savaştan çekilmek zorunda kaldı[57]. Buna rağmen Amiral Carden Londra'ya bir telgraf çekerek, hava koşulları elverirse Boğaz aşıldıktan sonra Marmara'yı 12 saatte geçip, iki hafta içinde de İstanbul'u alacaklarını bildiriyordu[58].

3 Mart 1915 – Bazı İtilaf zırhlıları, Bolayır ve Yıldız Tabya taraflarıyla Seddülbahir, Kumkale ve Kirte'yi bombardıman ettiler. Türk tarafında cüz'i hasarlar meydana geldi[59].

---

[51] Türkmen, a.g.m., s. 2288.
[52] Erat, a.g.m., s. 2018-1019.
[53] Arı, **a.g.e.,** s. 110.
[54] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 19.
[55] Atabay, a.g.m., s. 1885.
[56] Erat, a.g.m., s. 2026.
[57] Arı, **a.g.e.,** s. 111; Erat, a.g.m., s. 2027.
[58] Seçil Karal Akgün, "Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008, s. 1910.
[59] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 23; Arı, **a.g.e.,** s. 112.

Levent Şahverdi Arşivi

3-4 Mart 1915 – İtilaf donanmasının Çanakkale Boğazı girişindeki Osmanlı topçu bataryalarını bombardımanı gece boyunca ara ara devam etti[60].

4 Mart 1915 – İtilaf donanması Seddülbahir, Yenişehir, Orhaniye ve Kumkale'yi yeniden bombardıman ederek, karaya asker çıkardı. Susturulan tabyaları tahrip amacıyla gelen bu askerlerle Türk askerleri arasında çetin muharebeler yapıldı ve İngilizler bazı kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldılar. İngilizlerin o günkü zayiatı, 3 ölü, 25 yaralı ve 4 tane de kayıptır[61]. Hava harekâtında ise bombardımanın etkilerini incelemek üzere Kumkale civarında alçak keşif uçuşu yapan bir Müttefik uçağı, bataryaların açtığı ateşle vurularak denize düşürülmüştür[62].

5 Mart 1915 – İtilaf donanması seri bombardımanlarından bir yenisini gerçekleştirmek amacıyla Queen Elizabeth, Agamemnon, Irresistible, Vengeance, Cornewallis, Albion, Majestic ve Triump'tan oluşan beş zırhlı, bir kruvazör ve bir torpido gücüyle Seddülbahir ve Kilidülbahir'e tarruz etti. Ancak Türk topçuların etkili atışları nedeniyle püskürtüldüler ve geri çekilmek zorunda kaldılar[63]. Aynı gün bir İtilaf uçağı da Saros Körfezi üzerinde vurularak, denize düşürüldü[64].

5-6 Mart 1915 – İngiliz Queen Elizabeth savaş gemisi, Ege Denizi'nden yaptığı uzun menzilli aşırtma atışlarla Çanakkale'de iç tabyaları dövdü[65].

6 Mart 1915 – İtilaf donanması Kilidülbahir ve Seddülbahir tabyalarını bombardıman etti.

---

[60] Atabay, a.g.m., s. 1885.
[61] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi,** c. III/4, Ankara, 1983, s. 810; Erat, a.g.m., s. 2028-2029.
[62] Türkmen, a.g.m., s. 2289.
[63] Arı, **a.g.e.,** s. 114; Atabay, a.g.m., s. 1885.
[64] Türkmen, a.g.m., s. 2289.
[65] Bayur, **Türk İnkılabı Tarih III/2,** s. 64-65.

Levent Şahverdi Arşivi

7 Mart 1915 – Birkaç İtilaf gemisi, Kilidülbahir tabyalarını bombardımana devam ettiler[66].

7-8 Mart 1915 – Türk donanmasının mayın konusundaki gururu Nusrat mayın gemisi, Çimenlik kalesi önünden ayrılmış ve sabah 05.00'de Erenköy koyuna gelerek Boğaza gizli bir surette 26 mayınlık bir mayın hattı döşemiştir[67].

8 Mart 1915 – Bir taraftan Bolayır[68], diğer taraftan Seddülbahir, Kumkale ve Kilidülbahir tabyaları İtilaf donanması tarafından bombardıman edildi[69].

9 Mart 1915 – İngiliz Deniz Bakanı Sir Winston Churchill, elindeki tüm güçlerin harekete geçirilip, Boğaz geçişinin zorlanması konusunda Amiral Carden'i tazyik etmeye başladı.

10 Mart 1915 – İngiliz Savaş Konseyi, kara ordusu ve filonun ortak bir askerî harekât düzenlemesini tartışmak amacıyla bir toplantı daha yaptı ve toplantı sonucunda, ortak harekâtı arzu edenlerin uzun süredir bekledikleri karar çıktı[70]. Bu gelişmeler olurken, bir İtilaf donanması Kumkale tabyalarını bombardımana tabi tutuyordu[71].

11 Mart 1915 – Yaşanan sıkıntılar nedeniyle, bir kara harekâtının zorunluluğunu takdir eden İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchner, İngilizlerin Akdeniz Orduları Başkomutanı General Sir Ian Hamilton'u, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale bölgesine çıkarma yapacak olan kuvvetlerinin komutanlığına atamıştır[72].

12 Mart 1915 – İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchner, General Sir Ian Hamilton'a yeni görevini tebliğ etti[73].

---

[66] Arı, **a.g.e.,** s. 115.

[67] Celal Arıkan, **Komutan Atatürk,** c. I-II, İstanbul 2001, s. 104-105; Emrullah Nutku, **Denizci Gözüyle Çanakkale Şanlı Tarihine Bir Bakış,** İstanbul 1975, s. 23-25; Erat, a.g.m., s. 2033.

[68] Atabay, a.g.m., s. 1885.

[69] Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi,** s. 115-116.

[70] Bingöl, a.g.m., s. 2466.

[71] Arı, **a.g.e.,** s. 115-116.

[72] Erat, a.g.m., s. 2031-2032.

[73] Akgün, a.g.m., s. 1912; Enver Konukçu, "Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri Komutanlarının İzlenimleri", **Çanakkale Tarihi,** c. V, İstanbul 2008, s. 2638.

Levent Şahverdi Arşivi

13 Mart 1915 – İtilaf donanması Seddülbahir ve Kumkale'yi bombardıman etti[74]. Ayrıca Saros Körfezi'ndeki bir muhasım kruvazörü de Merkez tabyayı bombardımana tabi tutmuştur[75]. Aynı gün Teğmen Cemal komutasındaki bir Türk uçağı Erenköy civarında keşifler yaptı[76].

13-14 Mart 1915 – İtilaf Donanması Kurmay Başkanı Keyes 6 mayın tarama gemisiyle Boğaza girdi ve bazı mayınları temizlediyse de, Türk topçu ateşi karşısında geri çekildi. Çekilme anında üç İngiliz mayın tarama gemisi Türkler tarafından batırıldı. Yara alan önemli gemilerden Queen Elizabeth, Limni Adası'na çekilmek zorunda kaldı. Goliath, Agamemnon, Janbery, Lord Nelson ve Triump adlı savaş gemileri de hasar görmüşlerdi[77].

14 Mart 1915 – Fransa, Londra'ya gönderdiği bir yazıyla, Suriye, Kilikya ve Filistin'deki isteklerinin ve menfaatlerinin karşılanması şartıyla Boğazlar yönelik Rus isteklerini kabul edebileceğini bilirdi[78]. Aynı gün Cornwallis savaş gemisi tarafından Seddülbahir ve Kumkale'ye yönelik etkisiz bir bombardıman gerçekleştirildi. Saros Körfezi'nde bulunan iki muhasım kruvazörü ise, Türkler tarafından yapılan sahte bir bataryayı bombardıman etmişlerdir[79].

15 Mart 1915 – İtilaf donanması Anadolu yakasındaki Kumkale'yi bombardıman etti[80].

15-16 Mart 1915 – Hava keşiflerinde bulunan Müttefik devletler uçakları, Boğazda hiçbir mayın kalmadığına ve mayınlardan temizlendiğine dair raporlar verdiler[81].

---

[74] Arı, **a.g.e.,** s. 117-119; Atabay, a.g.m., s. 1885.
[75] Erat, a.g.m., s. 2030.
[76] Türkmen, a.g.m., s. 2289.
[77] Arı, **a.g.e.,** s. 117-119; Atabay, a.g.m., s. 1885.
[78] Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi III/2,** s. 120-121.
[79] Erat, a.g.m., s. 2030-2031.
[80] Arı, **a.g.e.,** s. 118-119.
[81] Türkmen, a.g.m., s. 2289.

Levent Şahverdi Arşivi

16 Mart 1915 – Amiral Carden, rahatsızlığını beyan ederek, harekât komutanlığı görevinden istifa etti. Esasında o, Churchill ile anlaşamıyordu[82]. Onun ayrılmasından sonra yerine yardımcısı Amiral John Michael de Robeck, İtilaf Birleşik Filo Komutanlığı görevine getirildi[83]. Aynı gün 18 Mart'ta yapılması plânlanan harekâtla ilgili üst düzey komutanlar arasında ayrıntılı bir toplantı yapıldı[84]. Bu toplantı sonucunda Amiral de Robeck'in ilk işi, Çanakkale'den geçiş için plânlanan genel saldırının 18 Mart tarihinde yapılacağını Londra'ya bildirmek olmuştur[85]. Aynı sıralarda Amerika Birleşik Devletleri İstanbul büyükelçisi de Çanakkale'ye gelmişti[86]. Hava harekâtında ise, Başkumandanlık Vekâleti tarafından Almanya'dan İstanbul'a getirtilen ve Çanakkale cephesine tahsis edilen üç uçaktan ilki, Yeşilköy'den havalanarak, 4 saatlik bir uçuştan sonra Çanakkale'ye geldi. İkinci uçak iki gün sonra gelirken arızalanarak mecburî iniş yapacak, üçüncü uçak ise hiç havalanıp uçamayacaktır[87].

17 Mart 1915 – İtilaf Devletleri üst düzey komutanları Bozcaada açıklarında bulunan Queen Elizabeth gemisinde toplanarak, daha önce hazırladıkları deniz harekâtı plânına son şeklini verdiler. Toplantıda, bir hafta önce mayınlardan temizlenmiş olan Boğazın aşağı kesimlerinden bütün savaş gemilerinin kullanılarak Boğazın zorlanması kararlaştırıldı[88]. Yeni İtilaf Filo Komutanı Amiral de Robeck sonuçtan hiç endişe duymuyor ve "Hazırladığım plân gereğince yarın akşam Marmara'da olacağım" diyordu[89].

17-18 Mart 1915 – İngiliz mayın tarama filosu, Akyarlar ile Kepez Körfezi arasındaki alanı taramış ve 18 Mart sabahı vermiş olduğu raporda, bölgenin mayınsız olduğunu bildirmişti. Aynı şekilde

---

[82] Atabay, a.g.m., s. 1885.
[83] Bingöl, a.g.m., s. 2467.
[84] Arı, **a.g.e.,** s. 118-119.
[85] Türkmen, a.g.m., s. 2291.
[86] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 257.
[87] Türkmen, a.g.m., s. 2289-2290.
[88] Kurşun, a.g.m., s. 207; Erat, a.g.m., s. 2033.
[89] Arı, **a.g.e.,** s. 119-120.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransız mayın arama-tarama filosu da Akyarlar'a kadar olan bölgenin mayından temizlenmiş olduğunu bir raporla tespit etmişti[90]. Ancak savaşın kaderini, saat, belki de dakika farkı ile Türkler belirlemişlerdi. Çünkü Türk tarafının Ertuğrul uçağı, Müttefiklerin yukarıdaki tespitinden sonra, Boğaz girişini bir topçu subayı ile birlikte keşfetmek için uçuruldu. Alçak mesafeden yapılan bu uçuşta, Boğaza dökülen mayınların birçoğunun Müttefikler tarafından toplandığı tespit edildi[91]. Bu durum karşısında Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa, Mayın Grup Kumandanı Binbaşı Nazmi Bey'i çağırarak, kendisine elde mevcut 26 mayınlık son partiyi de boğaza döşeme emri vermişti[92]. Yüzbaşı Hakkı Bey komutasındaki 360 tonluk mütevazi mayın gemisi Nusrat, 17-18 Mart gecesi, bu mayınları 11. hat olarak 100'er metre arayla Müttefik donanmasının manevra sahasının bulunduğu Erenköy Koyu'ndaki Karanlık liman önlerine sahile paralel olarak, biraz da Morto Limanı çevresine yine sahile paralel bir şekilde büyük bir gizlilik içerisinde dökebilmişti. Bu 11. hattın, diğer hatlar gibi Boğaz geçiş yoluna dik olarak değil de, özellikle sahile paralel olarak tesisi, savaşın kaderinin değişmesindeki en önemli faktör olacaktı. Çünkü bu hattın bulunduğu bölgenin, daha önce yapılan keşif ve gözlemlerin sonucu olarak, muhasım savaş gemilerinin hat değiştirme mıntıkası olduğu anlaşılmıştı. Gelişmeler, bu hattın dâhiyane bir düşüncenin sonucu olarak döküldüğünü göstermekte gecikmeyecektir[93].

18 Mart 1915 – Komutanlığını Amiral de Robeck ve Kurmay Başkanlığını Komodor Roger Keyes'in yaptığı, İtilaf Devletleri'ne ait ikisi İngiliz ve birisi Fransız olmak üzere üç deniz tümeninden meydana gelen müşterek donanma[94], sabah 06.00'da İlyas Dağı mevkii önünde demirli oldukları bölgeden hareketle, Çanakkale Boğazı'na

---

[90] Erat, a.g.m., s. 2034.
[91] Türkmen, a.g.m., s. 2290-2291.
[92] Arı, **a.g.e.,** s. 120; İbrahim Artuç, **1915 Çanakkale Savaşı,** İstanbul 2004, s. 82-85.
[93] Selahaddin Adil Paşa, **Mektuplar-Hatıralar,** s. 66; Kurşun, a.g.m., s. 207, Türkmen, a.g.m., s. 2290-2291.
[94] Erat, a.g.m., s. 2033.

Levent Şahverdi Arşivi

doğru ilerlemeye başladı. En önde Triumph vardı. Diğer gemiler de savaş stratejisine göre onun arasında sıralanmışlardı. Önemli birkaç Fransız zırhlısı da giden bu donanmaya üç mil öteden ateş desteği sağlıyorlardı. Bu büyük donanma saat 10.20'de Boğazın girişine gelmişti. Saat 10.40'da Inflexible'ın attığı iki mermi ile başlayan saldırı, 11.30'dan itibaren yoğunlaştı. Osmanlı topçu bataryaları, 12.00'de ilk karşılığı vermişlerdi. Kilitbahir ve Namazgâh istihkâmları, İtilaf donanmasına karşı büyük bir direnç gösterdi. 12.10'da en büyük zırhlılardan birisi olan Bouvet battı. Saat 13'e doğru Vengeance ve Majestic hasar gören zırhlılar arasındaydı. Saat 14.26'da mayın tarama gemileri harekete geçerken, donanma da ateşini sürdürüyordu. Saat 16.09'da savaş dışı kalan Irresistible zırhlısı saat 17.00'de, Ocean zırhlısı ise 18.05'te mayına çarptı ve hemen arkasından da Osmanlı topçusunun geminin dümen mekanizmasını vurması ile battı. Gaulois ise Tavşan adaları önünde önce karaya oturdu, sonra da battı. Mücadelede ilk mermiyi atan Inflexible ile Prince George ve Cornwallis de Osmanlı topçularının ateşinden kurtulmayı başaramayan gemiler arasındaydı. Böylece Irresistible, Ocean, Queen Elizabeth, Inflexible, Agamemnon, Lord Nelson, Triumph, Prince George, Bouvet, Suffren, Gaulois, Charlemagne, Vengeance, Irresistible, Albion, Ocean, Swiftsure ve Majestic gibi İngiliz ve Fransız filolarının büyük ateş gücüne sahip olan savaş gemileri, Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasındaki mevzilerden açılan yoğun ateş ve Karanlık Limana dökülen mayınların etkisiyle, toplam mevcutlarının % 35'ini kaybettiler, kurtulmayı başaranlar da Bozcaada ve Midilli yönüne çekilmek zorunda kaldılar[95]. Bu, bölgedeki deniz savaşlarının en büyüğü idi. Türkler açısından kazanılan başarı, sonraki sonuçları da dikkate alındığında, kayıplara oranla gerçekten çok büyüktü[96]. 18 Mart 1915 ta-

[95] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 44-45; **The Times,** March 20, 1915, **Saturday,** No. 40807; Kurşun, a.g.m., s. 207; Carl Mühlman, **Çanakkale Savaşı, Bir Alman Subayının Anıları,** İstanbul 2006, s. 64-65; Bingöl, a.g.m., s. 2469; Atabay, a.g.m., s. 1885-1886.

[96] **Genelkurmay Çanakkale Cephesi Harekâtı,** s. 170-211; **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 31-50.

Levent Şahverdi Arşivi

rihi Türkler için bir zafer ve gurur günü, İtilaf Devletleri açısından ise büyük bir yenilgi olarak Türk ve Dünya tarihindeki yerini almıştır.

19 Mart 1915 – Çanakkale yenilgisine dair haberler, İngiltere ve Fransa'da endişe yarattı ve İngiliz Savaş Konseyi acilen toplantıya çağrıldı[97]. Ancak korkulduğu gibi olmadı. Nitekim İngiltere hükümeti, Amiral de Robeck'e, dört yeni zırhlının yola çıkarıldığını bildirerek, Türk tabyalarının onarılmasına imkân tanımamak için saldırıların hiç kesilmemesi talimatını verdi. Türk tarafında ise, Gelibolu'daki III. Kolordu'nun V. Ordu düzenine sokulması kararlaştırıldı[98].

19-20 Mart 1915 – Amiral de Robeck, 18 Mart başarısızlığından sonra, Queen Elizabeth başta olmak üzere önemli savaş gemilerinin, Çanakkale ve Gelibolu'ya yönelik bombardıman faaliyetlerini sürdürmeleri konusundaki emrini yineledi[99].

22 Mart 1915 – İtilaf Devletleri üst düzey komutanları Queen Elizabeth zırhlısında bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda, İtilaf Donanma Komutanı de Robeck ile İtilaf Çıkarma Kuvvetleri Komutanı Hamilton, Boğazın sadece donanmayla zorlanamayacağı, büyük çapta bir çıkarma harekâtıyla büyük plânın destekleneceği konusunda fikir birliğine vardılar[100]. Türk tarafında ise aynı gün, daha önce başlatılan III. Kolordu'nun beş tümenden oluşacak olan V. Ordu'ya çevrilmesi çalışmaları tamamlanmıştı[101]. Bu arada, İtilaf Devletleri'nin kara harekâtıyla ilgili olarak keşiflerde bulunan bir İngiliz uçağı, Saros körfezine düşürüldü. İngiltere'den yola çıkarılın 3.500 tonluk Manica isimli bir sabit balon gemisi de aynı gün Gelibolu yarımadası önlerine gelmişti[102].

---

[97] Zekeriya Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul, 2008, s. 2188-2189.

[98] Arı, **a.g.e.,** s. 121-122, Erat, a.g.m., s. 2040.

[99] Bingöl, a.g.m., s. 2394.

[100] **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 37; Konukçu, "Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri Komutanlarının İzlenimleri", **Çanakkale Tarihi,** c. V, İstanbul 2005, s. 2639-2641.

[101] Gencer, "Çanakkale Savaşlarında Türk-Alman İlişkileri", **Çanakkale Tarihi,** c. V, İstanbul 2005, s. 1898.

[102] Türkmen, a.g.m., s. 2292.

Levent Şahverdi Arşivi

23 Mart 1915 – Amiral de Robeck, Müttefik Devletler Amiralliği'ne bir yazı göndermiş ve özellikle 18 Mart'taki kayıpları da göz önüne alarak, "mayın sorunu düşündüğümüzden daha büyükmüş. Bu sorunu çözene kadar operasyona devam edemeyiz" demiştir[103]. Aynı gün Seddülbahir İtilaf Devletleri donanması tarafından yeni bir bombardımana tabi tutuldu. Ancak Amiral de Robeck, Churchill'e, kara kuvvetlerinin çıkarma yapmasına kadar, donanmanın çok ciddi harekâtta bulunmayacağına dair bir mesaj gönderdi.

24 Mart 1915 – Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron von Wangenheim'ın da önerisiyle, III. Kolordu'nun V. Ordu düzenine sokulmasından sonra, yeni ordu komutanlığı görevini, Mareşal Liman von Sanders'e teklif etti[104]. Liman Paşa bu teklifi geri çevirmedi[105].

25 Mart 1915 – İtilaf Devletleri tarafından kabul edilen çıkarma plânına göre, General Hamilton çıkarma yapmak için Gelibolu yarımadasının güney yarısını tercih etmiştir[106]. Ruslar uzun zamandan beri ısrarla en azından bir gemiyle Boğaz harekâtına katılarak İngiltere ve Fransa'yı Boğazlar konusunda yalnız bırakmak istememişler, İngilizler bunu sonunda kabul etmişler ve 25 Mart'ta Askold adlı Rus kruvazörü İtilaf donanması içerisindeki yerini almıştır[107]. Diğer taraftan yine aynı gün, V. Ordu Komutanlığı'na atanan Mareşal Liman von Sanders, karargâhıyla birlikte İstanbul'dan Gelibolu'ya geldi[108].

26 Mart 1915 – Liman von Sanders V. Ordu Komutanlığı görevine başladı[109].

---

[103] Bingöl, a.g.m., s. 2476.

[104] Enver Konukçu, a.g.m., s. 2522; Akgün, "Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008, s. 1914.

[105] Arı, **a.g.e.,** s. 123-124.

[106] Bayram Akça, "Çanakkale Savaşlarında Anzakların Rolü", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul, 2008, s. 1958.

[107] Erat, a.g.m., s. 2040.

[108] Gencer, a.g.m., s. 1898-1899.

[109] Erikan, **Komutan Atatürk,** s. 105.

Levent Şahverdi Arşivi

27 Mart 1915 – İngiltere Savaş Konseyi, Çanakkale'de deniz harekâtına ara verilmesini kabul etmek zorunda kaldı[110].

28 Mart 1915 – Bir Türk uçağı, Müttefik kuvvetlerin Çanakkale bölgesindeki uçak hava meydanlarını bombardıman etmiş ve önemli isabetler kaydetmişti[111].

29 Mart 1915 – Bir İtilaf filosu Kumkale, Kirte ve Orhaniye tabyalarını bombardıman etti[112].

30 Mart 1915 – İtilaf donanmasına ait bir gambot Saros Körfezi'ndeki Kuruçiftlik, Yeniköy, Çınar Limanı, Despot ve Deliyani sırtları ile Koyun Limanı gibi yerleşimleri bombardımana tabi tutmuştur[113].

3 Nisan 1915 – İtilaf donanmasının İntepe ve Hisarlık bataryalarına yönelik fasılalı taarruzları Türk birlikleri tarafından püskürtüldü ve isabet alarak yanmaya başlayan bir mayın arama gemisi Bozcaada'ya doğru zorlukla çekilebildi[114]. Bu arada Prince of Wales adlı İngiliz zırhlısı, Türk birliklerinin gözlem amaçlı kullandıkları Helles fenerini tahrip ederek çekildi[115].

4 Nisan 1915 – İtilaf Devletleri'ne ait Akdeniz Seferî Kuvvetler Genel Karargâhı, Gelibolu yarımadasında yapılması düşünülen kara harekâtı için hazırlıklara girişti ve birlikler ile malzemeler Mısır'dan Limni adasına nakledilmeye başlandı[116]. Çanakkale Boğazı'nda ise Boğaza yaklaşmaya çalışan bir İtilaf mayın tarama gemisi, Türk bataryalarının şiddetli ateşi karşısında Kumkale açıklarında battı[117].

7 Nisan 1915 – İtilaf donanması, tahrip edilen Seddülbahir tabyalarının Türkler tarafından onarılmasına imkân tanımamak için bombardımanına aralıksız devam etti.

---

[110] Arı, **a.g.e.,** s. 124-125.
[111] Türkmen, a.g.m., s. 2293.
[112] Arı, **a.g.e.,** s. 124-125.
[113] Erat, a.g.m., s. 2041.
[114] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 58.
[115] Arı, **a.g.e.,** s. 126.
[116] Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında 25 Nisan 1915 Çıkarma Harekâtı", s. 2069.
[117] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 59.

Levent Şahverdi Arşivi

9 Nisan 1815 – İtilaf Devletleri adına kara savaşlarına katılacak kara birlikleri Çanakkale Boğazı önlerine nakledilmeye başlandı.

10 Nisan 1915 – İtilaf Devletleri'nin Akdeniz Seferî Kuvvetler Genel Karargâhı Limni Adası'na vardı[118] ve Mondros Limanı önlerinde bulunan Queen Elizabeth gemisinde toplanan İtilaf komutanları, yapılacak kara harekâtına son şeklini verdiler[119].

13 Nisan 1915 – Boğazın müdafaasındaki askerî başarıları nedeniyle Bahr-ı Sefid (Akdeniz) Boğazı Kumandanı Cevad Paşa'ya, Almanya devleti tarafından verilecek olan ikinci rütbeden Croix de Fer nişanının alınması için gerekli padişah iradesi çıkarıldı[120].

14 Nisan 1915 – Müşterek İtilaf donanması, gerçekleştirilecek büyük çıkarma öncesindeki hazırlıklarından olmak üzere, Çanakkale Boğazı'ndaki ileri bataryalara ve avcı siperlerine karşı akşam hava kararıncaya kadar binlerce bomba atışında bulundu. Ancak bu atışlar uzun mesafeden yapıldığı için fazla etkili olmamıştır. Türk bataryaları da bu saldırıya isabetli atışlarca cevap vermişler, hatta bir İtilaf nakliye gemisi Seddülbahir önünde karaya oturmuştur. Ayrıca Majestic ve Triumph zırhlıları da zarar görerek, Boğazın girişinden uzaklaşmak zorunda kalmışlardır[121].

15 Nisan 1915 – Limni Adası'nın Mondros Limanı'na ve liman açığına toplanan İtilaf devletlerine ait savaş gemileri, çıkarma için son hazırlıklarını yapmaya başladılar[122].

16 Nisan 1915 – İtilaf donanmasına ait gemiler Maydos'u bombardımana tabi tuttular.

17 Nisan 1915 – İtilaf donanması Kilidülbahir ve Çanakkale şehrini bombardıman etti. Aynı saatlerde, kara çıkarmasına katılacak

---

[118] Yılmazer, a.g.m., s. 2069.
[119] Konukçu, a.g.m., s. 2641-2643.
[120] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 63-64.
[121] Erat, a.g.m., s. 2042.
[122] Ellis Ashmead Bartlett, **Çanakkale Gerçeği,** çev. Kurmay Yüzbaşı Rahmi, haz. Muzaffer Albayrak, İstanbul 2005, s. 77-78.

Levent Şahverdi Arşivi

kuvvetlerin ağırlıklarının gemilere yükleme işlemi başlatılmıştı[123]. Diğer taraftan İngiliz kruvazör ve torpido muhripleri tarafından Sakız adasına kadar takip edilen Demirhisar torpidosu, bu takipten daha fazla kaçamayacağının anlaşılması üzerine, geminin İngilizler eline geçmemesi için torpido mürettebatı tarafından havaya uçurulmuştur. Torpido mürettebatı Sakız'da bulunan görevliler tarafından kurtarılmıştır[124].

18 Nisan 1915 – Karanlık Liman'ın doğusunda bir İngiliz E-15 denizaltısı batırılarak, 31 kişilik mürettebatından 3 subay ve 21 er sağ olarak kurtarılmıştır[125].

20 Nisan 1915 – Gece yarısı çıkan fırtına nedeniyle, Boğaz harekâtının ertelenmesi gündeme geldi.

21 Nisan 1915 – Çanakkale Cephesi'nde havanın fırtınalı olması nedeniyle, İtilaf Devletleri plânladıkları çıkarmayı önce 24 ve sonra 48 saat ertelediler[126].

23 Nisan 1915 – İngiltere adına 120.000 askeri taşıyan 150 adet nakliye gemisi, Limni Adası'nın Mondros Limanı'na ulaştı. Bu kuvvetlerin bölgeye intikali ve son hazırlıkların tamamlanabilmesi amacıyla, o gün başlatılması plânlanan çıkarma harekâtı, iki gün daha ertelendi[127].

24 Nisan 1915 – General Hamilton'ın idaresi altında Mondros Limanı'nda bulunan İtilaf Devletleri'ne ait irili ufaklı 200 gemi, dünyanın o zamana kadar yapılmış en büyük amfibi çıkarma harekâtını gerçekleştirmek üzere yola çıktı. Çıkarma için ilk götürülen kuvvetlerin miktarı 50.000 kadardı[128], ama bu miktar, ilerleyen zaman içerisinde yarım milyondan fazlaya çıkarılacaktı. Bu çıkarmada Fransız-

---

[123] Arı, **a.g.e.,** s. 129.
[124] Erat, a.g.m., s. 2042.
[125] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 90-91.
[126] Konukçu, a.g.m., s. 2644, 2709.
[127] Akgün, a.g.m., s. 1914-1915.
[128] Yılmazer, a.g.m., s. 2069, 2073.

Levent Şahverdi Arşivi

lar Boğazın Anadolu sahillerine, İngilizler ve Anzaklar ise Gelibolu sahillerine çıkarma yapacaklardı.

25 Nisan 1915 – Gelibolu'ya çıkarma yapmak amacıyla gece yarısına doğru yola çıkarılmış olan İtilaf birlikleri, gece 01.00'de Gökçeada ile Gelibolu Yarımadası arasında belirlenen yere vardılar. Triumph, Majestic ve Bacchante, hedef şaşırtmak üzere boş olarak ilerlerlerken, diğer gemilerdeki birlikler, daha küçük gemi ve çoğunlukla filikalara bindirilerek kıyıya sevkedildiler. Saat 03.00'te ay batıp, ortalık zifiri karanlığa gömüldükten yarım saat sonra, çıkarmaya başlama emri verildi. Harekât büyük bir sessizlik içerisinde icra edilmeye başlandı ve gemilerden indirilen askerler, günün ilk ışıklarına kadar devam eden kısa bir yolculuk sonucunda, kendilerine büyük bir zafer sağlayacaklarını düşündükleri Gelibolu'nun batı ve kuzeybatı yönündeki Arıburnu sahillerine çıkmaya başladılar[129]. Arıburnu'ndan başka, İtilaf Devletleri Seddülbahir ve Kumkale'ye de büyük miktarlarda asker çıkardılar[130]. 25 Nisan'da güneşin ağarmasından sonra Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Devletleri'nin çıkarma durumlarının şu şekilde gerçekleştiği görülmüştü: İngiliz ve Anzac birlikleri Gelibolu Yarımadası'nın batı sahilinde Zığındere'ye ve Kabatepe batısındaki Arıburnu ve Tekkeburnu civarlarına, Fransız birlikleri ise Anadolu yakasındaki Beşik ve Kumkale'ye çıkarma yapmışlardı[131]. Bu suretle deniz mücadelesinden sonra Çanakkale Savaşları diye bilinen büyük mücadelenin, kara savaşları evresi başlamış oldu[132]. Bu çıkarma karşısında, 19. Tümen Kumandanlığı'na, Boğaza hakim olan yüksek araziyi tehdit eden ve Yeni Zelandalılar ile Avustralyalılardan oluşan Anzak hücumunu durdurması emri verilmişti. Yarbay Musta-

---

[129] Akgün, a.g.m., s. 1915-1916.

[130] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 65-72; A. Thomazi, **Çanakkale Deniz Savaşı,** çev. Hüseyin Işık, Ankara 1997, s. 59-63; Ian Hamilton, **Gelibolu Hatıraları 1915,** Türkçesi: Mehmet Ali Yalman – Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2006, s. 99-114.

[131] Atabay, a.g.m., s. 1887.

[132] **Mustafa Kemal, Arıburnu Muharebeleri Raporu,** s. 19; **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 86-87; Edward J. Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu,** çev. Tanju Akad, İstanbul 2003, s. 114-115; Esat Paşa'nın Hatıraları, s. 53.

Levent Şahverdi Arşivi

fa Kemal bu emir karşısında Tümenini Kemalyeri üzerinden ileri sürmüş, Anzak hücumunun gücünü sezerek, Liman von Sanders ile ters düşmek pahasına ihtiyat olduğu halde inisiyatifi ele almıştı[133]. Bu muharebenin en kritik anında da 57. Piyade Alayı'na şu şekilde bizzat komuta etmişti: "Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum! Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir". Bu büyük emrin, sonradan Türkler tarafından muharebenin ilk gününün tayin edici manevrası olduğu anlaşılacaktı[134]. 34 yaşındaki Yarbay Mustafa Kemal'in günlük askerî rapordaki sözleri, esasında Çanakkale savaşlarının kaderini erkenden belirliyordu: "kazandığımız an, o andı"[135].

25-26 Nisan 1915 – İtilaf Birleşik Donanmasının Conkbayırı ve Hisarlık mevkilerine yaptıkları çıkartma, Türk piyadelerinin büyük çabaları sonucunda püskürtüldü. Benzer durumlar Kumkale'de de Fransızlara karşı yapılmaktaydı. 26 Nisan'da Queen Elizabeth, Canopus ve Doris zırhlıları, Türk topçu tabyalarını bombardıman ederek, Seddülbahir'e yeni bir çıkarma girişiminde bulundular. Fransızlar Kumkale'de tutunmaya başladılar. İtilaf Donanmasının bir kısmı ise Saros'da toplandı[136].

27 Nisan 1915 – Sahil kısmına püskürtülen Anzakların toparlanıp yeni bir taarruza kalkışmalarından önce, kendilerine yönelik karşı bir taarruz gerçekleştirildi[137]. O gün yapılan muharebelerin çok önemli bir sonucu vardı: küçük ölçüdeki dalgalanmalar dışında, o gün taraflar arasında oluşan savunma hatları, bundan sonraki muharebeler boyunca bir daha değişikliğe uğramayacaktı. Başka bir ifadeyle bundan böyle taraflar, toprağa gömülecek, hergün kısa ve kanlı mücade-

---

[133] **Mustafa Kemal, Arıburnu Muharebeleri Raporu,** s. 22.

[134] **Mustafa Kemal, Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe,** yay. Uluğ İğdemir, Ankara 1990, s. XVII; Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 115; A. Mete Tuncoku, **Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915,** Ankara 2000, s. 79; Günesen, **Çanakkale Savaşları,** s. 147; Naşit Hakkı Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı,** Ankara 1965, s. 88-90.

[135] Akgün, a.g.m., s. 1916, 1922.

[136] **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 65-70; Arı, **a.g.e.,** s. 134-135.

[137] Akça, a.g.m., s. 1959.

Levent Şahverdi Arşivi

lelerin sürüp gideceği mevzi muharebeleri gerçekleştireceklerdi[138]. Kumkale'de ise Fransızlar kıyıda tutunabilmişler, ancak ilerleyememişlerdi[139]. Türk uçaklarının yaptığı yeni keşiflerde, Gelibolu Yarımadası önünde 73 adet düşman nakliye gemisi sayılmıştı[140].

28 Nisan 1915 – İngilizlerin Çanakkale önlerindeki büyük zırhlılarından Lord Nelson Çanakkale şehrine yönelik büyük bir bombardıman faaliyetinde bulundu. Şehirde önemli tahribat meydana geldi ve yangınlar iki gün kadar sürdü[141]. Aynı gün İtilaf Devletleri'nin çıkarmadan sonra cepheye karşı ilk yarma denemesi, Seddülbahir kıyı başında yapıldı ve Kirte Köyü'nün ele geçirilmesi plânlandı. Bu hücum 9. Piyade Tümeni'nin sıkı müdafaası karşısında başarılı olamadı. Her iki taraf da büyük insan kayıplarına uğradılar[142]. Bu suretle, sonradan Birinci Kirte Muharebesi olarak adlandırılacak savaş sona ermiş oldu. Aynı gün Kumkale'ye çıkan Fransız askerleri gemi desteğini de arkalarına almak suretiyle tutunmaya çalışmışlarsa da, Türk birlikleri tarafından püskürtülüp, çekilmeye mecbur kalmışlardır. Savaş bundan sonra ağırlıklı olarak Gelibolu Yarımadası'nda yaşanmaya başlayacaktır[143].

29 Nisan 1915 – Çanakkale'deki Anzak Generallerinden William Birdwood, Londra'ya göndermiş olduğu bir mektubunda, çıkarma için belirlenen noktadan başlayamamalarının, çıkarmanın başarısızlığındaki en önemli faktör olduğunu ifade etmiştir[144]. Aynı gün İtilaf Devletleri donanması tarafından Gelibolu Yarımadası'ndaki Maydos kasabası bombardıman edildi ve burada ilk yanan bina da, ağzına kadar yaralılarla dolu olan bir hastane oldu. Yangının büyümesi sonucunda birçok Türk ve bunların yanı sıra 25 tane de İngiliz yaralısı ya-

---

[138] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 76.
[139] Türkmen, a.g.m., s. 2191.
[140] Türkmen, a.g.m., s. 2295.
[141] **Kuğunun Son Ötüşü/The Last Cry Of The Swan, Çanakkale Destanı/The Legend Of Çanakkale,** İstanbul 1999, s. 171.
[142] Orhan Yıldıran, **Çanakkale Muharebeleri,** Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 24; Fikret Günesen, **Atatürk ve Çanakkale, Size Ölmeyi Emrediyorum!,** İstanbul 2006, s. 193-196; Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 118; Tuncay Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008, s. 2231-2233.
[143] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 81, 88, 93.
[144] Akgün, a.g.m., s. 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

narak öldü[145]. Görüldüğü gibi İtilaf Devletleri, hastaneleri bombardıman etmekten de geri durmuyorlardı.

29-30 Nisan 1915 – İngiltere'de olduğu gibi, İtilaf Devletleri'nin 25 Nisan'da yapmış oldukları çıkarmanın başarısızlığıyla ilgili haberler, moral bozukluğu yaratmaması ve hükümetlerin politikalarına yönelik tepkilerden çekinildiği için, ilk günlerde Avustralya ve Yeni Zelanda kamuoyuna duyurulmamıştır. Çıkarmaya dair haberler ilk kez 29 ve 30 Nisan tarihlerinde Avustralya ve Yeni Zelanda basınında yer almaya başladı. Ancak haberler başarısızlık olarak değil de, "İlerle Avustralya! Birliklerimizin Türkiye'ye Başarılı Çıkarması", Avustralyalılar Hareket Halinde", "Cesaret Gösterisi" vs. gibi başlıklarla duyurulabildi[146].

30 Nisan 1915 – 19. Tümen Kumandanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Bey, savaş sırasında göstermiş olduğu faal ve fedakâr hizmetlerden dolayı, Padişah tarafından gümüş imtiyaz madalyasıyla ödüllendirilmiştir[147].

1 Mayıs 1915 – Türk kuvvetleri Arıburnu Cephesinde İtilaf askerlerine karşı saldırıya geçerek, Anzakları geri püskürttüler[148]. Aynı gün bir Avustralya-İngiliz denizaltısı olan AE-2, Marmara denizine girme teşebbüsünde bulunurken Türk harp gemileri tarafından batırıldı[149]. O günün en çarpıcı gelişmelerinden birisi de, İtilaf Devletleri uçaklarının, Eceabat'ta bulunan hastaneyi bombardımanlarıdır. Bilhassa İngilizlere ait muharebe gemileri ve uçakları, yaralı taşıyan gemilere saldırmakta tereddüt etmiyorlar, dahası hastaneleri dahi tahrip etmekten çekinmiyorlardı. O gün 2.500 yaralı askeri bulunduran hastaneye yapılan saldırı sonucunda, ikisi İtilaf askeri olmak üzere, Osmanlı askerlerinden de hayatını kaybedenler olmuştu[150].

---

[145] Konukçu, a.g.m., s. 2511.

[146] Akgün, a.g.m., s. 1924.

[147] Nusret Baycan, **Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları,** Ankara 1986, s. 88-89; "Çanakkale Muharebeleriyle İlgili Menkıbeler", **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı,** Ankara 1990, s. 185; **Komutanların Biyografileri,** s. 4; Günesen, **Çanakkale Savaşları,** s. 155.

[148] Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 202-204.

[149] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 95.

[150] Tuncay Yılmazer, "Çanakkale Savaşlarında Sağlık Hizmetleri", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008, s. 2351.

Levent Şahverdi Arşivi

1-2 Mayıs 1915 – Yarbay Mustafa Kemal, 24 saat durmadan devam eden 1 Mayıs muharebelerinden sonra, şu meşhur emrini yayınladı: "Benimle beraber burada muharebe eden bütün askerler kesinlikle bilmelidirler ki, bize verilen namus görevini tam olarak yerine getirmek için bir adım geri gitmek yoktur. Rahatlıkla uyuma yolunu aramanın, bu rahatlıktan yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebedî olarak yoksun kalmasına sebep olacağını hepinize önemle hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımın, fikir birliğinde olduklarına ve düşmanı denize dökmedikçe yorgunluk belirtisi göstermeyeceklerine şüphem yoktur"[151].

2-4 Mayıs 1915 – İtilaf çıkarma kuvvetlerinin bir kısmı Seddülbahir'de Türk birliklerine karşı bazı başarılar elde ettiler ve karada tutunmaya başladılar. Kabatepe'de ise durum Türk birliklerinin lehineydi[152].

5 Mayıs 1915 – Askerî gelişmelerin yoğunluğu nedeniyle Arıburnu Cephesi'nin önemi artınca, Başkumandanlık Vekâleti bölgeyle ilgili yeni bir düzenleme yaptı. Bu yeni düzenlemeye göre, Anadolu grubu, Kuzey grubu (Arıburnu ve Anafartalar bölgesi), Güney grubu (Alçıtepe'nin güney kesimi) ve Saros grubu olarak yeniden düzenlendi. Kuzey grubunun kumandanlığına Esat Paşa getirilirken, Güney grubuna ise Alman asıllı Weber Paşa atandı[153]. Bu bölgede görev yaptığı 25 Nisan'dan 5 Mayıs tarihine kadar tüm birlikler 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'e bağlı kalmıştı. Bu yeni düzenlemeden sonra, Yarbay Mustafa Kemal sadece 19. Tümen Komutanlığı görevini yerine getirecekti[154]. Görev değişikliği ise 17 Mayıs'ta gerçekleştirilecektir.

6 Mayıs 1915 – İngiliz kuvvetlerinin Kirte Köyü'nü ele geçirmek için yaptıkları hücum Türkler tarafından tekrar püskürtüldü. İngiliz

---

[151] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 81.
[152] Konukçu, a.g.m., s. 2117-2118; Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi,** s. 138-139.
[153] Konukçu, a.g.m., s. 2512; Türkmen, a.g.m., 2197.
[154] Akça, a.g.m., s. 1960.

Levent Şahverdi Arşivi

başarısızlığıyla birlikte İkinci Kirte Muharebesi de Türklerin üstünlüğü ile sonuçlandı[155]. Aynı gün Seddülbahir'de Alçıtepe'yi ele geçirmek için 50.000 kişilik büyük bir İtilaf kuvveti de saldırıya geçmiştir[156].

8 Mayıs 1915 – İngilizlerin, son hücumda Helles Burnu bölgesinde kaybettikleri 6.500 kişi ile birlikte, bölgedeki toplam kayıpları 20.000 kişiyi aşmıştı. Churchill'in bu durum karşısında hala harekâtta ısrar etmesi üzerine, İngiliz Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Lord Fischer kendisine çıkışarak, şu sert sözleri sarfetmişti: "Kahrolası Çanakkale! Hepimizin mezarı olacak". Diğer taraftan 25 Nisan'daki çıkarmanın başarısız olduğuna dair haberler, Avustralya ve Yeni Zelanda basınında ilk kez gerçek şekliyle yer almaya başladı[157]. Bu arada Türk Karargâhı'na Alman ve Macar gazeteciler gelmişti[158].

9 Mayıs 1915 – İtilaf Devletleri'ne ait uçaklar, üzerlerinde Hilâli Ahmer işareti olan Akbaş Tekkesi hastane çadırlarını bombardıman ederek, yaralı Türk askerlerine karşı savaş hukukuna aykırı bir şekilde davrandılar. Bu arada elde edilen bir İtilaf günlük emrinde, bilhassa hastane ve sargı merkezlerine atış yapılması istenmekteydi. Enver Paşa, Amerikan Sefareti vasıtasıyla, İtilaf Devletleri'nin savaş hukukuna aykırı hareketleri sürdürmeleri halinde, sivil ve asker İngiliz esirlerine misillemede bulunulacağını ifade etmiştir[159].

11 Mayıs 1915 – Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, cepheyi teftiş etmek amacıyla Gelibolu Yarımadası'na geldi ve çeşitli denetlemeler ve ziyaretlerde bulundu[160]. Bu ziyareti sırasında V. Ordu Komutanı Liman von Sanders ile birlikte hazırladıkları plân gereği, İngilizlerin denize dökülmeleri ve yarımadada imhalarını

---

[155] Selahattin Çetiner, **Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme,** İstanbul 1999, s. 98-99; Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 119; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 216-218.

[156] Arı, **a.g.e.,** s. 139.

[157] Akgün, a.g.m., s. 1923-1924.

[158] Konukçu, a.g.m., s. 2576.

[159] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 110-111.

[160] Günesen, **Çanakkale Savaşları,** s. 182; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 225.

Levent Şahverdi Arşivi

amaçlayan genel bir taarruza karar verilmiştir. Bu taarruzun, 19 Mayıs tarihinde yapılması plânlanmıştır[161].

12 Mayıs 1915 – İngiliz Implacable zırhlısı, Boğazın Anadolu kesimindeki tabyaları bombardıman etmiş, mukabele edilmesi üzerine yaralanıp geri çekilmek zorunda kalmıştır[162].

12-13 Mayıs 1915 – Muavenet-i Milliye Muhribi, Morto Koyu'nda bulunan ve İngiliz donanmasının en güçlü zırhlılarından birisi olan Goliath zırhlısını, gece yarısı saat 01.15'te üç torpil atışıyla batırdı[163]. Bu olayda, komutanlarıyla birlikte beşyüzden fazla İngiliz askeri hayatını kaybetmişti[164].

14 Mayıs 1915 – Gelibolu'dan her geçen gün yeni mağlubiyet haberlerinin gelmesi, Londra'yı düşündürmeye başlıyor, ancak yenilen kumandanlar, giriştikleri bu mücadeleleri başarıya dönüştürmeden bırakmak istemiyorlardı. İtilaf Devletleri Donanma Komutanlığı Kurmay Başkanı Keyes'in, bütün yenilgi ve başarısızlıklara rağmen, hala bir saldırı denemesi daha yapmak için ısrar etmesi üzerine, Amiral de Robeck'in Queen Elizabeth'in güvertesinde organize ettiği yeni toplantıya katılan amiraller de yeni bir harekâta sıcak bakmaya başlamışlardı. Bunun üzerine bu talep, Londra'daki Savaş Konseyi'ne iletildi. Ancak bu toplantıda konuşan Amiral Fischer, yeni bir harekât düşüncesi karşısında, duygularını çok sert bir şekilde ifade etti. Bu "Çanakkale sersemliğine artık daha fazla katılamayacağını" belirterek, istifa etme sinyalleri verdi[165].

15 Mayıs 1915 – Çanakkale'deki başarısızlıkların, İtilaf Devletleri komuta zincirinde ortaya çıkardığı fikir ayrılıklarının ilk sonucu

---

[161] Türkmen, a.g.m., s. 2197-2198.

[162] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 101.

[163] Ayhan Yüksel, "Çanakkale Savaşlarında Sultanhisar Torpidosu, Muavenet-i Milliye Muhribi: Mürettebatı ve Faaliyetleri", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008, s. 2061; Nutku, **Çanakkale Şanlı Tarihi,** s. 43-44, Erat, a.g.m., s. 2044; Konukçu, a.g.m., s. 2513.

[164] **Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar, Muavenet-i Milliye ve Goliath'ın Batırılışı,** Pirî Reis Araştırma Merkezi Yayınları, ?, s. 49-75.

[165] Akgün, a.g.m., s. 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

alındı ve Amiral Lord Fischer görevinden istifa etti[166].

17 Mayıs 1915 – Amiral Lord Fischer'in istifası, İngiliz hükümetindeki ilk çatlak değildi. Depremin en büyüğü 17 Mayıs'ta gerçekleşti ve İngiliz Deniz Bakanı Chruchill görevinden istifa etti[167], daha doğrusu ortaya çıkan hükümet bunalımının yegâne sebebi olarak görüldüğü için, yeni kurulan hükümette Churchill'in görev almaması sağlandı[168]. Türk tarafında da daha önce (5 Mayıs) bazı görev değişiklikleri olmuştu ki, şimdi sıra bunların uygulamaya konulmasına gelmişti. Nitekim Çanakkale Cephesi'nde Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Bey, üzerinde bulunan 19. Tümen Kumandanlığı'na ilave olarak yaptığı Arıburnu Cephesi Kumandanlığı vazifesini tamamladı. Yeni düzenleme sonucunda Esat Paşa, Kuzey Grubu Kumandanı adıyla Arıburnu bölgesini de kendi komutasına aldı[169]. Mustafa Kemal bu görev değişikliği nedeniyle, Kemalyeri'nden askerlerine hitaben bir veda mektubu hazırladı ve müteakiben bunu kendilerine tebliğ ettirdi[170].

17-18 Mayıs 1915 – İtilaf Devletleri açısından işlerin yolunda gitmemesi karşısında, İngiltere hükümeti Rusya'dan Gelibolu yarımadasına asker göndermesi talebinde bulundu[171].

18 Mayıs 1915 – Kuzey Grubu sahasındaki Arıburnu bölgesinde, saat 20.00'de İngilizlere yönelik olarak dört tümenin katıldığı büyük bir taarruz başlatıldı. Ancak başarılı olunamadı[172].

19 Mayıs 1915 – Bir gün önce akşam saatlerinde başlayan taarruza, seher vaktiyle birlikte tekrar başlandı. Enver Paşa ve Liman Paşa'nın daha önce (11 Mayıs) yapmış oldukları plân doğrultusunda

---

[166] Günesen, **Çanakkale Savaşları,** s. 179-180.
[167] Atabay, a.g.m., s. 1887.
[168] Akgün, a.g.m., s. 1923.
[169] Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu,** s. 133-134; Erikan, **Komutan Atatürk,** s. 122.
[170] Enver Konukçu, "Kemalyeri (25 Nisan 1915-17 Mayıs 1915)", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008, s. 2099, 2140-2141.
[171] Atabay, a.g.m., s. 1887.
[172] Türkmen, a.g.m., s. 2198.

Levent Şahverdi Arşivi

gerçekleştirilen ve 42.000 kişilik bir kuvvetle Anzaklara yönelik olarak yapılan Arıburnu taarruzunda, Türk birlikleri başarı elde edemediler[173]. 19, 2, 5 ve 16. Tümenler büyük zayiata uğradılar[174]. Arıburnu Ccephesi'ndeki İngilizleri denize dökmeyi hedefleyen, ancak muvaffak olunamayan bu taarruzda, iki Türk uçağı da taarruzu desteklemek için, Müttefik çıkarma gemilerini ve ordugâhını bombalamışlardı.

21 Mayıs 1915 – İngilizlerin 2.650 tonluk Ben My Chree uçak gemisi, Short 184 tipi iki deniz torpil uçağını da alarak, harekâta destek amacıyla Çanakkale Boğazı önlerine geldi[175].

23 Mayıs 1915 – Türk ve İtilaf Devletleri tarafları, büyük miktarlara ulaşan ölülerini gömmek için bir ateşkes yapmaya ve geçici olarak savaşmamaya karar verdiler[176]. Bu, Çanakkale kara muharebelerinde o âna kadar verilen biricik fasıla idi[177].

24 Mayıs 1915 – Bir gün önce kararlaştırıldığı gibi, Türkler ve İtilaf birlikleri arasında sabah 09.30 ile 16.30 saatleri arasında geçerli olmak üzere yapılan ateşkes yürürlüğe girdi ve taraflar karşılıklı olarak cesetlerini toplayarak defnettiler[178].

25 Mayıs 1915 – Çanakkale'deki büyük İngiliz zırhlılarından Triumph, Arıburnu önlerinde, Binbaşı Otto Hershing komutasındaki müttefik Alman U-21 denizaltısından atılan bir torpil neticesinde batırıldı[179]. Aynı gün İngiliz donanmasına ait bir E-11 denizaltısı, Çanakkale Boğazı'nı aşıp Marmara'ya girmiş ve Haliç önlerinde su üstüne çıkmıştı. Ancak bu beklenmeyen ve istenmeyen konuk, en son

---

[173] Yılmazer, a.g.m., s. 2225-2229; Turhan Seçer, **Destanlaşan Çanakkale, Deniz-Kara-Hava Savaşları,** İstanbul 2005, s. 174-176; Günesen, **Çanakkale Savaşları,** s.183-188.
[174] Türkmen, a.g.m., s. 2198.
[175] Türkmen, a.g.m., s. 2296.
[176] Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 119.
[177] Konukçu, a.g.m., s. 2513; Arı, **a.g.e.,** s. 148-149.
[178] Hamilton, **Gelibolu Hatıraları,** s. 168.
[179] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 127; Erat, a.g.m., s. 2045; Konukçu, a.g.m., s. 2514.

Levent Şahverdi Arşivi

Tersane'nin biraz açığında bulunan İstanbul şilebini torpilleyerek, geldiği gibi derin sulara dalıp kaybolmuştur[180].

27 Mayıs 1915 –İngilizlerin Boğaz harbindeki önemli ve büyük zırhlılarından Majestic, 25 Mayıs'taki Triumph hadisesinin benzeri bir şekilde, Seddülbahir önlerinde iken, yine Binbaşı Otto Hershing idaresindeki Alman U-21 denizaltısının atmış olduğu bir torpille batırılmıştır. Mürettabatından 40 kişi kurtarılamamıştır[181]. Çıkarma birliklerine yönelik olarak aynı gün Türk uçaklarından propaganda beyannameleri atılmıştır. İngilizce ve Fransızca olarak cephenin her iki yakasına atılan beyannameler, Müttefik kuvvetlerin morallerini bozmaya ve birlikler içerisindeki Müslüman askerlerin etkilenmesine yönelikti.

31 Mayıs 1915 – Müttefik kuvvetlere ait bir uçak, Maydos kasabasında bulunan Hilâl-i Ahmer hastanesine yönelik bir hava taarruzunda bulundu. Bu durum derhal protesto edildi[182].

1 Haziran 1915 – Gelibolu Yarımadası'nda büyük başarılar gösteren 19. Tümen Kumandanı Mustafa Kemal Bey, albaylık rütbesine terfi ettirildi[183].

2 Haziran 1915 – Gelibolu yarımadasındaki Arıburnu ve Ağıldere mevkii tekrar Albay Mustafa Kemal'in görev alanına dahil edildi[184].

3 Haziran 1915 – İngiliz donanmasının en güçlü zırhlılarından olan Goliath'ı 12-13 Mayıs gecesi batıran Muavenet-i Milliye Muhribi'nin 157 kişilik personeli madalyalarla taltif edildi[185].

---

[180] Konukçu, a.g.m., s. 2719-2720.

[181] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 128; Konukçu, a.g.m., s. 2514; Erat, a.g.m., s. 2045.

[182] Türkmen, a.g.m., s. 2296.

[183] **Komutanların Biyografileri,** s. 2; Uluğ İğdemir, **Atatürk'ün Yaşamı,** c. I, 1881-1918, Ankara 1988, s. 45.

[184] **Mustafa Kemal, Anafartalar Muharebatı,** s. 3; İğdemir, **Atatürk'ün Yaşamı,** s. 46.

[185] Yüksel, a.g.m., s. 2061.

Levent Şahverdi Arşivi

4-6 Haziran 1915 – İngiliz birlikleri, Kirte Köyü'ne karşı üçüncü kez harekete geçmişler, Türk hatlarını savunan 9. ve 12. Piyade Tümenlerine karşı birkaç tümenlik kuvvet göndermişlerdi. Donanma da Türk siperlerini bombardımana tabi tutarak, bu taarruza destek verdi. Türk birlikleri çok zor durumlarda kaldılar. Ancak saat akşam 20'yi gösterdiğinde bütün hücumlar püskürtülmüş ve cephe tekrar istikrara kavuşturulmuştu. Bu muharebede İngilizlerin 4.500, Fransızların 2.000 kaybına karşılık, Türkler 3 subay ve 49 asker yitirmişlerdi, 62 subay ve 4.903 er de yaralanmıştı[186]. Üçüncü Kirte Savaşı da Türklerin üstünlüğüyle sonuçlanmıştı[187].

7 Haziran 1915 – İngiltere'de Çanakkale Komitesi adıyla bir komite oluşturuldu[188]. Bu komite, Çanakkale cephesi ile ilgili gelişmeleri ve özellikle bu cephede yapılan hata ve ihmalleri araştırmak amacıyla oluşturulmuştu[189].

9 Haziran 1915 – 19. Tümen Kumandanı Albay Mustafa Kemal Bey, bağlı olduğu Şimal Grubu Kumandanı Esat Paşa'yı kesin bir kararlılıkla ve net bir şekilde şöylece ikaz etmekteydi: "Düşman ilk malik olacağı fazla kuvvetlerini Ağıldere'ye nakledecek"[190].

17 Haziran 1915 – Arıburnu'nda Türk mevzileri üzerinde keşif uçuşu yapan bir İngiliz uçağı, topçu ateşiyle vurulup, siperlerin gerisine düşürülmüştür[191].

21-22 Haziran 1915 – Gelibolu Yarımadası'ndaki Kerevizdere mevkiinde Türk birlikleri ile Fransızlar arasında Birinci Kerevizdere Muharebesi yapıldı[192]. Bu mevkie karşı yapılan Fransız hücumu, Türk birliklerinin büyük direnişiyle karşılaştı ve şiddetle püskürtül-

---

[186] Çetiner, **Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme,** s. 102-104; Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 121; **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 142-144; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 253-256.

[187] Yılmazer, a.g.m., s. 2238.

[188] Atabay, a.g.m., s. 1887-1888.

[189] Akgün, a.g.m., s. 1923.

[190] Arı, **a.g.e.,** s. 156.

[191] Türkmen, a.g.m., s. 2297.

[192] Yılmazer, a.g.m., s. 2239-2240.

Levent Şahverdi Arşivi

dü[193]. Aynı gün, Osmanlı istihbarâtı, İtilaf Devletleri'nin, Çanakkale'de boğucu gazlar ihtiva eden kimyasal silahlar kullandıklarını haber almıştı[194].

28 Haziran 1915 – Seddülbahir'deki İtilaf kuvvetleri Zığındere yönünde yoğun saldırıya geçtiler. Türk birlikleriyle şiddetli çarpışmalar oldu[195]. 5 Temmuz'a kadar sürecek olan bu mücadeleler, Zığındere Muharebesi olarak adlandırılacaktır[196].

2 Temmuz 1915 – Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'de kimyasal silah kullanmalarını, tarafsız ve dost ülkeler nezdinde protesto edeceklerini açıkladı.

4 Temmuz 1915 – Bir Alman U-21 denizaltısı tarafından, Seddülbahir önlerinde bulunan iki bacalı Fransız nakliye gemisi Carthage torpillenerek batırılmıştır[197].

5 Temmuz 1915 – İngilizlerle Türkler arasında 28 Haziran'da başlayan ve yarımadadaki en kanlı çarpışmalara sahne olan Zığındere Muharebesi'nin son günü yaşandı. Bu muharebelerde Türk tarafının kaybı gerçekten çok fazladır. Öyle ki sadece 5 Temmuz çarpışmalarındaki Türk kaybı 5.000, 28 Haziran tarihinden beri toplam kaybı ise 16.000 kişidir ki, bu rakamlar, cephedeki en ağır kayıplardan birini ihtiva etmektedir. Güney Grubu Komutanlığı bu feci durum karşısında birkaç saatlik dahi olsa bir ateşkes talebinde bulundu. General Hamilton bu ateşkesi arzu etmesine rağmen, kurmaylarının uyarısıyla reddetti. Sonuçta ateşkes yapılmamış ve savaşa devam edilmiştir. Ancak sıcak havada kokan cesetler, İngilizler için de

---

[193] Çetiner, **Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme,** s. 104-105; İhsan Ilgar, **Çanakkale Savaşları 1915,** Ankara 1982, s. 119-121; **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 151-153; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s 257-259.

[194] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 141.

[195] Tuncay Yılmazer, "Zığındere'yi Anlamak", **Yakın Tarih İncelemeleri I, Çanakkale Savaşı,** ed. Muzaffer Albayrak, İstanbul 2006, 112-120; Ilgar, **a.g.e.,** s. 121-125; **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 154-157; Çetiner, **a.g.e.,** s. 105-108.

[196] Yılmazer, a.g.m., s. 2240-2243.

[197] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 146-148, 169-170; Erat, a.g.m., s. 2046.

Levent Şahverdi Arşivi

büyük sorun teşkil etmiştir. Bu nedenle salgın hastalık tehlikesini önlemek için, ölü Türk askerlerinin cesetleri yakılacaktır[198]. Buradaki çarpışmalar sırasında, bir yabancı kalemin anlattıklarına göre, İngilizler Zığındere'de Türk askerine karşı kimyasal silah kullanmaktan da geri durmamışlardı[199].

12 Temmuz 1915 – General Hamilton'un emriyle Seddülbahir'deki Fransızlar ve bölgeye yeni gönderilen daha az sayıdaki İngiliz birlikleri, Kerevizdere bölgesine yönelik olarak taarruza başladılar. Türk ve İtilaf askerleri arasında çok kanlı bir şekilde gerçekleşen İkinci Kerevizdere Muharebesi başladı[200]. Aynı gün, İtilaf Devletleri'nin Arıburnu'na yönelik olarak yaptıkları hücum teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlandı. Seddülbahir'de de üç defa giriştikleri saldırılar, büyük kayıplar verdirilerek püskürtüldü. Bu muharebede İtilaf Devletleri, 60.000'den fazla top mermisi kullanmışlardı[201]. Aynı gün Müttefik devletlere ait bir savaş uçağı, uluslararası hukukla yasaklanmış olmasına rağmen, Hilâl-i Ahmer hastanesine yönelik bir saldırıda bulunmuştur[202].

13 Temmuz 1915 – İtilaf kuvvetlerinin Kerevizdere'deki saldırıları kırıldı ve önemli bir mağlubiyete uğratıldılar. Böylelikle İkinci Kerevizdere Muharebesi de Türkler tarafından kazanılmış oldu. Ancak bedel o kadar ağırdı ki, bu savaşta Türkler 9.700 kişi kaybetmişlerdi[203]. Muharebe Fransızlara 11.700 ve İngilizlere de 7.700 askere malolmuştu[204]. Yarbay Kâzım Karabekir Bey, Kerevizdere Muharebelerinde büyük yararlılıklar göstermişti[205].

---

[198] Yılmazer, a.g.m., s. 2242-2243.
[199] Bartlett, **Çanakkale Gerçeği,** s. 192-193; Yılmazer, a.g.m., s. 107-131.
[200] Çetiner, **a.g.e.,** s. 108-109; Günesen, **a.g.e.,** s. 224-225; Yılmazer, a.g.m., s. 2243.
[201] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 174-175.
[202] Türkmen, a.g.m., s. 2298.
[203] Yılmazer, a.g.m., s. 2243; Günesen, **a.g.e.,** s. 224-225; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 262-264.
[204] Günesen, **a.g.e.,** s. 224-225; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 262-264.
[205] M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Kâzım Karabekir, Kendi Eserleri, Haltercümeleri ve Arşiv Belgelerine Göre,** Ankara 1991, s. 14.

Levent Şahverdi Arşivi

18 Temmuz 1915 – Bir Türk uçağı, Gökçeada'da bulunan Kefalo Koyu'nda gördüğü ve İtilaf Devletleri komutanlık karargâhı olarak kullanılan bir İngiliz yatına taarruz etti. Ancak atılan bombalar, General Hamilton'un da o sırada bulunduğu yata isabet ettirilememiş, sadece onu koruyan gemilere isabet ederek, zarar vermişti.

26 Temmuz 1915 – Fransız Mariotte denizaltısı, Türk topçularının ateşi sonucunda Boğazda batırılmış, mürettebatından 31 kişi de esir edilmiştir[206].

27 Temmuz 1915 – Müttefik kuvvetlere bağlı uçaklar, Halilpaşa Çiftliği'nde bulunan Hilâl-i Ahmer hastanesine taarruz etmişler ve oniki bomba atmışlardır. Bu saldırı, Amerika'nın İstanbul sefareti nezdinde protesto edilmiştir[207].

28 Temmuz 1915 – Albay Mustafa Kemal Bey, Gelibolu Cephesi'nde bulunan 15. Kolordu Kumandanlığı görevine atandı[208].

29-31 Temmuz 1915 – İtilaf Devletleri'nin gerçekleştirmiş oldukları Arıburnu muharebeleri o kadar kanlı geçmekteydi ki, bir Rus gazetesine göre, bu tarihlerde üç günlük süre içerisinde Avustralya birlikleri 5.000 Türk cesedinden küçük bir tepe yapmışlardı[209].

31 Temmuz 1915 – Ay ışığında yapılan bir gece uçuşuyla, Türk uçakları tarafından Bozcaada'da keşif yapıldı. Bu arada Enver Paşa aynı gün, Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Mongenthau'ya bir telgraf göndererek, Çanakkale önlerinde bulunan İtilaf Devletleri birliklerinin, hak hukuk tanımadan Türk tarafına ait hastanelere saldırdıklarını, bu saldırıların çok sık tekrarlanmaya başlandığını, hatta 12 Temmuz tarihinden beri İtilaf kuvvetleri tarafından 4 hastane saldırısının gerçekleştirildiğini, muhasımlarının evvelce uluslararası hukuk kurallarına göre belirlenen hastanelere saldırılmaması kuralını hiç saydıklarını ifade ediyor ve şayet bu halin

---

[206] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 206.
[207] Türkmen, a.g.m., s. 2299.
[208] **Komutanların Biyografileri,** s. 2.
[209] Bingöl, "Çanakkale Savaşı'nda Müttefik Savaş Gemileri ve Denizaltılarının Faaliyetleri", s. 2413.

Levent Şahverdi Arşivi

devamı durumunda, "mukabele-i bil-misle tevessül" edileceğini uyararak bildiriyor ve bu tür "insanlık dışı" girişimlerin engellenmesi için aracılık yapılmasını istiyordu.

6 Ağustos 1915 – Yeni kuvvetlerle takviye edilen İngilizler, beş tümenlik bir kuvvetle Seddülbahir'de Ağıldere ve Suvla'ya yönelik yeni ve büyük bir çıkartma başlattılar[210]. Sadece Suvla'ya çıkarılan asker sayısı 25.000 kişi idi[211]. Harekâtı baskın şeklinde başlatan İngilizler kıyıya çok kolay bir şekilde çıktılar, ama bölgeye hakim arazi parçaları olan Küçük ve Büyük Anafarta sırtlarında aynı başarıyı gösteremediler. Kanlısırt adı da verilen ve elbombalarının sonucu belirleyici özellik taşıdığı bu mücadeleler, Çanakkale savaşlarının en kanlılarından birisi oldu. O günkü mücadeleler sonucunda, Kanlısırt kaybedildi[212]. Özellikle Türk birlikleri büyük kayıplara uğradılar. Avustralyalıların toplam kayıpları 1.700'ü aşarken, Türkler 1.530 şehit ve 4.750 yaralı vermişlerdi[213]. Aynı gün gerçekleştirilen ve belki de Gelibolu harekâtının en kritik safhalarından birisi de Sarıbayır harekâtıdır. Akşam saat 20.30'da Yeni Zelandalı birliklerin hücumuyla başlayan bu harekât sonucunda, Pilavtepe ve Damakçılık bayırındaki Türk ileri karakolları, birçok insan kaybıyla birlikte Anzakların eline geçti. Kalan az sayıdaki Türk askeri ise, geri çekilerek direnme mücadelesi veriyordu[214].

6-7 Ağustos 1915 – İngilizler bir taraftan Suvla'ya yapmış oldukları çıkarmayı devam ettirirlerken, diğer taraftan da gece, 20.000 kişilik bir kuvvetle Sazlıdere'nin kuzeyinden Conkbayırı ve Kocaçimen tepelerine doğru ilerlediler. Yürüyüşlerini geciktiren tek faktör,

---

[210] Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebatı,** s. 16-17; **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 175; Arı, **a.g.e.,** s. 167-168; Hamilton, **Gelibolu Hatıraları,** s. 246-249; **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 203-204; Yılmazer, a.g.m., s. 2247-2248, 2257-2264.

[211] Atabay, a.g.m., s. 1888.

[212] Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi III/2,** s. 348.

[213] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 188-189; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 277-278; Mehmed Fasih, **Kanlısırt Günlüğü, Mehmed Fasih Bey'in Çanakkale Anıları,** haz. Murat Çulcu, İstanbul 1997, s. 55-243.

[214] Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", s. 2250.

Levent Şahverdi Arşivi

gece şartlarında aşırı ihtiyatlılık ve çekingenlik oldu. Sabaha doğru, az sayıdaki Türk kuvveti tarafından tutulan Conkbayırı'na 2.5 km kadar yaklaşmışlardı[215].

7 Ağustos 1915 – İngilizler, Seddülbahir mıntıkasına yönelik olarak başlattıkları taarruzlarını geliştirmek istediler. Anzak birlikleri de Conkbayırı istikametinde saldırıya geçtiler ve Şahinsırtı'nı işgal ettiler[216]. İngilizler o gün, 27.000 kişiden oluşan 9. İngiliz Kolordusu ile 3.000 kişiyle tutulan Suvla bölgesinde, ancak Mestantepe ile kuzeyde Karakol dağının bir kısmını ele geçirebilmişler, kıyıdan sadece 800 m içeriye kadar ilerleyebilmişlerdir[217]. Avustralya tarihinin en dramatik sahnelerinden birisi olarak kabul edilen Nek saldırısı da yine aynı gün gerçekleşti[218].

8 Ağustos 1915 – İtilaf Devletleri'nin Kocaçimen'e yönelik hareketleri Conkbayırı istikametinde ağırlık kazanmaya başladı. İngilizler bu cephede birtakım başarılar elde ettiler[219]. Osmanlı üst komuta heyetinde paniğe yol açan bu hadise karşısında, Yarbay Fahrettin Bey, Grup Kumandanı Esat Paşa'ya durumun kötüye gittiğini, muktedir kumandanlardan biri olan Albay Mustafa Kemal Bey'in Conkbayırı bölgesinin tutulması için görevlendirilmesini söyledi. V. Ordu Komutanı Liman von Sanders'in Mustafa Kemal Bey'i arayıp, konuyla ilgili fikrini sorması karşısında, Albay Mustafa Kemal, bölgenin tek bir kumandan idaresi altına verilmesi tavsiyesinde bulundu. Bu arada aynı gün meydana gelen mücadelelerde, Fevzi (Çakmak) Paşa'nın kardeşi Üsteğmen Mehmet Nazif Efendi şehit olmuş-

---

[215] Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi III/2,** s. 348.

[216] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 207-208; Ilgar, **Çanakkale Savaşları 1915,** s. 141-143; **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 276-279; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 282-298.

[217] Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", s. 2200.

[218] Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", s. 2251.

[219] C. F. Aspinal Oglander, **Çanakkale Muharebeleri: İngilizlerin Gelibolu Seferinin Resmî Tarihi,** tercüme: Muharrem Fevzi, İstanbul 1932, s. 146-148; Konukçu, a.g.m., s. 2734.

[220] Hamilton, **Gelibolu Hatıraları,** s. 249-253; Arı, **a.g.e.,** s.168-169.

Levent Şahverdi Arşivi

tu[220]. Yine aynı tarihte Barbaros zırhlısı, Çanakkale'de bir İtilaf denizaltısı tarafından batırıldı, mürettebâtının büyük bir kısmı kurtarıldı[221].

8-9 Ağustos 1915 – Albay Mustafa Kemal, Arıburnu-Anafartalar Cephesi'ndeki bütün Türk kuvvetlerinin kumandasını elinde bulunduran Anafartalar Grubu Kumandanlığı'na tayin edildi[222]. Albay Mustafa Kemal, bu görevde iken elde edeceği büyük başarılar sebebiyle "Anafartalar Kahramanı" sıfatını kazanacak[223] ve bu tarihten sonra bu şöhretle ve "Çanakkale Cephesi'nin Büyük Kumandanı" sıfatlarıyla anılmaya başlanacaktır. Göreve başladıktan sonra V. Ordu Kumandanlığı'ndan kendisine verilen emirde, sabahla birlikte taarruz etmesi istendi. Bunun üzerine Gümbürdekbayır'a gelen Mustafa Kemal, yeni atandığı birliğin kumandasını devraldı[224].

9 Ağustos 1915 – Anafartalar Grubu Kumandanı Albay Mustafa Kemal Bey, emrindeki kuvvetleri o bölgede Anzaklardan oluşan İtilaf kuvvetlerine karşı taarruza geçirdi. Birinci Anafartalar Muharebesi adı verilen bu mücadelede, süngü hücumuna geçen Türk askeri mevcut kuşatmayı yararak, İtilaf saldırılarını durdurdu[225]. Bunu müteakiben Kireçtepe ile Azmak arasındaki İngilizleri yenerek, Tuzla Gölü'ne kadar sürmüştü[226]. Bu suretle, Gelibolu yarımadasını enlemesine geçip, Boğaza ulaşma fikri üzerine kurulu Anzak taarruzu iflas etmeye başlamıştı[227].

---

[221] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 215; Alan Moorehead, **Çanakkale Geçilmez,** Türkçesi: Günay Salman, İstanbul 1972, s. 284-285; Selahaddin Adil Paşa, **Mektuplar-Hatıralar,** s. 60; **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 187-191.

[222] Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatı,** s. 27-28; Erikan, **Komutan Atatürk,** s. 132-135; Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,** c. III, İstanbul 1978, s. 244; **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 241-242; Ilgar, **Çanakkale Savaşları 1915,** s. 204-205; Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", s. 2200.

[223] **Atatürk'ün Hatıra Defteri,** haz. Şükrü Tezer, Ankara 1972, s. 25-28.

[224] Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatı,** s. 27-28; Erikan, **Komutan Atatürk,** s. 132-135; Aydemir, **Enver Paşa III,** s. 244; **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 241-242; Ilgar, **Çanakkale Savaşları 1915,** s. 204-205.

[225] Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebatı,** s. 36-40; **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 208-223, 297-301; **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 209-210; Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", s. 2264-2265.

[226] Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi III/4,** s. 820.

[227] Oglander, **Çanakkale Muharebeleri,** s. 161-164; Cemal Kutay, **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi,** c. XVII, İstanbul 1982, s. 10.379.

Levent Şahverdi Arşivi

10 Ağustos 1915 – Conkbayırı'nda, devam eden İtilaf saldırılarına yönelik olarak Albay Mustafa Kemal tarafından idare edilen süngü hücumu başarılı oldu ve bölge tamamen Türk askerî birliklerinin kontrolüne geçti[228]. Conkbayırı ve Şahintepe'de Türk kontrolü sağlandı ve Türk birlikleri yeni saldırılara göre bölgede konuşlandırıldı. İtilaf birlikleri süngü hücumuyla sahile kadar çekilmek zorunda kaldılar. Mustafa Kemal'in Conkbayırı'nda bulunduğu ve çatışmaların yoğun bir şekilde sürdüğü bir sırada göğsüne doğru gelen bir şarapnel parçası, annesinin hediye ettiği saati parçaladı. Bu suretle mutlu bir şans eseri hayatı kurtulmuş oldu. Bu saat daha sonra kendisi tarafından Liman von Sanders Paşa'ya hediye edilecektir[229]. 9 ve 10 Ağustos muharebelerinin mağlubiyetle sonuçlanmasından sonra, General Hamilton'un savaşı kazanma konusundaki ümitleri kaybolmaya başlamıştı[230].

11 Ağustos 1915 – İtilaf Devletleri'ne ait bir savaş uçağı, Gelibolu yarımadasındaki Galata Köyü'nde bulunan bir hastaneye bombalı taarruzda bulunmuş, bu saldırı sonucunda hastanede yaralı olarak yatan 3 asker şehit olurken, 3 tanesi de yeniden yaralanmışlardır[231].

12 Ağustos 1915 – İngiliz tarihinde önemli ve gizemli bir yer tutan Norfolk Alayı hadisesi meydana geldi[232].

13 Ağustos 1915 – İtilaf Devletleri uçakları, Arıburnu'nda Hilâl-i Ahmer işaretli hastaneleri bombardıman etti. Oniki bombanın atıldığı olayda, 9 er yeniden yaralandı[233].

---

[228] Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatı,** s. 54-57; **Atatürk'ün Hatıra Defteri,** s. 26; **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 200-203; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal, c.** I, İstanbul 1983, s. 253-257; Tuncoku, **Anzakların Kaleminden Mehmetçik,** s. 80-81; Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı,** s. 190-191.

[229] Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 337-338; Günesen, **Çanakkale Savaşları,** s. 299-300; Arı, **a.g.e.,** s. 170; Ramazan Eren, **Çanakkale Savaşlarının Manası ve 250.000 Şehidin Destanı,** Çanakkale 2004, s. 144-145.

[230] Akça, a.g.m., 1961.

[231] Türkmen, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", s. 2300.

[232] Süleyman Beyoğlu, "Bir Efsanenin Sonu: Çanakkale'de Kayıp İngiliz Askerleri", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008, s. 2321-2327; Akgün, a.g.m., s. 1926.

[233] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II,** s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

14 Ağustos 1915 – Müttefik kuvvetlerine ait uçaklar, Arıburnu'nda bulunan Hilâl-i Ahmer hastanesini tekrar bombardımana tabi tutmuşlardır[234].

15 Ağustos 1915 – İngiliz kuvvetleri denizden ve karadan bütün silahlarıyla bombardımana tuttukları Kireçtepe'ye yönelik genel bir saldırı başlattılar Aslantepe'yi ele geçirdiler[235].

16 Ağustos 1915 – İngilizlerin bir gün önce ele geçirdikleri Aslantepe'ye karşı büyük bir Türk hücumu gerçekleştirildi. Aslantepe geri alındığı gibi, İngilizlerin Kireçtepe'ye yönelttikleri saldırı da engellenmiş oldu[236]. Bu çarpışmaların kritik olduğu bir dönemde Albay Mustafa Kemal de 5. Tümen Karargâhının bulunduğu Tursunköy'e gelmiş ve harekâtı bizzat yönetmişti[237].

17 Ağustos 1915 – Anafartalar Grubu Kumandanı Albay Mustafa Kemal Bey'in emrindeki kuvvetler, İngilizleri Kireçtepe'den çekilmeye zorladı[238].

19 Ağustos 1915 – Albay Mustafa Kemal Bey, Anafartalar Grup Kumandanlığı üzerinde kalmak kaydıyla, XVI. Kolordu Kumandanlığı'na atandı[239]. Aynı gün, Gelibolu'daki Galata Köyü'nde bulunan hava meydanı, müşterek bir Fransız-İngiliz filosunun taarruzuna uğramış, meydandaki bir Türk uçağı yerde tahrip edilmiştir[240].

21 Ağustos 1915 – Cephe genelindeki durumun kendi aleyhlerine doğru dönmeye başladığını artık iyice anlayan General Hamilton,

---

[234] Türkmen, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", s. 2300.

[235] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 214-215; Erikan, **Komutan Atatürk,** s. 139-140; Günesen, **Çanakkale Savaşları,** s. 312; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 348-352.

[236] Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatı,** s. 58-61; Ilgar, **Çanakkale Savaşları 1915,** s. 227-229.

[237] Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", s. 2270.

[238] **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 265-268; Arı, **a.g.e.,** s. 173.

[239] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I,** s. 227-228; Arı, **a.g.e.,** s. 174. Ancak Mustafa Kemal XVI. Kolordu Kumandanlığı ile ilgili yeni görevine gitmeyecek, hava değişimi alarak ayrılacaktır (**Komutanların Biyografileri,** s. 2).

[240] Türkmen, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", s. 2300-2301.

Levent Şahverdi Arşivi

kat'i sonuçlu bir kuşatma yapmayı düşündü. Ancak İngiliz generali, düşündüklerinin gerçekleşmemesi[241] bir yana, artık verilen kayıpları görmezlikten gelemeyeceğini anlayarak, hükümetine, Suvla'dan vazgeçmek ve daha da geriye çekilmek zorunda kalacağını bildirdi[242]. Diğer taraftan muhasımının bu kötü durumunu değerlendiren ve süvari gücünü de yanına alan Türk birlikleri, İngiliz hücumunu süngü hücumlarıyla durdurdu[243]. Böylece İkinci Anafartalar Muharebesi başlamış oldu[244].

22 Ağustos 1915 – Anafartalar'daki Türk-İngiliz mücadeleleri, İngiliz hücumunun durdurulması ve püskürtülmesiyle neticelendi ve Türkler kesin bir zafer daha elde etmiş oldular. Bu suretle ilkinde olduğu gibi, İkinci Anafartalar Muharebesi de Türk askerinin başarısıyla son buldu. Daha öncekilerde olduğu gibi bu mücadelelerin kazanılmasında da, Albay Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği öngörülerin çok büyük katkısı oldu[245]. Yine aynı gün, Türk topçusunun başarılı atışları sonucunda, Seddülbahir önlerinde bir İngiliz deniz uçağı denize düşürüldü[246].

23 Ağustos 1915 – İkinci Anafartalar Muharebesi'nin de bir gün önce Türk zaferiyle sonuçlanması üzerine, General Hamilton'un günlüğüne düştüğü şu kısa not, kapıldığı dehşetin göstergesiydi ve İtilaf askerlerinin halet-i ruhiyesinin yansımasıydı: "Uğursuz Çanakkale!"[247].

27-28 Ağustos 1915 – Gelibolu Yarımadası'nın kuzeyinde yer alan Anafartalar'a yönelik olarak son büyük İngiliz hücumu gerçek-

---

[241] Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatı,** s. 63-66; Günesen, **Çanakkale Savaşları,** s. 322-323.

[242] Akgün, a.g.m., s. 1926.

[243] Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatı,** s. 63-66; Ilgar, **Çanakkale Savaşları 1915,** s. 264-266.

[244] Konukçu, a.g.m., s. 2619-2621; **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 219-221; Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", s. 2271-2272.

[245] Erikan, **Komutan Atatürk,** s. 141-143; **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 305-308; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 353-356.

[246] Türkmen, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", s. 2301.

[247] Konukçu, a.g.m., s. 2694.

Levent Şahverdi Arşivi

leşti. Ancak İngilizler amaçlarına ulaşamayarak başarısız oldularsa[248] da, muharebenin karşılıklı bilânçosu ağırdı: Türklerden 679, İngilizlerden ise 1.100 zayiat vardı[249]. Bu tarihten sonra Gelibolu yarımadasında taraflar arasındaki mücadeleler, tekrar siper savaşlarına dönüşecektir[250]. Ayrıca Bombatepe Muharebesi, sadece Ağustos ayının değil, bu tarihten sonra Çanakkale muharebelerinin de son büyük çarpışması olmuştu[251].

1 Eylül 1915 – Albay Mustafa Kemal Bey'in, Gelibolu yarımadasındaki başarılarından dolayı gümüş liyakat madalyası ile taltif edilmesi kararlaştırıldı[252].

4 Eylül 1915 – Bir İngiliz E-7 denizaltısı Çanakkale boğazında batırıldı, üç subay ve 25 erden oluşan mürettebatının tamamı esir edildi[253].

19 Eylül 1915 – Gökçeada'nın Kefalo limanında demirli bulunan bir İtilaf kruvazörü, deniz Gotha uçakları tarafından bombalanmıştır. Bu saldırıda 100 İtilaf askeri hayatını kaybetmiştir[254].

21 Eylül 1915 – Anafartalar'daki başarılı hizmetlerinden dolayı Albay Mustafa Kemal Bey muharebe gümüş liyakat madalyasıyla taltif edilmiştir[255]. Aynı saatlerde İtilaf Devletleri'ne ait uçaklar, Çanakkale Merkez Hastanesi'ni bombardımana tabi tuttular. Oysa hastane üzerinde her türlü işaret mevcuttu, üstelik İngilizler kendi haritalarında dahi bu binayı askerî hastane olarak belirtmişlerdi. Bombardıman hadisesi, her zamanki gibi protesto edildi[256].

---

[248] Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", s. 2273; Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 125.

[249] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 223-224; Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", s. 2273.

[250] Mehmed Fasih, **Kanlısırt Günlüğü,** s. 51; Mühmman, **Çanakkale Savaşı,** s. 110-111, 140-141; Günesen, **Çanakkale Savaşları,** s. 324; **Esat Paşa'nın Hatıraları,** s. 311-314; Günesen, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 363.

[251] Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", s. 2273.

[252] Baycan, **Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları,** s. 99-100; "Çanakkale Muharebeleriyle İlgili Menkıbeler", s. 185;

[253] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II,** s. 27.

[254] Türkmen, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", s. 2301.

[255] **Komutanların Biyografileri,** s. 4.

[256] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II,** s. 65-66.

Levent Şahverdi Arşivi

6 Ekim 1915 – Çanakkale Cephesi'ndeki gelişmeleri ve özellikle hata ve ihmalleri araştırmak ve bunlara çözüm bulabilmek amacıyla Londra'da kurulan, ancak geçen zaman zarfında etkisi tartışılan bir konsey durumundaki Çanakkale Komitesi, tüm yetkilerini İngiliz Savunma ve Deniz Bakanlıklarına bırakarak kendi kendisini lağvetti[257]. Gelibolu'ya yönelik İngiliz politikaları hızla iflas ediyordu.

11 Ekim 1915 – Londra'nın Gelibolu politikası, artık Yarımadanın tahliyesi üzerine inşa edilmeye başlandı. Nitekim Lord Kitchner'in General Hamilton'a mesajı şöyleydi: "Bütün kuvvetlerimizin Gelibolu Yarımadası'ndan çekilmesine karar verilir ve bu karar gayet dikkatli bir şekilde uygulanırsa, muhtemel zayiatınız ne olabilir?"[258]

12 Ekim 1915 – Lord Kitchner ile General Hamilton, Gelibolu Yarımadası'nın sıkıntısız bir şekilde tahliye edilmesi meselesini tekrar görüştüler. Hamilton, Kitchner'a, boşaltma sırasında mevcut kuvvetlerinin yarısını kaybedecekleri uyarısında bulunduysa da, bu görüş, Kitchner tarafından ciddiye alınmadı[259].

13 Ekim 1915 – Fransız savaş uçağı, Bolayır bölgesinde bulunan 76. Türk Alayı'ndan açılan makineli tüfek ateşi sonucunda, Tuzla'nın doğusundaki siperler arasına düşürüldü[260].

15 Ekim 1915 – İngiliz hükümeti ve genelkurmayı, sanki hiçbirşey olmamış gibi 90.000 askerlik büyük bir takviye isteyen General Hamilton'ın görevini daha fazla yürütemeyeceğine karar verdi ve Çanakkale Komitesi'nin, dağılmadan önceki son toplantısında yapılan öneriyi dikkate alarak[261], General Hamilton'ı görevinden aldı ve yerine General Charles Monroe'yi atadı[262]. Esasında Monroe Çanak-

---

[257] Akgün, "Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler", s. 1933.
[258] Arı, **a.g.e.,** s. 182; Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", s. 2203.
[259] Akgün, "Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler", s. 1933.
[260] Türkmen, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", s. 2301.
[261] Tuncay Yılmazer, **Alçıtepe'den Anafartalara Çanakkale Kara Muharebeleri,** İstanbul 2005, s. 213.
[262] Oglander, **Çanakkale Muharebeleri,** s. 217-218; Akgün, "Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler", s. 1933; Hamilton, **Gelibolu Hatıraları 1915,** s. 310-311.

Levent Şahverdi Arşivi

kale ve Selanik Kuvvetleri Genel Komutanı olurken, onun yardımcısı durumundaki General Birdwood sadece Çanakkale Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapacaktı[263]. Yani Birdwood, Çanakkale konusundaki tek yetkili komutan durumuna yükselmişti.

28 Ekim 1915 – İtilaf Devletleri'nin Çanakkale ve Selanik Kuvvetleri Genel Komutanlığı görevine atanan General Monroe, Limni Adası'nın Mondros Limanı'na gelerek, görevine başladı[264].

29 Ekim 1915 – Görevine başladıktan hemen sonra Gelibolu Yarımadası'na bir inceleme seyahati yapan General Monroe, yarımadanın tahliye edilmesiyle ilgili ilk raporunu hazırladı[265].

30 Ekim 1915 – Akbaş Limanı civarında karaya oturan Turquoise adlı bir Fransız denizaltısı, Türk birlikleri tarafından ele geçirildi. Bu denizaltı daha sonra Müstecip Onbaşı adıyla Türk donanmasına katılacaktır[266].

4 Kasım 1915 – Lord Kitchner, Çanakkale Kuvvetleri Komutanı General Birdwood'a gizli bir telgraf göndererek, Çanakkale Cephesi'nin çok gizli bir surette ve sükûnet içerisinde boşaltılması için bir plân hazırlamasını emretti. Avustralyalı General Birdwood'un bu amaçla hazırlamış olduğu plân, tahliyenin üç evrede gerçekleştirilmesini öngörmüştü. İlk evrede, ihtiyatlar, hayvanlar ve arabalar, ikinci evrede insan, hayvan ve toplar, üçüncü ve son evrede ise geride bırakılan artçı birlikleriyle hayvanların, topların, donatımın ve sağlık teşkilatlarının tahliyesi gerçekleştirilecekti[267].

5 Kasım 1915 – İtilaf Devletleri'ne ait bir uçak, Türk topçusunun başarılı atışlarıyla vurulmuş ve Küçük Kemikli civarında yaralı bir şekilde denize düşürülmüştür[268].

---

[263] Akça, "Çanakkale Savaşlarında Anzakların Rolü", 1962.

[264] Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", s. 2203.

[265] Akgün, "Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler", s. 1933-1934.

[266] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II,** s. 152, 155, 163; İsmail Kayabalı-Cemender Aslanoğlu, **Çanakkale Zaferi 1915,** Ankara 1975, s. 259; Raşit Metel, **Türk Denizaltıcılık Tarihi,** İstanbul 1960, s. 33-34.

[267] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 227-228; Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", s. 2203.

[268] Türkmen, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", s. 2301.

Levent Şahverdi Arşivi

9-12 Kasım 1915 – İngiliz Savaş Bakanı General Kitchner Gelibolu'ya geldi ve verilen tahliye kararıyla ilgili gelişmeleri yerinde inceledi. Cephedeki kuvvetleri de denetleyen Kitchner, kış bastırmadan tahliyenin yapılmasıyla ilgili olarak, hükümeti için geniş bir rapor hazırladı[269].

22 Kasım 1915 – İtilaf Çıkarma Kuvvetleri Komutanlığı'na, General Hamilton'un yerine atanan General Monroe, Gelibolu'nun boşaltılmasına yönelik geniş kapsamlı bir rapor daha hazırladı[270]. Buna karşılık Lord Kitchner, Anafarta ve Arıburnu bölgelerinin boşaltılmasına olumlu baktığı halde, bölgedeki deniz üslerini elinde bulundurmak isteyen filoyu dikkate alarak, Seddühbahir'in sımsıkı bir şekilde elde tutulmasına karar verdi[271].

23 Kasım 1915 – İngiliz Savaş Konseyi, Gelibolu yarımadasından çekilme konusundaki kesin kararını verdi[272]. Savaş Konseyi, aldığı bu tavsiye kararını hükümete bildirdi[273].

25 Kasım 1915 – Gelibolu yarımadasında başlayan çok şiddetli fırtına ve gök gürültülü sağanak yağış, İtilaf Devletleri'ne ait neredeyse tüm siperlerin suyla dolmasına ve pek çok askerin boğularak ölümüne neden oldu[274]. Havalar soğudukça, sineklerle birlikte dizanteri ve bağırsak enfeksiyonları da azalmıştı, ama soğuk yeni tehlikeleri ve ölümleri beraberinde getirmişti[275].

26-27 Kasım 1915 – Havanın düzelmemesi ve rüzgârın poyraza dönmesi sebebiyle başlayan kar yağışı ve şiddetli soğuk, bu kez bazı askerlerin soğuktan donmalarına sebep olmuş ve üç gün zarfında, Müttefikler, Gelibolu Yarımadası'ndaki kuvvetlerinin % 10'luk kısmını kaybetmişlerdi[276].

---

[269] Konukçu, a.g.m., s. 2683.
[270] Atabay, a.g.m., s. 1889.
[271] Mühlman, **Çanakkale Savaşı,** s. 156.
[272] Akgün, "Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler", s. 1934.
[273] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 227.
[274] Atabay, a.g.m., s. 1889.
[275] Akgün, a.g.m., s. 1934.
[276] Atabay, a.g.m., s. 1889.

Levent Şahverdi Arşivi

30 Kasım 1915 – Üsteğmen Ali Rıza ve gözcüsü Teğmen Orhan idaresindeki Albatros I uçağıyla keşif ve devriye uçuşu yapan Türk pilotlar, Kabatepe üzerinde rastladıkları bir Fransız Farman uçağıyla harbe tutuşmuşlar, atmış oldukları bir kurşun Fransız uçağının deposunu deldiğinden, uçak yanarak, İntepe-Helles arasında bir yere düşmüştür[277].

7 Aralık 1915 – İngiliz hükümeti, Gelibolu Yarımadası'nın bir kısmının boşaltılması konusunda kesin karara vardı[278]. Kabinedeki tartışmalar uzun sürmüş ve 22 hükümet üyesi hummalı bir tartışma sonucunda kararını vermişti. Karara göre, Anafartalar ve Arıburnu bölgeleri hemen boşaltılacaktı. Ancak Gelibolu Yarımadası'ndaki tüm askerî faaliyetlerin tümüyle sona erdiği konusundaki düşünceleri gizlemek için, sadece Seddülbahir bölgesinde küçük bir miktar asker bulundurulmaya devam edilecekti[279].

8 Aralık 1915 – General Monroe'ya, İngiliz hükümeti tarafından Suvla ve Arıburnu bölgelerinin tahliye edilmesi emri verildi[280]. Bu suretle çekilme fiilî olarak başlatılmıştı[281].

9 Aralık 1915 – İtilaf Devletleri'ne ait birlikler, daha doğrusu İngilizlerin idaresindeki İngiltere, Yeni Zelanda ve Avustralyalılara ait kuvvetler, Gelibolu Yarımadası'nın kuzey bölgesinden çekilme hazırlıklarına gizlice başlamışlardır[282].

10 Aralık 1915 – Gelibolu Yarımadası'ndaki İngiliz birlikleri, General Birdwood'un Lord Kitchner'in 4 Kasım tarihli emriyle hazırlamış olduğu tahliye plânı doğrultusunda, bu plânın ilk aşamasında belirtilen hususları anahatlarıyla tamamladılar. Büyük bir titizlikle davranan birlikler, tahliye hadisesini Türklerden gizlemeye muvaffak olmuşlardı[283].

---

[277] Türkmen, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", s. 2301-1302.
[278] Atabay, a.g.m., s. 1889.
[279] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 227.
[280] Mühlman, **Çanakkale Savaşı,** s. 156; **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 229.
[281] Oglander, **Çanakkale Muharebeleri,** s. 230-231.
[282] Atabay, a.g.m., s. 1889.
[283] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 228.

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı sırada yine aynı meseleyle ilgili olarak Türk tarafında da çok önemli bir gelişme olmuştu. Anafartalar Grubu Kumandanı Albay Mustafa Kemal, Müttefik kuvvetlerin Gelibolu Yarımadası'ndan çekileceğinden kuşku duymadığından, bir saldırı ile hepsini denize dökmeyi önermişse de, bu düşüncesini üst komutanlara anlatamamış, kendisine, "boşuna harcayacak bir kuvvetimiz, hatta bir erimiz yoktur" cevabını vermişlerdi. Halbuki bu sırada muhasım, söz konusu bölgeyi gerçekten tahliye ediyordu. Askerî dehasıyla bu durumu gören ve bundan dolayı da büyük bir fırsatın kaçırılmakta olduğunu ifade eden Albay Mustafa Kemal, 10 Aralık tarihinde görevinden istifa etmiştir. Ancak Mustafa Kemal'i takdir eden V. Ordu Komutanı Liman Paşa, istifayı hava değişimine çevirmiş ve müteakiben Mustafa Kemal de İstanbul'a gitmiştir[284]. Halbuki sonraki gelişmeler Albay Mustafa Kemal'i haklı çıkarmakta gecikmeyecektir.

16 Aralık 1915 – Seddülbahir bölgesinde keşif uçuşu yapan bir Müttefik uçağı düşürüldü[285].

17-18 Aralık 1915 – General Birdwood'un hazırlamış olduğu, Gelibolu Yarımadası'nı tahliye plânının ikinci aşaması da sabaha kadar sürdürülen hummalı çalışmalar sonucunda uygulandı.

18 Aralık 1915 – General Birdwood'un tahliye plânının üçüncü ve son aşaması uygulamala konuldu. Ancak bu aşama biraz daha uzun sürecektir. 18 Aralık akşamı, havanın kararmasıyla birlikte Yarımadada bulunan askerin 11.000 kişilik kısmı ve topların yarısı gemilere yüklenmiş ve Gökçeada'ya doğru yola çıkarılmıştı[286].

18-19 Aralık 1915 – Anzaklara ait 20.000 askerin çekilmesiyle birlikte, geride, Türk ateşlerine karşılık vermek ve olası yaralılara müdahale etmek üzere, sadece 1.500 asker bırakılmıştı ki, 20 Aralık tarihinde bu birlikler de çekilecekler ve yarımadanın kuzeyinde İtilaf askeri kalmayacaktı. Güney kısmının, yani Seddülbahir mıntıkasının

---

[284] Konukçu, a.g.m., s. 2622; Türkmen, a.g.m., s. 2302.
[285] Türkmen, a.g.m., s. 2303.
[286] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 228.

Levent Şahverdi Arşivi

tahliyesi ise daha sonra yapılacaktı. Çekilmenin başlatılmasından itibaren o ana kadar, sadece Suvla ve Anzak koyundan tahliye edilen İngiliz birliklerinin miktarı toplamda 150.000 civarındaydı[287].

19 Aralık 1915 – İngiliz birliklerinin tahliyeyle ilgili faaliyetleri havanın kararmasıyla birlikte tekrar başladı. 18.45'te başlayan tahliye faaliyetinin sonucunda, saat 24.00'e geldiğinde, bölgenin güneyindeki 10 toptan 8'i son bir kez daha ateşlendikten sonra, kuzeydeki bütün toplarla birlikte gemilere yükletildi. İngilizler son ana kadar ihtiyatı elde bırakmıyorlardı. Bazı eski toplar da Türkleri aldatmak için son ana kadar ateşe devam edecekler, sonra da tahrip edileceklerdi[288].

19-20 Aralık 1915 – İtilaf Devletleri, Çanakkale Cephesi'ndeki en önemli çarpışma alanlarından olan Anafartalar ve Arıburnu bölgelerinden tüm ağırlıklarıyla birlikte tamamen çekildiler[289]. Aynı tarihte Suvla Koyu ve Seddülbahir mıntıkaları da hızla boşaltılıyordu[290].

20 Aralık 1916 – Gelibolu Yarımadası'ndaki kara savaşlarının başlamasından itibaren siperlerine sıkışan ve rahatça hareket edemeyen Türk birlikleri, tahliyenin büyük oranda tamamlanması sebebiyle, düşman ateşi ve engellemesi olmadan siperlerinden çıktılar ve özgürce hareket etmenin sevincini yaşamaya başladılar. Sabaha karşı 03.30 sularında Cesarettepe dolayındaki iki lağımın İngilizler tarafından patlatılmasından sonra çıkan gürültü, İngiliz birliklerinin yarımadayı terk etmiş olduklarını Türklere hissettiren en önemli gelişme oldu[291].

21 Aralık 1915 – Anzak birliklerinin Gelibolu Yarımadası'ndan gerçekleştirdikleri tahliye çalışmalarında son aşamaya gelindi"[292].

---

[287] Akgün, "Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler", s. 1935.

[288] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 228.

[289] Aydemir, **Enver Paşa,** c. III, s. 244-245; Kurşun, "Çanakkale Muharebeleri", s. 207; **1915'de Çanakkale'de Türk, Çanakkale Zaferimizin 42 nci Yıldönümü Münasebetiyle Millî Müdafaa Vekâleti'nin Armağanı,** Ankara 1957, s. 9.

[290] Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 128.

[291] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 228-229.

[292] Konukçu, "Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri Komutanlarının İzlenimleri", s. 2684.

Levent Şahverdi Arşivi

25 Aralık 1915 – General Birdwood, Londra'dan almış olduğu emir doğrultusunda, Seddülbahir'de bulunan General Davies ve Fransız Genarali Brularda ile bir toplantı yapmış ve kendilerine, buradaki tahliyenin de, tıpkı kuzeydeki gibi üç aşamada gerçekleştirilmesini ve çok gizli bir şekilde en geç on günde tamamlanmasını bildirmiştir. Bu sırada Seddülbahir bölgesinde 35.000 kadar İngiliz askeri bulunuyordu[293].

27 Aralık 1915 – İngiliz hükümeti, kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'nın sadece kuzey kısmından değil, güneydeki Seddülbahir Cephesi'nden de çekilme kararını resmen onaylamıştır[294]. Esasında onay tarihinde, Gelibolu Yarımadası'nda neredeyse İngiliz birliği kalmamıştı. Aynı gün, Arıburnu semalarında uçan üç muhasım uçağından birisi, Türk topçu atışlarıyla düşürülmüştür[295].

28-29 Aralık 1915 – İngiliz Genelkurmay Başkanlığı emriyle, Seddülbahir mıntıkasının en uygun şartlarda ve zamanda tahliyesi istenmiştir.

7 Ocak 1915 – Seddülbahir'deki 35.000 kişilik kuvvet, gece yapılan tahliyeden sonra 19.000 kişiye ve malzeme olarak da 63 topa indirildi. Yani kuvvetlerin hemen hemen yarısı gemilerle tahliye edilmişti. Yarımadanın kuzey kısmında olduğu gibi, güneydeki tahliyenin de Türklere duyurulmadan yapılmasında azamî gayret gösterilmişti[296].

7-8 Ocak 1916 – İngilizler gece, 2.300 insan, 9 top ve 1.000 kadar hayvanı gemilere yükleyerek, yarımadadan tahliye etttiler.

8 Ocak 1916 – O gün İngiliz komuta heyetinden, tahliyenin son evresine geçilmesi emredilmişti. İlk aşamada 7.200 kişi Seddülbahir ve Teke koylarından saat 18.00'den sonra, ikinci aşamada 6.043

---

[293] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 231; Konukçu, "Çanakkale Savaşlarında Türk ve Alman Komutanların İzlenimleri", s. 2623.

[294] Atabay, "Çanakkale Savaşları Sırasında Devletlerin Stratejileri", s. 1889.

[295] Türkmen, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", s. 2303.

[296] Konukçu, "Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri Komutanlarının İzlenimleri", s. 2699; **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 231-232.

Levent Şahverdi Arşivi

insan saat 20.30 ila 23.30 arasında gemilere bindirilmişti. Çok istenmesine rağmen, hava muhalefetinin de etkisiyle, yarımadanın güneyi o gün tamamen boşaltılamamış, bir miktar kuvvetin tahliyesi sonraki geceye bırakılmıştır[297].

9 Ocak 1916 – İngiliz idaresindeki Anzak birlikleri Seddülbahir'den tamamen çekildiler[298] ve son birliğin gece 02.00-03.00 arasında gemilere bindirilip[299], Helles Burnu'ndan ayrılmasıyla[300], Gelibolu Yarımadası'nın da içinde bulunduğu Boğazlar mıntıkasında hiç yabancı asker kalmadı[301]. Ancak önemli miktardaki malzemeyi de geride bırakmak zorunda kalmışlardır ki, bunların miktarı 15 top, 500'den fazla at ve 1.500 kadar da arabadır[302]. Yarımadadan tahliye edilen İngiliz askeri sayısı toplamda 200.000 kişinin üzerindeydi. İngilizlerin yaklaşık olarak bu kadar da kaybı (ölü, yaralı, kayıp) olduğu dikkate alınırsa, Gelibolu Yarımadası'na 410.000 kadar asker çıkartmış oldukları anlaşılmaktadır. Cephenin güneyinde, Anadolu yakasına çıkarma yapan Fransızların, bölgedeki asker sayısı 79.000 kadardı ki, bunun 47.000 kadarını savaş sırasında kaybetmişti. Bu rakamlardan, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Savaşlarında bölgeye çıkarmış oldukları asker sayısının yarım milyona ulaştığı anlaşılmaktadır. Türk tarafının kayıpları (ölü, yaralı, kayıp, esir) ise 213.882 olarak kayıtlara geçmişti[303]. Sadece şehit sayısının 101.279 olduğunu belirtmek de yerinde olacaktır[304]. Bu son gelişmelerle birlikte, 14 aydan biraz fazla süren Çanakkale Savaşları da sona ermiş oldu. Aynı gecenin sabahında, Gelibolu Yarımadası'ndaki V. Türk Ordusu'na komuta eden Liman von Sanders, Osmanlı Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya gönderdiği şifreli bir mesajda, tüm

---

[297] Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi, s. 231-232.

[298] Aydemir, **Enver Paşa III,** s. 245; Thomazi, **Çanakkale Deniz Savaşı,** s. 125-128; Çetiner, **Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme,** s. 243.

[299] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 231.

[300] Akgün, "Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler", s. 1935.

[301] Mühlman, **Çanakkale Savaşı,** s. 165; Oglander, **Çanakkale Muharebeleri,** s. 238-239.

[302] Bingöl, "Çanakkale Savaşı'nda Müttefik Savaş Gemileri ve Denizaltılarının Faaliyetleri", s. 2413.

[303] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 231-232.

[304] Yılmazer, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", s. 2279.

Levent Şahverdi Arşivi

Gelibolu yarımadasının İtilaf Devletleri birlikleri tarafından tahliye edildiğini bildiriyordu[305]. Enver Paşa da bu duruma Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmada değinmiş ve Gelibolu'daki mücadelelerin sona erdiğini belirtmiştir[306]. Liman Paşa aynı gün yayınlamış olduğu bir emirnameyle, Çanakkale harekât alanının genel savunma düzenlemesini 6. Kolordu ile 14. Kolordulardan oluşan Cevat Paşa kumandasındaki Çanakkale Grup Kumandanlığı'na bırakmıştır[307]. Bunu müteakiben 18 Ocak 1916 tarihinde V. Ordu Karargâhı Çanakkale'den İstanbul'a alınmıştır[308].

Sonuç

3 Kasım 1914'de İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale boğaz istihkâmlarını bombardımanıyla başlayan bu savaş, denizde ve karada aralıksız devam ederek çok kanlı çarpışmalara sahne olmuş ve tam 14 ay ve bir hafta sonra, 9 Ocak 1916'da İtilaf Devletleri'nin başarısız bir şekilde Gelibolu Yarımadası'nı terketmeleriyle son bulmuştur. Kara çıkarmasından tahliyeye kadar, taraflar arasında göğüs göğüse mücadelelerle geçen süreç ise, sekiz buçuk aydır. Bu "küçücük cephe"deki büyük Türk zaferi, Osmanlı Devleti'nin hem savaş dışı kalmamasını, hem muhtemel mağlubiyetle birlikte başta İstanbul olmak üzere pek çok şehrinin işgal altına düşmemesini ve hem de devletin birkaç yıl daha yaşayabilmesini sağlamıştır. Bu büyük savaşın en önemli başka bir kazancı, I. Dünya Savaşı'nı müteakiben Anadolu'da İtilaf Devletleri'ne karşı Türk Milleti'nin bağımsızlık mücadelesi vermesi aşamasında kendisini daha iyi gösterecektir ki, bu da Mustafa Kemal gerçeğinin Çanakkale Cephesi'nde ortaya çıkmasıdır. Bu cephedeki mücadelelerde büyük bir askerlik dehası olduğunu gösteren Mustafa Kemal, başarılarının en büyüğünü Anadolu'daki Türk Millî Mücadelesi'nde gösterecek ve müteakiben Türkiye Cum-

---

[305] Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum,** s. 128-129.
[306] Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi III/2,** s. 386-391.
[307] Türkmen, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", s. 2204.
[308] **Çanakkale Cephesi Harekâtının Özetlenmiş Tarihi,** s. 259.

Levent Şahverdi Arşivi

huriyeti'nin hayat bulmasını sağlayacaktır. Çanakkale Savaşlarının en önemli kazanımlarından birisi de, "kendine güven" ve "millî bilincin uyanışı" olarak tarif edilebilecek olan "Çanakkale ruhu"nu ortaya çıkarmasıdır ki, bu ruh, Millî Mücadele'de Türk Milleti'nin en önemli silahlarından birisi olacaktır. Ancak "Çanakkale ruhu"nun ortaya çıkışının bedeli hakikaten çok ağır olmuştur. Gelibolu Yarımadası'ndaki mücadelelerden sonra toplam kayıpları şehit-kayıp-yaralı-esir olmak üzere ikiyüz binden fazla olan Osmanlı Devleti'nin, bu cephede sadece şehit verdiği asker sayısı yüzbinin üzerindedir. Cephenin bir ihtiyat cephesi olması, kayıpların çok önemli bir kısmının yetişmiş insan kitleleri olduğunu göstermektedir ki, bu da, bedelin sanıldığından ve düşünüldüğünden çok daha ağır olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bedeli çok ağır olsa da, toplamda 433 gün devam eden bu savaşlar, Türk ve Dünya Tarihi'ne, İtilaf Devletleri adına büyük bir mağlubiyet ve prestij kaybı, Türkler adına ise, tarihte emsali olmayan bir zafer olarak geçmiştir.

Bibliyografya

1915'de Çanakkale'de Türk, Çanakkale Zaferimizin 42 nci Yıldönümü Münasebetiyle Millî Müdafaa Vekâleti'nin Armağanı, Ankara 1957.

Akça, Bayram, "Çanakkale Savaşlarında Anzakların Rolü", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008.

Akgün, Seçil Karal, "Çanakkale Muharebelerinde Anzaklardan Esintiler", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008.

Arı, Kemal, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi,** Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Arıkan, Celal, **Komutan Atatürk,** c. I-II, İstanbul 2001.

Artuç, İbrahim, **1915 Çanakkale Savaşı,** İstanbul 2004.

Atabay, Mithat, "Çanakkale Savaşları Sırasında Devletlerin Stratejileri", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,** c. III, İstanbul 1978.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal,** c. I, İstanbul 1983.

Bartlett, Ellis Ashmead, **Çanakkale Gerçeği,** çev. Kurmay Yüzbaşı Rahmi, haz. Muzaffer Albayrak, İstanbul 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

Baycan, Nusret, **Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları,** Ankara 1986.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarih,** c. III/2, Ankara 1983.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi,** c. III/4, Ankara 1983.,

Beyoğlu, Süleyman, "Bir Efsanenin Sonu: Çanakkale'de Kayıp İngiliz Askerleri", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008.

Bingöl, Mehmet Ali, "Rus Kaynaklarına Göre Çanakkale Deniz Savaşı ve Askold Zırhlısı", **Çanakkale Tarihi,** c. V, İstanbul 2008.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, c. V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, I nci Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915), Ankara 1993.

Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914-9 Ocak 1916), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.

"Çanakkale Muharebeleriyle İlgili Menkıbeler", **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı,** Ankara 1990.

Çetiner, Selahattin, **Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme,** İstanbul 1999.

Emin Ali, "Çanakkale'ye Düşman Donanmasının Saldırıları", **Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı 18 Mart 1334/1918,** haz. Muzaffer Albayrak-Ayhan Özyurt, İstanbul 2006.

Erat, Muhammet, "Çanakkale Savaşlarında Deniz Harekâtı", Çanakkale Tarihi, c. IV, İstanbul 2008.

Eren, Ramazan, **Çanakkale Savaşlarının Manası ve 250.000 Şehidin Destanı, Çanakkale,** ?, 2004.

Erickson, Edward J., **Size Ölmeyi Emrediyorum, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu,** çev. Tanju Akad, İstanbul 2003.

Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları, hazırlayanlar: İhsan Ilgar-Nurer Uğurlu, İstanbul 2004.

Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?** 1914-1922, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1994.

Gencer, Mustafa, "Çanakkale Savaşlarında Türk-Alman İlişkileri", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008.

Günesen, Fikret, **Atatürk ve Çanakkale, Size Ölmeyi Emrediyorum!,** İstanbul 2006.

Günesen, Fikret, **Çanakkale Savaşları, Çanakkale Geçilmezin Belgesel Öyküsü,** İstanbul 1986.

Hamilton, Ian, **Gelibolu Hatıraları 1915,** Türkçesi: Mehmet Ali Yalman – Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2006.

Levent Şahverdi Arşivi

Ilgar, İhsan, **Çanakkale Savaşları 1915,** Ankara 1982.

İğdemir, Uluğ, **Atatürk'ün Yaşamı,** c. I, 1881-1918, Ankara 1988.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi,** c. IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Ankara 1996.

Kayabalı, İsmail - Aslanoğlu, Cemender, **Çanakkale Zaferi 1915,** Ankara 1975.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, **Kâzım Karabekir, Kendi Eserleri, Haltercümeleri ve Arşiv Belgelerine Göre,** Ankara 1991.

Konukçu, Enver, "Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri Komutanlarının İzlenimleri", **Çanakkale Tarihi,** c. V, İstanbul 2008.

Konukçu, Enver, "Çanakkale Savaşlarında Türk ve Alman Komutanların İzlenimleri", **Çanakkale Tarihi,** c. V, İstanbul 2008.

Konukçu, Enver, "Kemalyeri (25 Nisan 1915-17 Mayıs 1915)", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008.

Konukçu, Enver, "Mustafa Kemal'in Çanakkale İçin Erzurum'da Görevlendirilişi (Ocak 1915)", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008.

Kuğunun Son Ötüşü/The Last Cry Of The Swan, Çanakkale Destanı/The Legend Of Çanakkale, İstanbul 1999.

Kurşun, Zekeriya, "Çanakkale Muharebeleri", **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** c. VIII, İstanbul 1993.

Kutay, Cemal, **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi,** c. XVII, İstanbul 1982.

Mehmed Fasih, **Kanlısırt Günlüğü, Mehmed Fasih Bey'in Çanakkale Anıları,** haz. Murat Çulcu, İstanbul 1997.

Metel, Raşit, **Türk Denizaltıcılık Tarihi,** İstanbul 1960.

Moorehead, Alan, **Çanakkale Geçilmez,** Türkçesi: Günay Salman, İstanbul 1972.

Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe, yay. Uluğ** İğdemir, Ankara 1990.

Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu,** haz. Uluğ İğdemir, Ankara 1986.

Mühlman, Carl, Çanakkale **Savaşı, Bir Alman Subayının Anıları,** İstanbul 2006.,

Nutku, Emrullah, **Denizci Gözüyle Çanakkale Şanlı Tarihine Bir Bakış,** İstanbul 1975.

Oglander, C. F. Aspinal, **Çanakkale Muharebeleri: İngilizlerin Gelibolu Seferinin Resmî Tarihi,** tercüme: Muharrem Fevzi, İstanbul 1932.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, İstanbul 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

Seçer, Turhan, **Destanlaşan Çanakkale, Deniz-Kara-Hava Savaşları,** İstanbul 2005.

Selahaddin Adil Paşa, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar,** İstanbul 2007.

Şahin, Enis, "Çanakkale Savaşları Kronolojisi (3 Kasım 1914 – 9 Ocak 1916)", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008.

The Times Gazetesi (London).

Thomazi, A., **Çanakkale Deniz Savaşı,** çev. Hüseyin Işık, Ankara 1997.

Tuncoku, A. Mete, **Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915,** Ankara 2000.

Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar, Muavenet-i Milliye ve Goliath'ın Batırılışı, Pirî Reis Araştırma Merkezi Yayınları, ?.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Ankara 1989.

Türkmen, Zekeriya, "Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008.

Türkmen, Zekeriya, "Çanakkale Savaşlarında Kara Harekâtı", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008.

Uluğ, Naşit Hakkı, **Çanakkale Destanının 50. Yılı,** Ankara 1965.

Yıldıran, Orhan, **Çanakkale Muharebeleri,** Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.

Yılmazer, Tuncay, "Çanakkale Kara Savaşlarında Cepheler", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008.

Yılmazer, Tuncay, "Çanakkale Savaşlarında Sağlık Hizmetleri", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008.

Yılmazer, Tuncay, "Zığındere'yi Anlamak", **Yakın Tarih İncelemeleri I, Çanakkale Savaşı,** ed. Muzaffer Albayrak, İstanbul 2006.

Yüksel, Ayhan, "Çanakkale Savaşlarında Sultanhisar Torpidosu, Muavenet-i Milliye Muhribi: Mürettebatı ve Faaliyetleri", **Çanakkale Tarihi,** c. IV, İstanbul 2008.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE SAVAŞ HUKUKU İHLALLERİ

Mesut ERŞAN*

ÖZET

I.Dünya Harbi içinde Çanakkale Muharebelerinin çok özel bir yeri vardır. Hem tarihin kaydettiği en kanlı savaşlardan birisi olması hem de yıllar boyu devam eden sosyo-politik sonuçlarıyla bugün bile güncelliğini korumaktadır. Diğer yandan bir centilmenler savaşı olarak da dünya harp tarihinde yerini almıştır. Ancak böyle nitelendirilmesine rağmen uluslararası savaş hukuku ihlallerinin de sıklıkla yaşandığı bir savaş olmuştur. Bu makalede insanoğlunun yazılı tarihin başından beri savaşlarda askerî davranışlara uygun kurallar getirme çabası sonucunda ortaya çıkan Cenevre ve Lahey sözleşmelerine aykırı olarak, yaklaşık sekiz ay süren Çanakkale muharebeleri sırasında yaşanan, bireysel ihlaller dışındaki sistematik hukuk ihlalleri örnekleriyle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Muharebeleri, Savaş Hukuku, I.Dünya Savaşı, Uluslararası hukuk, Osmanlı Devleti.

LAW OF WAR VIOLATIONS DURING THE WAR OF GALLIPOLI

ABSTRACT

The Gallipoli War occupies a special place in World War I. This war has been one of the bloodiest wars ever seen in history and has bequathed a long-lived socio-political impact to the future that is stil perceivable today. It has also been considered one of the most gallant wars of history. None of these characteristic attributed to the Gallipoli War, however, can conceal the fact that there has often been violations of the rules of international law during the war. In this research, the cases fort he systematic vilolations of international law as as against the terms of the Contracts of La Haye and Geneva during about eight month lasting battle, apart from individual vilolations, are analyzed.

Key Words: War of Gallipoli, Law of War, World War I, International Law, Ottoman State

---

* Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

İnsanlık tarihinin her döneminde, uluslararası sorunlar görüşmeler yoluyla çözülmeye çalışılmış, diplomatik yolların tıkanmasıyla da savaş kaçınılmaz olmuş ve savaşlar hep var olagelmiş, çağının en modern silahlarıyla donatılmış ordular savaş meydanlarında karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesiyle "savaş yalnız karşı karşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir. Milletlerin çarpışmasıdır. Meydan muharebesi milletlerin bütün mevcudiyetleriyle, ilim ve fen sahasındaki seviyeleriyle, ahlaklarıyla, harslarıyla hulâsa bütün maddi ve mânevi kudret ve faziletleri ve her türlü vasıtalarıyla çarpıştığı bir imtihan sahasıdır. Bu sahada, çarpışan milletlerin hakiki kuvvet ve kıymetleri ölçülür"[1]. Savaş alanı maddi güçlerin çarpışma alanı olduğu kadar, ahlak ve faziletin, kısaca insanlık onurunun sergilendiği alanlardır. Ancak tarihin her döneminde savaş meydanları, düşmanlık duygularının en yoğun yaşandığı, insanlık dışı davranışlarla insanlık onurunun ayaklar altına alındığı alanlar olmuştur. İnsanoğlu savaşın bir hukuk dairesinde yapılması için uluslar arası antlaşmalar ihdas etmiş[2] fakat savaşın özel şartları içinde hukuk ihlallerinin önüne geçilememiştir. Fransız mareşali Maurice de Saxe'nin ifadesiyle "Savaş, o kadar saçma ve kusurlu bir bilimdir ki içinde genel olarak nasıl yürütüleceği ile ilgili olarak belli kesinliklere indirgenebilir hiçbir kuralı yoktur. Onun yegâne temeli ve desteği cehaletten destek alan görenek ve önyargıdır"[3]. Bu görenek ve önyargılarla hukukunun çiğnendiği savaşlardan birisi de tarihin kaydettiği en kanlı savaşlardan biri olan Çanakkale muharebeleridir.

---

[1] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,I-III**, Ankara 2006,s.184.

[2] Savaşın asker ve siviller üzerindeki yıkımını hafifletmek gâyesiyle, 1864-1949 arasında İsviçre'nin Cenevre şehrinde imzalanan bir dizi milletlerarası sözleşmedir. İlk Cenevre Sözleşmesi 22 Ağustos 1864'te imzâlandı. Bu sözleşmeyle, yaralı ve hasta askerleri tedâvî eden bütün kuruluşların personelleriyle birlikte dokunulmazlığı sağlanarak saldırıya uğramaları önleniyor, taraf tutmaksızın bütün askerlerin bu kurumlara kabûlü ve tedâvisi öngörülüyor, yaralılara yardım eden siviller korunuyor ve sözleşme çerçevesine giren kişilerle, araç ve donanımın Kızılhaç işâretini taşıması kararlaştırılıyordu. Üç yıl içinde irili-ufaklı birçok devlet tarafından onaylanan bu sözleşme, 1906'da İkinci Cenevre Sözleşmesi'yle değiştirilip genişletildi. Sözleşme hükümleri 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri'yle deniz savaşlarında uygulandı.

[3] Peter Williams, **Çanakkale Savaşı, Kanlısırt Muharebesi,25 Nisan 1915**, (çev.:Zuhal Bilgin) İstanbul 2009,s.16.

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale Muharebeleri, Dünya Harp tarihinde bir çok özellikleriyle yer almış, muharebeler esnasında uygulanan savaş taktikleri, gösterilen kahramanlık ve fedakarlıklarla gerek müttefik kuvvetler, gerekse Türk tarafınca insanî ve millî duygu yoğunluğu içinde unutulmaz hatıralar bırakmıştır. Yüzyılın son centilmenler savaşı olarak tarihe geçen ve Türkler, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar arasında kurulan dostluklara şahit olan Çanakkale savaşlarında gösterilen centilmenlik kadar, zaman zaman hukuk dışı uygulamalara da rastlanmıştır. Taraflar birbirlerini uluslararası savaş hukukuna uymamakla suçlamışlar, notalarla birbirlerini protesto etmişlerdir. Dünyanın en büyük ordularının, en modern silahlarla giriştikleri bu savaş ortamında yaşanan hukuk ihlalleri, savaşın genel seyrini etkileyecek düzeyde olmamakla birlikte, özellikle müttefik kuvvetler tarafından sıklıkla başvurulan bir savaş yöntemi olmuştur.

Savaş Hukuku İhlalleri

Çanakkale muharebelerinde görülen hukuk ihlalleri, hastanelerin ve hastane gemilerinin bombalanması, esir alınan askerlerin kurşuna dizilmesi, dom dom kurşunu kullanılması, zehirli gaz kullanılması, muharip olmayan bölgelerin bombalanması, yolcu gemilerine saldırılması, esirlerin angarya işlerinde çalıştırılması gibi olaylardı[4].

Özellikle hastane ve hastane gemilerinin bombalanması en sık rastlanan olaylardan idi. Zira Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bu olaylara ait çok sayıda belge, ihlallerin sıklıkla yaşandığını göstermektedir[5]. Bu belgelere göre çeşitli tarihlerde olmak üzere Halil Pa-

---

[4] Hamdullah Suphi(Tanrıöver) Çanakkale'yi ziyaretiyle ilgili izlenimlerinde "Harp bittiği zaman İngiltere ve Fransa, Türkler arasında evvelce haiz oldukları hürmete mukabil, muhakkar olduklarını göreceklerdir. Bombalarını zehirleyenler, bir kemiği doksan parçaya ayıracak patlar kurgun kullananlar, türbeleri camileri topa tutanlar cezalarını asıl manen çekeceklerdir"diyerek savaştaki hukuksuzluklara dikkat çeker (Hamdullah Suphi "**Çanakkale'de Gördüklerimiz**", **Çanakkale Savaşanlar Anlatıyor**, İstanbul 2006, s.404).

[5] Örneğin, 14 Ağustos 1915 tarihli ve Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi'nden Matbuat Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda düşmanın yoğun domdom kurşunu kullandığı, Arıburnu'ndaki Hilal-i Ahmer işaretli hastanelere on iki bomba atıldığı, dokuz neferin yeniden yaralandığı yer almaktadır. (**Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C.II,Ankara 2005, s.11).

Levent Şahverdi Arşivi

şa Çiftliği[6], Ezine ve Çamburnu'ndaki[7] hastanenin bombalanması, Arıburnu mıntıkasında hafif ve ağır yaralı hastaneleri civarına ve Çanakkale Merkez Hastanesi'ne bomba atılması, Soğandere civarındaki seyyar hastanelerin bombardıman edilmesi, Ağaderesi civarındaki ve Galata Köyü'ndeki hastaneye bomba atılması, Yalova Hastanesi'nin bombalanması, Havuzludere'deki hastanelerin bombalanması olayları yaşanmış idi.

Öte yandan Başkomutan vekili olarak bizzat Enver Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Mayıs 1915 tarihli yazıdan anlaşıldığına göre İngilizler sabit balonlarının yardımıyla, Maydos[8] kasabasını ve bu sırada da Hilal-i Ahmer bayrağı çekilmiş bulunan hastaneyi bombardıman ederek otuz kadar yaralıyı şehit etmişlerdir[9]. Hatta burada yatan yaralılar arasında İngilizler de bulunmaktadır.[10]. Liman Von Sanders, bu olayla ilgili olarak şu bilgileri verir: "Önceden mamur bir yer olan Maydos kasabası 29 Nisan günü İngilizler tarafından top ateşiyle yakıldı. Gemilerden atılan tahrip mermilerine kurban giden ilk bina yaralılarla ağzına kadar dolu olan mevki hastanesiydi. Hastanede çıkan yangının hızla yayılmasından dolayı bütün kurtarma teşebbüslerine rağmen kurban olan bir çok Türk yaralısı arasında yirmi beş kadar İngiliz yaralısı da ölmüştü"[11].

Bu noktada dikkat çeken en önemli husus düşmandan elde edilen bir "günlük emir"de özellikle hastane ve sargı merkezlerine atış yapılmasının tavsiye edilmesi hususudur. Nitekim Osmanlı Devleti-

---

[6] Düşman uçakları tarafından en çok bombalanan hastanelerden biridir.

[7] Çanakkale Harbine katılan Münim Mustafa, bu olayla ilgili olarak hatıralarında şu bilgileri veriyor: "Hatta bir gün baştan aşağı yaralılarla dolu olan ve düşmanın yaralı esirlerinin bulunduğu Çamburnu Hastanesi'nin bombardıman edilmesi üzerine bizim yaralılarımızla beraber, düşmanın yaralıları da beynelmilel hukuk esaslarını ihlal eden bu fecaatin kurbanları olmuştu. Bkz.Münim Mustafa, **Cepheden Cepheye**, İstanbul 1998,s 94.

[8] "Bu kasaba, orijinal savaş planında ilk hedef alınan kent idi". Grek Kerr, **Kayıp Anzaklar**, Çev.Melis Şengün, İstanbul 2009, s.179.

[9] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C.I,Ankara 2005, s.90.

[10] Murat Çulcu, **İkdam Gazetesinde Çanakkale Cephesi, 3 Kasım 1914-3 Şubat 1916, Haber,Yorum, Bildiri, Röportaj,Gözlem ve Anılar**, C.II,İstanbul 2004, s.325.

[11] Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Sene,** Yay.Haz.Muzaffer Albayrak, İstanbul 2007, s.97.

Levent Şahverdi Arşivi

'nin Hariciye Nezareti vasıtasıyla ve Amerika Sefareti kanalıyla İngiltere'yi protestolarının ardından gönderilen bir yazıda bu defa düşman uçaklarının yine üzerinde Hilal-i Ahmer işareti bulunan Akbaş Tekkesi hastane çadırlarını bombayla tahrip ettiği ve dört defa bu şekilde hukuk dışı muamele icra eden düşmanın elde edilen bir "günlük emri"nde özellikle hastanelerin bombalanmasının istendiği bildirilmekte ve bu durumun devam etmesi halinde düşman esirleri hakkında gerekenin yapılacağının İngiltere ve Fransa'ya bildirilmesi istenmektedir[12].

Öte yandan hastane gemilerinin savaş hukukuna aykırı olarak askeri mühimmat nakliyatı ve bombalama işlerinde kullanıldığı da oluyordu. Enver Paşa'dan Amerika Birleşik Devletleri elçisi Morgentau'ya gönderilen bir yazıda Çanakkale'de düşman kuvvetlerinin kendi hastane gemilerini suiistimal ettikleri, küçük bir harp gemisinin büyük bir hastane gemisinin arkasına gizlenerek top atışı gerçekleştirdiğinin görüldüğü, yine Hilal-i Sâlib bayrağı taşıyan bir otomobilin de keşif amacıyla kullanıldığı belirtildikten sonra bu tür suiistimallere son verilmesi için ilgili devletlere ihtarda bulunması istenmiştir[13]. Aynı şekilde Seddülbahir civarında hastane gemileri kullanılarak karaya asker çıkartıldığının müşahede edildiği, ihtar vukuundan sonra bu gibi hastane gemilerinden asker çıkarıldığı takdirde bombalanması emri verildiği de belirtiliyordu[14].

Enver Paşa, Cenevre ve Lahey Mukavelenâmeleri"nde açık olarak belirtilen uluslararası hukuk kurallarının bu şekilde sıklıkla ihlal edilmesinin sebebini şöyle izah eder: "Bizi tedâbir-i mütekabile ittihazına mecbur etmek ve sonra da bî-taraf matbuat marifetiyle asâkir-i Osmaniyye'nin gayr-ı insanî bir tarz-ı harb takip etmekte olduğunu

---

[12] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C.I, s.110-111.

[13] **A.g.e.**, C.I, Ankara 2005, s.186-187; Enver Paşa, Mornthau'ya bu bombardımanlarda camilerin ve hastanelerin yıkıldığını, bir hayli masum kadın ve çocuğun öldürüldüğünü, buna bir mukabele-i bi'l-misl olmak üzere Türkiye'de yaşamakta olan üç bin İngiliz ve Fransız vatandaşının tevkif edilerek, yarımadaya yerleştirileceğini de söylemişti. Bkz.Alan Moorehead, **Çanakkale Geçilmez, Gallipoli**, (Türkçesi: Günay Salman), İstanbul 1972, s.260.

[14] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C.I , s.188.

Levent Şahverdi Arşivi

aleme ilan etmektir[15].” Enver Paşa bu tarz ihlallerin tekrarlanması durumunda yapılacakları şu tehditkâr ifadelerle taraflara bildirmiştir: “Eğer İngiliz tahtelbahirleri Osmanlı hastane gemilerine taarruz ederlerse bu taarruz hiç bir sebeb-i ciddîye müstenid olmaksızın hukuk-ı beyne’l-milelin pay-mâl edilmesi demek olacağından gark olacak her Osmanlı mecrûhuna mukabil bir İngiliz esirini idam edeceğiz[16].

Çanakkale’de İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından meydana getirilen ve uluslararası savaş hukukuna aykırı olan bu davranışlar sebebiyle Osmanlı hükümeti tarafından verilen protesto notasının cevabında İngiltere Hükümeti, Osmanlı hükümetinin bu tür isnatlarını daha önce reddettiklerini, bu isnatların temelsiz olduğunu ve bu ihlallerin bir çoğunun dikkatsizlik sonucu meydana geldiğini ileri sürmüştür[17]. Ayrıca böyle müessif kazalara meydan verilmemesi için Hilal-i Ahmer kurumlarının mümkün olduğu kadar harp alanlarından uzakta bulundurulması gereğine de işaret edilmiştir[18]. Dahası Çanakkale’de bulunan İngiliz uçaklarına, hastane vs. gibi savaş hukukunca taarruzdan masun addedilen kurumları gösteren bayrak ve diğer işaretler civarına mermi atmamak hususunda fazlasıyla dikkat ve özen göstermeleri konusunda gayet açık talimat verildiği, hatta hava taarruzuna hedef olabilecek bazı hedeflere, sırf Hilal-i Ahmer bayrağı çekilmiş olmalarından dolayı, bu bayrağı suiistimal ettikleri bilindiği halde taarruz edilmediği iddia ediliyordu[19]. Yine İngilizlerin iddialarına göre 30 Teşrinisani 1915 tarihinde Kilya Limanı’nda karaya erzak ve mühimmat çıkaran bir askeri nakliye gemisine ateş açmakta tamamen haklı olunduğu halde, bir hastane gemisinin yakınında bulunmasından dolayı ateş açılmamış, bu nakliye gemisi de karaya külliyetli miktarda askerî mühimmat çıkarmıştı[20]. Bir başka iddialarında İngilizler Osmanlı kuvvetleri tarafından bazı İngiliz hastane-

[15] **Aynı yer**.
[16] **A.g.e.**, C.I, s.240.
[17] **A.g.e**., C.II, s.269.
[18] **A.g.e.**, C.II, s.267.
[19] Aynı yer.
[20] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C.II, s.270.

Levent Şahverdi Arşivi

leri ve yararlılarına karşı bir çok hasarlar verdirildiğini ancak bunların bir kaza eseri meydana geldiğine inanmak istediklerini de belirtirler[21]. Öte yandan İngiltere de Osmanlı hükümetini Cenevre ve Lahey Mukavelenâmelerine aykırı hareket etmekle suçlamaktaydı. Örneğin İngiliz iddialarına göre Gelibolu yarımadasının batı taraflarına asker nakli için Hilal-i Ahmer işaretli gemiler kullanılmıştı[22]. Ayrıca İngiltere, Osmanlı kuvvetleri tarafından uluslararası anlaşmalara aykırı olarak işlenen bir çok fiil gösterebileceğini fakat bu tür hadiselerin kastî bir garaza dayanmayıp kaza olduğuna inanmak istediklerinden bunu yapmadıklarını belirtmiştir[23]. Oysa Türk tarafının bu konuda azami dikkat gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu konudaki çok sayıda örnekten birisinde, örneğin savaşa katılan Avusturyalı Harold Olive Newman'ın şu mektubunda bunu açıkça görmek mümkündür: "O savaşta bizleri en fazla etkileyen durumlardan biri de Türk askerlerinin centilmenlikleri olmuştur. Anzak koyu açıklarında demirlemiş bulunan Hastane gemimiz daima Türk topçusu tarafından büyük bir dikkatle korunmuştur. Zaman zaman savaş gemilerimiz hastane gemisine yaklaşınca Türk topçusu Kızılhaç işaretini taşıyan gemiye zarar vermemek için hemen ateş kesmekten geri kalmıyordu.[24]" Yine Robert R.James, "Gelibolu Hatıratı" adlı kitabında şunları yazar: "Türkler mertçe dürüstçe ve kahramanca çarpışmış, insancıl meziyetlerini ve güçlü kişiliklerini sergilemişlerdir. Örneğin Kızılhaç çadırları, hastane gemileri, yaralı taşıyan sedyeler, botlar Türkler tarafından ateş altına alınmamıştır. Oysa onlar Türk şehirlerini bombalamışlar, sargı yerlerini, hastaneleri topa tutmuşlar ve çekildikleri anda lağım patlatmışlardır[25]".

Çanakkale muharebelerinde karşılaşılan hukuk ihlallerinden bir diğeri de esirlere karşı yapılan insanlık dışı hareketlerdir. Bu konuda en

---

[21] İngilizlerin iddialarına göre bazı Osmanlı askerleri Hilal-i Ahmer işaretli elbiseler giymek suretiyle İngiliz sınırlarında keşif de yapmışlardır (**Aynı yer**).

[22] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C.I, , s.239.

[23] **A.g.e.**, C.II, s.270.

[24] Baha Vefa Karatay, **Mehmetçik ve Anzaklar**, Ankara 1987, s.100.

[25] Selahattin Çetiner,**Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme**, Tarihsiz, s.228.

Levent Şahverdi Arşivi

çok rastlanan şikayetler de esirlerin[26] angarya işlerinde çalıştırılması veya kurşuna dizilmeleri hadiseleridir. Sadaretten Hariciye nezaretine gönderilen bir yazıda Fransızların esirleri angarya hizmetlerinde istihdam ettikleri, bunun uluslararası hukuka aykırı bir davranış olduğu ve gerekenler nezdinde şiddetle protesto edilmesi isteniyordu[27]. Osmanlı hükümetinin Amerika Sefareti vasıtasıyla Fransa hükümetine verdiği ve uluslararası antlaşmalara aykırı olarak Seddülbahir'deki Osmanlı esirlerinin askerî harekâta yönelik işlerde zorla istihdam edildikleri hakkındaki protestosuna verilen cevapta Helles Burnu'ndaki Osmanlı esirlerinin Fransa'da bulunan Alman esirlerinin tabi oldukları şartlar dairesinde yani "ameliyât-ı tezyiniye ve ordugâh kurmak" işleriyle temizlik hizmetleri ve su taşımak angaryalarında istihdam edildikleri, bazılarının da limandaki gemilerden eşya çıkarmak ve posta paketleri bağlamak gibi işlerde çalıştırıldıkları itiraf edilerek esirlerin bundan memnun oldukları, Osmanlı Hükümeti'nce ileri sürülen iddiaların asılsız olduğu belirtildiği gibi[28] esir Osmanlı askerlerinin beyanlarına istinaden bir karşı propaganda da yürütülmüştür[29].

Öte yandan İtilaf kuvvetlerinin Türk savaş esirlerini öldürdükleri de bir vakıa idi. Örneğin Anzakların genel komutanı Korgeneral Sir William Birdwood emrindeki bir subaya neden çok az Türk esiri gördüğünü sormuştu. Kendisine verilen cevapta aslında çok Türk esirleri olduğunu ancak ağır bir Türk saldırısında kendilerinin onları savaş esiri olarak besleyemedikleri için Türk esirlerini öldürdükleri söylenmişti[30].

---

[26] Çanakkale muharebelerinde İngiliz ve Fransızlara esir düşen Türk askerlerinin sayısı 10000 civarında idi. Bkz.Cemalettin Taşkıran, **Ana Ben Ölmedim, I.Dünya Savaşında Türk Esirleri**, İstanbul 2001, s.51.

[27] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C.I,s.227.

[28] **A.g.e.**, C.II,Ankara 2005, s.139.

[29] Türk esirlerinden Halil Hikmet, Eyüb, Osman, Nazmi, Şevki, Ramazan ve birkaç Alman esirin isimlerinin yer aldığı şu beyanname bu propagandaya güzel bir örnektir: "Ey asâkir-i Osmaniye, Esirler hakkında işitmiş olduğunuz sözlerin kâffesi yalandır. İngiliz ve Fransızların ellerinde bulunan esirler gayet mükemmel derecede yiyip içip, fevkalâde yaşadıkları gibi, yaraları dahi kemâl-i hızla tedâvi olunmaktadır. Bu iş hakikat olduğu için biz dahi keyfiyet-i imzalarımızla tasdik ediyoruz." Servet Avşar, **Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propagandası,** Ankara 2004,s.319.

[30] Tim Travers-Birten Çelik, "Çanakkale Muharebeleri ve Kralın Kayıp Adamları", **Çanakkale-I, Savaşı ve Tarihi**,İst. Büyükşehir Bel.Yay.,İstanbul , Tarihsiz, s.90.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk tarafının esirlere karşı uyguladığı muamele ile ilgili olarak en ilgi çekici iddia 1/5 Norfolk taburunun kaybolması ile ilgilidir. Buna göre bu tabur ve bölükteki askerler ya esrarengiz bir şekilde kaybolmuşlar, ya da Türkler tarafından esir alındıktan sonra kafalarından kurşunlanarak öldürülmüşlerdi[31]. Çoğunlukla efsanevi bir olay olarak anlatılan bu taburun kaybolması olayı ile ilgili olarak İngiliz ve Türk savaş raporlarında yer alan bilgilere göre hazırlıksız olarak Türk tarafına geçen bu İngiliz birliği, bir Türk karşı saldırısı ile yenildi ve ağır kayıplar verdi. Nitekim karşı saldırıyı gerçekleştiren birliğin komutanı Münib Bey'in raporuna göre 35 İngiliz de yaralı olarak ele geçirilmişti[32].

Diğer yandan İtilaf Devletleri askerleri esirlere muamele konusunda Çanakkale'ye önyargılı olarak gelmişlerdi. Özellikle Türklerin esir alma olayına eğilimli olmamaları tüm müttefiklerin ortak kanısıydı[33]. Daha savaşın başında Gelibolu'ya çıkarma yapılacağı belli olunca Kahire, Sidney, Melburn, Vellington ve Londra gibi büyük şehirlerde yayınlanan gazeteler Türkler aleyhine bir kamuoyu oluşturmak için, ön yargılı olarak savaş esirlerine çok kötü davranıldığını da içeren yoğun ve yaygın bir karalama kampanyasına girişmişlerdi. Bu propagandaya maruz kalan Anzakların savaşacakları Türk askeri ile ilgili kanaatleri şöyleydi: "Acımasız, vahşi, zavallı, barbar Türk..."[34] Ancak Anzaklar, Türkler'in barbar bir millet olmadıklarını aksine, cesur ve mert olduklarını anlamışlardır. Bunu da gerek savaş sırasında, gerekse de savaştan sonra dile getirmişlerdir. Örneğin Yeni Zelandalı General Godley, ülkesindeki Albay Chaffley'e yazdığı mektupta şunları söylemektedir: "Türk'ün dürüst bir savaşçı olduğu ve bu bakımdan Alman'dan daha iyi olduğu gerçektir. Şunu da tereddüt etmeden söyleyebilirim ki Türk askeri Alman askerinden daha iyi ve cesur bir savaşçı. Son zamanlarda kahramanca çarpıştığını kabul etmemek mümkün değil. O, gerçekten müthiş bir düşman. Yara-

---

[31] Tim Travers-Birten Çelik, **a.g.e.,** s.84.
[32] **a.g.e.,** s.89.
[33] Grek Kerr, **a.g.e.**, s.170.
[34] A.Mete Tuncoku, **Anzakların Kaleminden Mehmetçik**, Ankara 1997, s.20

Levent Şahverdi Arşivi

lı ve esirlerimize çok iyi davranmıştır[35]". Yine Avustralyalı bir Albay ise ülkesine yolladığı mektubunda "Siperlerdeki Yaşam ve Türkler" başlığı altında şunları yazar: "Türkler çok dürüst savaşçılar. Kahramanlık ve cesaretleri tartışılmaz. İşkence, zulüm ve dom dom kurşunu konusundaki tüm iddialar yalandır[36].

Öte yandan 6 Haziran 1915'te Gelibolu'nun güneyinde Türk tarafınca İtilaf siperlerine dağıtılan bir propaganda broşüründe Türk askerinin savaş ahlakı konusunda da bir fikir verebilir. Bu broşürde şöyle denilmektedir." Son zamanlarda ele geçirdiğimiz esirlerden sizin subaylarınızın sizlere biz Türklerin esirlerimizi öldürdüğümüz ve katlettiğimiz şeklinde anlattıklarını duyuyoruz. Sadece uluslar arası hukuk değil, bizim dinimiz dahi bize esirlerimize iyi davranmamızı ve nazikçe yaralamamızı söyler[37].

Bu konuda Türk askerinin tutumu ile ilgili olarak Esat Paşa'nın anılarında zikrettiği şu anekdot da ilginçtir . "Mustafa Kemal Bey esir aldığı bir İngiliz subayını ata bindirerek bana göndermişti. Karargahıma geldiği zaman benzi sapsarı ve tir tir titremekteydi. Attan indirilmesini, iyi davranılmasını, konyak ve çay verilmesini söyledim. Almanca bildiği için kendim sorgusunu yapmak istedim. Adı Peterson, rütbesi teğmendi. Neden titrediğini sordum. "Beni öldüreceksiniz, onun için titriyorum. Öğrendiğime göre Türkler esirlerini öldürüyorlar" demesi üzerine; "Biz Türkler esirlerimizi hiçbir zaman öldürmemişizdir. Kendi askerimize nasıl davranırsak, esirlere de aynı davranışı esirgemeyiz. Bu bakımdan endişeniz olmasın, dedim[38]".

İkdam gazetesinde 11 Eylül Tarihli Morning Post gazetesinden iktibas edilerek yayınlanan "Esirlere ne muâmele yapıyoruz ?" başlıklı şu makale esirlere karşı Türk tarafının davranışları hakkında bir fikir verebilir: "Avrupa düvel-i muhâsımesi harb esirlerini açlıktan ölüme ve bir çok mahrumiyetlere maruz olmağa mahkum ederek

---

[35] A.Mete Tuncoku, **a.g.e,** Ankara, 1997, s.90.
[36] **Aynı yer.**
[37] Tim Travers-Birten Çelik, **a.g.e**., s.90.
[38] **Esat Paşanın Çanakkale Anıları**, İstanbul 1975,s.74.

Levent Şahverdi Arşivi

onlara bed muâmelede devam etmekte oldukları halde Türklerin eline esir düşen İngiliz zabitleri bunlardan asla şikayet etmemektedirler. Gazetemiz muharrirlerinden birine Anadolu'da küçük bir şehirde esir-i harb olarak ikamet eden yeğeninden gelen mektup neşredilmek üzere bize tevdi' edilmiştir: "Şehrin en güzel hanelerinden birinde pek hoş bir surette ikâmet etmekteyiz. Türk zâbitleri bize nezâket ve hürmetle muamele etmektedirler. Ben hem-rütbem olan Türk zabitlerinin aldığı maaşı alıyorum[39]".

Talat Paşa'nın "Çanakkale mağlûbiyetlerine mukabil bir fikr-i intikam-cûyâne ile tecavüze cüret-yâb olmaları[40]" şeklinde yorumladığı itilaf kuvvetlerinin bu hukuk ihlallerinden birisi de zehirli gaz kullanılması idi. Charles F.Roux'a göre; "Almanların elinde zehirli gazdan çok miktarda bulunduğu biliniyordu. Hatta Batı Cephesi'nde, Fransa'da kullanmışlardı da... Özellikle İngilizlerin, zehirli gaz kullanımından endişe ettiği ve askerlere gaz maskesi dağıtıp, olası bir tehlikede neler yapılması gerektiği konusunda özel eğitim verdiklerini de öğreniyoruz. General Birdwood Türklerin zehirli gaz kullanabileceklerine ilişkin olarak general Boulard'ı şöyle uyarmıştı. Ayrıca Türklerin şimdiye kadar zehirli gaz kullanmadıkları, yalnız birkaç kez etkili gazlar çıkaran mermiler attıklarından Almanların öteden beri kullandığı bu gazları Türklerin de kullanmaya başladıklarının düşünüldüğü, böyle bir durumda bile İngilizlerin hazırlıklı oldukları, Fransa'dan yeteri kadar gaz maskesi gönderildiği ifade ediliyordu[41]". Hatta savaşın sonlarına doğru Fransız Başkomutanı Joffre, Lloyd George ile yaptığı bir görüşmede düşmanın zehirli gaz kullanabileceğinden bahsetmişti[42]. Ancak Türk Subay ve Komutanları, Almanların zehirli gaz kullanma isteğine ve önerisine karşılık bu yöntemi, mertçe ve adil bulmayıp, savaş kurallarına da aykırı olaca-

---

[39] Murat Çulcu, **İkdam gazetesinde Çanakkale Cephesi, 3 Kasım 1914-3 Şubat 1916, Haber,Yorum, Bildiri, Röportaj, Gözlem ve Anılar**, C.II,İstanbul 2004, s.698.

[40] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C.I, s.236.

[41] Charles F.Roux, **Çanakkalede Ne Oldu, Bir Fransız Subayının Günlüğünden Çanakkale Savaşlarının Perde Arkası**, (Yay.Haz.Burhan Sayılır) Ankara 2007, s.237.

[42] George H.Cassar, **Çanakkale ve Fransızlar**, Türkçeye çev. Nejat Dalay, İstanbul 1974, s.327.

Levent Şahverdi Arşivi

ğı gerekçesiyle onaylamamış ve zehirli gazı, savaşın en kritik anlarında ve son gününe kadar kullanmamışlardır[43].

Öte yandan Çanakkale, Gelibolu Cephesinde zehirli gaz kullanıldığına ilişkin haberlerin asılsız olduğu ve endişeye gerek bulunmadığı, Avustralya ve Yeni Zelanda basınında sık sık dile getirilmiştir. Örneğin, Wellington'da çıkan "Otawo Times Gazetesi" 1 Kasım 1915 günü, "Savaşçı Olarak Türk" başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Yazıda aynen şunlar yer almaktadır: "Hastaneye ateş edilmiyor, zehirli gaz kullanmıyor. Türk, ikili oynamıyor. Bunun aksini iddia edenler Gelibolu değil, en çok Mısır'a kadar gelenlerdir". Yine "The Age" adlı Avustralya Gazetesi, 11 Aralık 1915 tarihinde, Türklerin zehirli gaz kullanması sorununu ele almış ve "Gaz Bombası Saldırısından Korkulmuyor" başlığı altında yayınlanan yorum yazısında cepheden gelen raporlara dayanarak konuyu şöyle değerlendirmiştir: "Şu ana kadar bu cephede Türklerin savaş yöntemlerinin hakça olduğunu kabul etmek dürüstlük gereğidir. Türklerle Avustralyalılar arasındaki savaş mertçeydi ve sonuna kadar öyle olacağını umuyoruz. Bu savaştan önce Türk'ü hor görüyorduk. Artık öyle bir şey söz konusu değil. Onu yendiğimizde, hepimiz onları Almanların etkisine girmekle birlikte, ahlaksızca savaş yöntemleri kullanacak kadar tötonikleşmemiş (Almanlaşmamış) olarak hatırlamak istiyoruz"[44]. Oysa itilaf kuvvetleri zaman zaman zehirli gaz kullanmaya tevessül etmişlerdi. Örneğin 13 Haziran'dan itibaren Arıburnu cephesinde kötü kokulu gaz yayan patlayıcı maddeler kullanmaya başlamışlardı[45]. Yine 4 Temmuz 1915 tarihli bir Osmanlı belgesine göre "Düşman şimal grubunda parelendikten sonra yeşil bir gaz neşreden şarapnel kullanmıştır"[46]. İtilaf kuvvetlerinin zehirli gaz kullanımıyla ilgi çekici bir itiraf İngiliz gazeteci ve savaş Muhabiri Ellis Ashmead Barlett'in "Çanakkale Gerçeği" adlı hatırat eserinde anlattığı bir olayda

---

[43] Henri Benazus, **Çanakkale'den Gelibolu'ya**, İstanbul 2007, s.34

[44] Henri Benazus, **a.g.e.** s.36.

[45] Şaduman Halıcı, *"Tanin Gazetesine Göre Çanakkale Geçilmez",* **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XXI, Sayı: 61, s.146.

[46] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C.I, s.147.

Levent Şahverdi Arşivi

görülür. Çanakkale muharebelerinin en şiddetlisinin yaşandığı Zığındere'de geçen olay yazarın ifadelerine göre şöyledir: " Bir köşede tüfeklerini dizleri üzerine koymuş ve birlikte oturmuş yedi Türk vardı. Bunlardan biri, arkadaşının boynuna kolunu dolamış ve yüzüne mütebessimâne bakıyordu. İşte bu anda ölüm bu yedi arkadaşı avlamıştı. Bunların tamamı sanki uyuyor gibi görünüyorlardı. Çünkü bu yedi Türk askerinden ancak birisinde yara izi gördüm."[47]

Savaş hukuku ihlalleri konusunda tartışma yaratan bir başka husus da dom dom kurşunu kullanılmasıydı. Bu konuda da Osmanlı Hükümeti Amerika Sefâreti vasıtasıyla ilgili devletleri dom dom kurşunu fotoğraflarını da göndererek protesto etmiş, bunun uluslararası savaş hukuku kurallarına aykırı olduğu belirtilmiştir[48]. Aynı şekilde İtilaf Devletleri askerleri de Türk tarafının dom dom kurşunu kullandıklarından şüphelenmişlerdir[49].

Öte yandan yolcu vapurlarının İngiliz denizaltıları tarafından batırılması ve taciz edilmesi, sivil yerleşim yerlerinin bombalanması da yine savaş hukuku ihlali olarak göze çarpan önemli olaylardı. Bu bağlamda özellikle Süleyman Paşa türbesinin ve camiinin İngilizlerin Agamemnon zırhlısı tarafından tahrip edilmesi büyük tepki toplamıştır. Osmanlı Devleti bu olayı da protesto etmiş, İngiltere de olayın asılsız olduğunu iddia etmiştir[50].

Sonuç

Yukarıda örnekleriyle zikredilen savaş hukuku ihlalleri savaşın sonucu üzerinde etkili olmamış olabilir. Ancak bütün uluslararası çabalara ve alınan kararlara rağmen savaşın kendi şartları içinde ve kendi kuralları çerçevesinde cereyan ettiğini göstermesi bakımından

---

[47] Ellis Ashmead Barlett, **Çanakkale Gerçeği**, Haz.Muzaffer Albayrak, İstanbul 2005, s.193.

[48] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C.II, s.218-219.

[49] Örneğin 25 Nisan çıkarmasında yaralanan 105 askerin çoğunun yaralarının garipliği Türklerin uluslararası anlaşmalar sonucunda yasaklanmış olan yivli dom dom mermileri kullandıkları söylentisinin çıkmasına sebep olmuştu. Kerr, **a.g.e**., s.143.

[50] Bu olayla ilgili iki adet fotoğraf Yeni Mecmua'nın fevkalade nüshasında yayımlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

önemlidir. İhlallerin çoğunlukla, modern silahlara sahip İtilaf Devletleri kuvvetleri arasında yaşanmış olması anlamlıdır. İtilaf kuvvetleri bir çok kez savaş hukukunu hiçe sayarak her ne pahasına olursa olsun Boğazı geçmek düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Tanin gazetesinin zaferden sonra ki şu ifadesi aslında savaş hukuku ihlallerinin sıradan bir olay olmadığını göstermektedir: "...dört bir yandan asker toplayan, zehirli gazları yeterli görmeyip, dom dom kurşunu atarak vurduğunu öldürmeye azmeden müttefikler"[51]. Öte yandan Şeyhülislam Hayri Efendi'nin şu sözleri de bu konuda Çanakkale'de olup bitenleri en güzel şekilde özetlemektedir. "Eşkâl-i mezkûreye şöylece bir nazar eylemek âlem-i insaniyetin ne derece hunhar mahlukât-ı sefîlenin tecavüzât-ı zâlimânelerine karşı göğüs germeye mecbur kalmış olduğunu anlamak için kâfî olup hukuk-ı düvel kavâ'idi ve insaniyet kavânîni ile hiçbir alâkaları olmadığını her bir muameleleri ile isbât eden ve şu vahşetleriyle beraber işlerine geldikçe medeniyetlerinden bahseylemekden çekinmeyen ve cenâb-ı Kahhâr-ı zû-intikâmın kahr ve azâb-ı sedîd-i ilâhiyesine dûçâr ve muzmahil ve hâksâr olmaları müsted'â bulunan gaddar düşmanlarımızın tiynet-i redî'eleri muhibb-i insâniyet olan milel-i mütemeddine nezdinde bir derece daha tevazzuh eylemek üzere bunların düvel-i Müttefika ve Mütehâbbe süferâsına irâ'esi"[52]. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere devletler hukuku kurallarını ve insanlık yasalarını hiçe sayan müttefiklerin aksine Çanakkale'de savaşan Türk kuvvetleri dünyanın en modern silahlarıyla donatılmış orduları karşısında asil bir davranış sergileyerek, savaş hukukunun bütün şartlarına ve geleneklerine uyarak harp tarihinde hak ettiği yeri almıştır.

[51] Halıcı, **a.g.m.,** s.162.
[52] **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C.I, s.137.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Ankara 2006.

Barlett, Ellis Ashmead, **Çanakkale Gerçeği**, Haz.Muzaffer Albayrak, İstanbul 2005.

Benazus, Henri, **Çanakkale'den Gelibolu'ya**, İstanbul 2007.

Cassar, George H., **Çanakkale ve Fransızlar**, Türkçeye çev. Nejat Dalay, İstanbul 1974.

Çetiner, Selahattin, **Çanakkale Savaşı Üzerine Bir İnceleme**, Tarihsiz.

Çulcu, Murat, **İkdam Gazetesinde Çanakkale Cephesi, 3 Kasım 1914-3 Şubat 1916, Haber, Yorum, Bildiri, Röportaj, Gözlem ve Anılar**, C.II, İstanbul 2004.

Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları, İstanbul 1975.

Halıcı, Şaduman, "Tanin Gazetesine Göre Çanakkale Geçilmez", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XXI, Sayı.61.

Hamdullah Suphi "Çanakkale'de Gördüklerimiz", **Çanakkale, Savaşanlar Anlatıyor**, İstanbul 2006.

Karatay, Baha Vefa ,**Mehmetçik ve Anzaklar**, Ankara 1987.

Kerr, Grek, **Kayıp Anzaklar**, (Çev.Melis Şengün), İstanbul 2009.

Moorehead, Alan **Çanakkale Geçilmez, Gallipoli**, Türkçeye çev. Günay Salman, İstanbul 1972.

Münim, Mustafa, **Cepheden Cepheye**, İstanbul 1998.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, C.I, Ankara 2005.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, C.II, Ankara 2005.

Roux, Charles F., **Çanakkalede Ne Oldu, Bir Fransız Subayının Günlüğünden Çanakkale Savaşlarının Perde Arkası**, Yay. Haz. Burhan Sayılır, Ankara 2007.

Sanders, Liman Von, **Türkiye'de Beş Sene,** Yay.Haz.Muzaffer Albayrak, İstanbul 2007.

Avşar, Servet, **Birinci Dünya Savaşında İngiliz propagandası** Ankara 2004.

Taşkıran, Cemalettin, **Ana Ben Ölmedim, I.Dünya Savaşında Türk Esirleri**, İstanbul 2001.

Travers ,Tim -Birten Çelik, "Çanakkale Muharebeleri ve Kralın Kayıp Adamları", **Çanakkale-I, Savaşı ve Tarihi**, İst. Büyükşehir bel.yay., İstanbul , Tarihsiz.

Tuncoku, A.Mete, **Anzakların Kaleminden Mehmetçik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1997.

Williams, Peter, **Çanakkale Savaşı, Kanlısırt Muharebesi, 25 Nisan 915**, (Çev.:Zuhal Bilgin)İstanbul 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ SÜRESİNCE MARMARA'DA DENİZ NAKLİYATI

Figen ATABEY*

ÖZET

18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Boğazı'nı denizden geçemeyen İtilâf Devletleri, 25 Nisan 1915 tarihinden 9 Ocak 1916 tarihine kadar sürecek olan Gelibolu üzerinden bir amfibi harekâtı ve müteakiben bir kara harekâtı ile harbin hedefini ele geçirmeye çalışmış, ancak bunda da başarılı olamamıştır. Bu kapsamda İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin Marmara Denizi'nden Çanakkale Cephesi'ni takviyesini engellemek maksadıyla denizaltı harekâtı planlamış ve bu nedenle çok sayıda denizaltıyı gizli yollardan Marmara Denizi'ne nakletmiştir. Osmanlı Donanması, gerek Boğaz'ın dar geçitlerinde mevkilendirdiği ağ ve mayın maniaları, gerekse Marmara Denizi'ndeki su üstü gemileri ile İtilâf Devletleri'nin denizaltı harekâtını önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Bu dönemde Osmanlı Donanması tarafından İstanbul ve diğer Marmara Limanları'ndan Çanakkale Cephesi'ne yönelik deniz ulaştırması emniyete alınmıştır. Savaş süresince çıkan fırsatlardan istifade edilerek, İtilâf Devletleri donanma gemilerine ve İtilâf deniz ulaştırmasına taarruzlar tertiplenmiştir. Bu kapsamda 30 Nisan 1915 günü Osmanlı Donanması'ndan Sultanhisar torpidobotu, Avustralya'ya ait AE-2 denizaltısını torpillemiş, Muâvenet-i Milliye torpido muhribi 13 Mayıs 1915 gecesi İngiliz Goliath zırhlısını batırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Boğazı, İtilâf Devletleri, Denizaltı, Nakliyat, Donanma.

NAVAL SHIPPING IN THE SEA OF MARMARA DURING THE ÇANAKKALE BATTLES

ABSTRACT

Having failed in penetrating the Çanakkale Strait on 18 March 1915, the Entente Powers attempted to reach their target through Gelibolu with an amphibious operation followed by a land operation between 25 April 1915 and 9 January 1916. In this context, the Entente Powers planned a special naval operation and secretly trans-

* Dr., Deniz Kuvvetleri Komutanlığı

Levent Şahverdi Arşivi

ferred a large number of submarines to the Sea of Marmara in order to prevent the Ottoman State from reinforcing the Çanakkale Front. With submarine nets and mine barriers that were set up at the narrow passes of the Çanakkale Strait, and the ships in the Sea of Marmara, the Ottoman Navy paralyzed the submarine operations of the Entente Powers. Naval shipping to the Çanakkale Front from İstanbul and Marmara ports was escorted by the Ottoman Navy. By taking advantage of the opportunities that arose, offensive action against enemy naval units and enemy naval shipping were conducted. In this context, Sultanhisar torpedo boat which neutralised the Australian AE-2 submarine with its gun torpedo attacks on 30 April 1915; the Muâvenet-i Milliye destroyer which sank the English Goliath armored battleship on the night of 13 May 1915.

Key Words: Çanakkale Strait, The Entente Powers, Submarine, Shipping, Navy.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin bir oldu bitti ile Birinci Dünya Savaşı'na katılmasından hemen sonra İngiltere, Almanya'yı iki cephede savaşmaya mecbur kılmak, Rusya'ya yardım için hayati öneme haiz olan deniz yolunu açmak ve Osmanlı Devleti'ni çökerterek, Boğazlar meselesini kendi lehine çözmek maksadıyla Fransa'yı da yanına alarak, büyük bir Donanma ile Çanakkale Boğazı önlerine dayanmıştır. İngiliz ve Fransız gemilerinden teşkil edilen Birleşik Filo, 3 Kasım 1914'te Boğaz giriş tabyalarına yöneltmiş olduğu kısa süreli bombardımandan sonra 19 Şubat 1915'ten itibaren 18 Mart 1915'e kadar Çanakkale Boğazı'nın iki tarafındaki Türk tabyalarını bombardıman etmiş ve Boğaz ağzından Kepez'e kadar uzanan bölgenin mayınlarını temizleme faaliyetinde bulunmuştur. Birbirini kovalayan İtalyan ve Balkan Savaşları'nı yaşamış, henüz toplanırken bir üçüncü savaşla karşılaşmış olan Osmanlı Donanması ise savaş süresince üzerine düşen görevleri layıkıyla yapmaya çalışmış, Boğaz tahkimatının deniz topçu bataryaları ile takviye edilmesi çalışmalarına paralel olarak 1915 yılının Mart ayı başlarına kadar Çanakkale Boğazı'ndaki ilerle-

Levent Şahverdi Arşivi

me istikametine dik şekilde 10 hat üzerinde mayın engelleri tesis etmiştir. Kepez açıklarına Müttefik Filo gemilerinin geri dönüş manevra alanının tam içine 11.hat olarak 8 Mart 1915 sabahı Nusret mayın gemisi tarafından yerleştirilen son 26 mayın, 18 Mart günü İtilâf Donanması'nın Boğaz'a gerçekleştirdiği büyük taarruzda savaşın kaderini değiştirecek derecede rol oynamıştır[1].

Bu engel daha önce tesis edilen diğer 10 hattan farklı şekilde, 11.hat olarak sahile paralel olarak dökülürken, İtilâf gemilerinin bu bölgede kıyı bataryalarının yoğun ateşine maruz kalarak ilerleme hızının azalacağı, geri dönüş veya taktik manevralar için daha geniş bir deniz sahası olan Erenköy Koyu'na yönelebilecekleri hesaplanmıştır. Bu mayınlar, İngiliz ve Fransız gemilerinden oluşan Birleşik Filo'nun günlerce süren arama ve tarama faaliyetlerine rağmen tespit edilememiştir. 18 Mart 1915 günü gerçekleşen Boğaz Muharebesi'nde savaşa büyük ümitlerle başlayan İtilâf Donanması'nın kaybı da büyük olmuştur. Top ve mayın silahının etkisiyle Fransız Bouvet, İngiliz Irresistible ve Océan zırhlıları batmış, İngiliz Inflexible, Fransız Suffren ve Gaulois zırhlıları görev yapamayacak şekilde ağır hasara uğramıştır.

18 Mart 1915 günü büyük maddi kayba uğrayan İtilâf Donanması, ağır yenilginin yanı sıra ülkelerinde küçümsenemeyecek bir prestij kaybına uğramıştır. Bu durumda Çanakkale Boğazı'nı denizden geçemeyen ve dolayısıyla İstanbul'u ele geçirme hayalleri suya düşen İtilâf Devletleri, 25 Nisan 1915 tarihinden 9 Ocak 1916 tarihine kadar sürecek olan Gelibolu üzerinden bir amfibi harekât ve müteakiben bir kara harekâtı ile harbin hedefini ele geçirmeye çalışmıştır. İtilâf Devletleri bu süre içerisinde denizaltılarla Marmara'ya sızarak; Osmanlı Donanması'nın muharip unsurlarına ve lojistik destek nakliyatına taarruzlar tertip etmeyi amaçlamıştır. Türk Ordusu'nun deniz yoluyla ikmal almasını önleyerek savaşın kazanılması amacı ile başlatılmış olan denizaltı savaşı; 17 Nisan 1915'te ilk denizaltı gemisinin görülmesinden İtilâf Kuvvetleri'nin Gelibolu Yarımadası'nı tah-

[1] **Gnkur.ATASE Arşivi;** Klasör No. 1560, Dosya No: 5, F.No: 1-46

Levent Şahverdi Arşivi

liye etmeye başladıkları Aralık 1915 ayı sonuna kadar devam ettirilmiştir. Bu şekilde Gelibolu'da başarılı savunma savaşları vermekte olan Türk Ordusu'nun en zayıf noktası olan lojistik hizmetlerinin yerine getirilmesine darbe vurulmak istenmiştir.

Çanakkale Savaşları'nda Denizaltı Kullanılmasının Sebepleri

20. yüzyılın sonlarına doğru etkin bir silah olarak ortaya çıkan ve o andan itibaren deniz muharebelerinin gidişatına dolaylı olarak etki eden denizaltılar, 1901 yılında İngiliz tersanelerinde inşa edilerek, "A" sınıfı denizaltılar adını almışlardır. İngiltere'de 1905 yılında 40 metrelik "B" sınıfı ve 1908 yılında da "C, D ve E" sınıfı daha modern ve daha gelişmiş denizaltılar inşa edilmeye başlanmıştır[2].

Çanakkale Savaşları'nda etkin olan İtilâf denizaltı filotillası genellikle "E" sınıfı İngiliz denizaltı gemilerinden meydana gelmiştir. 1914 yılının Ağustos ayında Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman uzun yıllar süren tecrübeler sayesinde denizaltı teknolojisinde büyük gelişmeler yaşanmıştır. Denizaltı gemilerinin deniz kuvvetleri içinde bir vurucu güç, bir harp gemisi olarak yer alması ancak Birinci Dünya Savaşı esnasında mümkün olabilmiştir[3]. 1914 yılının Ağustos ayının ilk günlerinde patlak veren Birinci Dünya Savaşı'na İngiltere 77 denizaltı ile, Almanya 29 denizaltı ile, Fransa ise 45 denizaltı ile girmiştir[4].

İtilâf Devletleri öncelikle Çanakkale Boğazı'nı denizden zorlayarak geçme planları kapsamında tahsis ettikleri deniz kuvvetinin içine denizaltı gemilerini dahil etmemişlerdir. Aralık 1914 ayı itibariyle üssü Bozcaada'da bulunan Komodor Keyes emrindeki denizaltı birliği, 3 İngiliz, 2 Fransız ve 1 Avustralya denizaltı gemisinden ibaret olmuştur. Başlangıçta bu denizaltılar, Çanakkale Boğazı'nın deniz-

---

[2] Erdoğan Oran, **Çanakkale Savaşları'nda Denizaltı Harekâtı**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yıl: 128, Sayı:400, Nisan 2009, s.40.

[3] W.D. Puleston, **The Dardanelles Expedition**, Collegiate Press, Wisconsin 1926, s.28.

[4] Çetinkaya Apatay, "Çanakkale Muharebeleri'nde Denizaltı Harekâtı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 32, İstanbul, Mart 1988, s.52

Levent Şahverdi Arşivi

den ablukası ve Yavuz ve Midilli'nin Çanakkale Boğazı'ndan Ege'ye çıkmaları hâlinde onlara taarruz etmekle görevlendirilmişlerdir. Ancak daha sonra Türkler tarafından Boğaz'da tesis edilmiş mayın engellerini yalnız denizaltı gemilerinin geçebileceği düşünülmüş, Çanakkale ve Marmara Denizi'nde denenmeleri de öngörülmüştür. Fakat bu denizaltı gemilerinin Boğaz akıntısını yenip, Çanakkale ile Kilitbahr arasındaki çok dar yerden nasıl geçebilecekleri konusunda birtakım tereddütler bulunmuştur[5]. Bunu denemek için de İngiliz "B-11"denizaltısı seçilmiş ve mayın demirleme tellerinden korunabilmesi için baş tarafına özel bir koruyucu konularak, 1 Aralık 1914 günü Boğaz girişine gönderilmiştir.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı-İtalyan ve Balkan Savaşları'na iştirak etmiş olan Osmanlı Donanması'na ait Mesudiye zırhlısı*, Eylül 1914 ayında Osmanlı Donanma Komutanı Alman Amiral Souchon'un kararıyla Çanakkale Boğazı'nın düşman gemileri tarafından geçilmesini engellemek için oluşturulan mayın hatlarını korumak maksadıyla sabit batarya haline getirilmiş ve Kepez Koyu Sarı Sığlar mevkiinde demirletilmiştir. Bu tür bir görev için Boğaz'da demirli bulunan Mesudiye zırhlısı, 13 Aralık 1914 günü tüm engelleri geçerek Çanakkale Boğazı'na giren B-11 İngiliz denizaltısı tarafından atılan torpido ile batırılmıştır. Batan zırhlının 661 kişilik personelinden makine dairesinde kapalı kalan 10 makine subayı ve 25 er şehit olmuştur[6].

Mesudiye zırhlısının batırılması olayı, İtilâf Devletleri tarafında çok büyük yankı bulmuştur. Bu olaydan sonra İtilâf Devletleri, B-11

---

[5] Oğuz Otay, **Mesudiye Zırhlısı (1874-1914)**, Denizler Kitabevi, İstanbul 2005, s.202

* Osmanlı Donanması'na yaklaşık kırk yıl hizmet etmiş olan Mesudiye zırhlısı, 1874 yılında Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde İngiltere'ye sipariş edilmiş, 1876 yılı başlarında Osmanlı Donanması'nda hizmete girmiştir. Langensiepen Bernd & Ahmet, Güleryüz; **Ottoman Steam Navy (1828-1923)**, Conway Maritime Press, London 1995, s.35

[6] 13 Aralık 1914'te Bahri Sefid (Çanakkale) Boğazı Mevkii Müstahkem Kumandanı tarafından Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderilen telgrafta; "Öğleden evvel saat on biri kırk geçe Mesudiye'ye bir tahte'l-bahr tarafından atılan iki torpido atıldığı ve Mesudiye'nin yan tarafına yattığı, tahte'l-bahr hakkında henüz malumat alınmadığı," bildirilmiştir. (Gnkur.ATASE Arşivi, Klasör No: 121, Dosya No: 900, Fihrist No: 7)

Levent Şahverdi Arşivi

gibi basit bir denizaltı Boğaz'ın girişindeki mayın hatlarını geçtiğine göre daha büyük ve donanımlı denizaltıların kolaylıkla Marmara'ya geçebileceği ve Marmara'daki Türk savaş ve ticaret gemilerine taarruz edebileceği kanaatine varmışlardır. Bu kanaat ve düşünce ışığında Müttefikler, 18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Boğazı'nı denizden zorlayarak geçme teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Gelibolu Yarımadası'nın çıkarma harekâtı ile ele geçirilmesi planının uygulanabilmesi için bölgeye gönderilen takviye ve destek kuvvetleri arasına modern ve uzun menzilli denizaltı gemilerinin de dahil edilmesi kararını vermişlerdir. Mesudiye olayından sonra denizaltıların Çanakkale Boğazı'ndan geçmeleri de mümkün görüldüğünden İtilâf denizaltı birliği kısa sürede yeni denizaltı gemileri ile takviye edilmiş ve üssü Bozcaada'dan Limni Adası'nın Mondros Limanı'na kaydırılmıştır[7].

Bu kapsamda Mondros Limanı'nda üslenen Komodor Keyes komutasındaki Müttefik Denizaltı Filosu, Nisan 1915 ayı başı itibariyle 7 İngiliz, 1 Avustralya ve 4 Fransız denizaltı gemisinden ibaret olmuştur[8]. Marmara Denizi'ndeki İtilâf Kuvvetleri'nin denizaltı harekâtı, Bozcaada'ya üslenen 16, Seddülbahr'e üslenen 4 uçaklık bir hava kuvveti ile Saroz Körfezi'nde görev yapan uçak gemileri ve balonlardan alınan keşif raporları ile devamlı olarak desteklenmiş, denizaltılar bu hava keşifleri sayesinde rahat hedef bulabilmişlerdir. Uçaklar ve denizaltılar arasındaki bu işbirliği, geleceğin denizaltı-hava müşterek harekâtının ilk örnekleri olması açısından önem arz etmiştir[9].

İtilâf Denizaltılarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler

Mesudiye zırhlısının Yüzbaşı Norman Holbrook komutasındaki İngiliz B-11 denizaltısı tarafından batırılmasıyla İtilâf denizaltı tehli-

---

[7] Şemsettin Bargut, **I.Dünya Harbi'nde ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk Deniz Harekâtı**, Dz.K.K.lığı Basımevi, Ankara 2000, s.39

[8] The National Archives, **ADM I/116/3491 (Çanakkale Deniz Harekât Raporları, Telgraflar)**

[9] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, VIII.Cilt, Deniz Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s.275

Levent Şahverdi Arşivi

kesi kendisini gösterince, Osmanlı Hükûmeti de çeşitli karşı tedbirler almaya başlamıştır. İlk olarak Ocak 1915 ayı itibariyle Çanakkale Boğazı civarında karakol görevi yapmak üzere Osmanlı Donanması'ndan Zuhaf ve Nurü'l-bahr gambotları görevlendirilmiştir. Nurü'l-bahr gambotu Karadeniz Boğazı'nın güney tarafında görevlendirilirken, Zuhaf gambotu İmralı-Mudanya-Paşa Limanı-Erdek mevkileri arasında denizaltı gözetleme ile görevlendirilmiştir.[10] Şubat ayı başında ise batan Mesudiye zırhlısının kurtarılan personelinden 120 er ile gözetleme postaları kurulmuş, 1915 yılının Nisan ayında Alman Amiral von Usedom'un Denizaltı Savunma Kuvvetleri Komutanlığı görevine getirilmesiyle Marmara Adaları'nda "Gözetleme Karakolları" teşkil edilmeye başlanmıştır[11]. Büyük toplarından istifade edilmek üzere Osmanlı Donanması'ndan Barbaros Hayrettin ve Turgutreis zırhlıları da Şubat ayı başında Çanakkale'ye yollanmıştır. Yine denizaltı karakol görevi ile Zuhaf ve Nurü'l-bahr gambotlarına ilave olarak Nisan ayı itibariyle Mudanya'da ve Marmara Adası'nda Galata yatı ile İstanbul vapuru, Çanakkale Boğazı'nda da Peleng-i Derya ve İsareis gambotları görevlendirilmişlerdir[12].

Denizaltılara karşı diğer bir tedbir olarak mayın engelleri tesis edilmiştir. Boğaz'daki mayın hatları ile sahildeki ışıldak ve hızlı ateşli bahriye toplarına rağmen İtilâf denizaltılarının Marmara'ya geçmeyi başarmaları, Marmara'da gerçekleştirilen lojistik nakliyat hizmetini güç bir hâle getirmiştir. Denizaltı savaşının başladığı sırada Çanakkale Boğazı'nda ağ engelleri henüz tesis edilmediğinden dolayı ilk ve en etkin tedbir olarak Boğaz'ın Nara Geçidi'nde bir denizaltı engel ağı kurulması öngörülmüştür[13]. Haziran 1915 ayı itibariyle İtilâf denizaltılarının geçmekte en zorlandıkları bölge olan Nara geçidinde başlatılan ağ engeli yapımı Temmuz ayı sonu itibariyle tamam-

---

[10] Sahil İstihkâmatı ve Torpil Kıtaâtı Umûmî Müfettişliği'nin 14 Ocak 1915 tarihli Müttefik denizaltılarına karşı gambotların tarassud görevi ve görev yerleri hakkındaki emri (**İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz Tarihi Arşivi,** I.Daire 59/6-6A).

[11] Langensiepen & Güleryüz, a.g.e., s.36.

[12] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi,** a.g.e., VIII.Cilt, s.275.

[13] Saim Besbelli, **Çanakkale'de Türk Bahriyesi (1914-1918)**, Dz.K.K.lığı Basımevi, Ankara 2005, s.29.

Levent Şahverdi Arşivi

lanmıştır[14]. Bu ağ engelleri İtilâf denizaltı gemilerini Marmara Denizi'ne geçmekten bir derece alıkoymuş, hatta ağır kayıplar bile verdirmişlerdir. 4 Eylül 1915 günü E-7 İngiliz denizaltısı bu ağlara takılmış, 28 kişilik personeli esir alınmıştır[15].

Çanakkale Boğazı'nın Denizaltılarla Geçilme Teşebbüsleri

İngiliz Denizaltılarının Faaliyetleri

İngiltere, Çanakkale Kara Muharebeleri esnasında Çanakkale'deki Türk birliklerinin başlıca ikmal yolu olan Marmara'da deniz ulaşımının tehlikeye girmesi hâlinde Türk Ordusu'nun açlık ve cephanesizlikten teslim olacağı düşüncesini taşımıştır. Bu amaçla savaş süresince İngiliz denizaltıları birçok defa Boğaz'ı geçme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu düşünceler ve amaç doğrultusunda ilk olarak Marmara Denizi'ne E-15 İngiliz denizaltısı sokulmuştur. 17 Nisan 1915 günü Yüzbaşı Brodie komutasındaki E-15 İngiliz denizaltısı Boğazı geçme denemesi sırasında güçlü akıntıyı yenmeye çalışırken tüm bataryalarını tüketmiş ve Kepez önlerinde karaya oturmuştur[16]. Teslim olmak zorunda kalan denizaltı personelinden komutanı yaralı olmak üzere 3 subay ile 21 er kurtarılarak, Türkler tarafından esir alınmıştır[17].

Mayıs ayında İngiliz E-14 ve E-11 denizaltıları Marmara'da yoğun faaliyet göstermişlerdir. Özellikle İngiliz denizaltılarından E-11 denizaltısı gerek Çanakkale'de gerekse de Marmara'da etkin faaliyette bulunmuştur. Marmara'da en çok gemi batırmakla ün kazanmış denizaltı olan E-11 numaralı İngiliz denizaltısı, 19 Mayıs 1915'te Mondros Limanı'ndan Yüzbaşı M. Nasmith komutasında hareket et-

---

[14] Afif Büyüktuğrul, **Osmanlı Deniz Harp Tarihi,** Cilt:IV, Deniz Basımevi, İstanbul 1974, s.434.

[15] H.W.Wilson, **Büyük Harpte Deniz Muharebeleri**, (Çev:Lütfü Talat), Deniz Matbaası, İstanbul 1931, s.261.

[16] **The War Illustrated**, 17 July 1915, No:48, s.517.

[17] E-15 işaretli bir İngiliz denizaltısı Çanakkale Boğazı'nda Karanlık Limanı'nın doğusunda batırılmıştır. Otuz bir kişilik mürettebâtından üç subay ile yirmi bir asker kurtarılarak esir edilmiştir. Bunlar arasında Çanakkale İngiliz Eski Başkonsolosu Palmer de bulunmuştur (Tanin, Tebliğ-i Resmî, 18 Nisan 1915).

Levent Şahverdi Arşivi

miş, yakalanmadan Marmara'ya geçmiş ve ilk karakol görevine başlamıştır[18]. E-11 denizaltısı bu ilk görevinde 23 Mayıs 1915'de Bakırköy önlerinde Peleng-i Derya gambotunu torpido ile batırmıştır. Ancak bu küçük gambot batmasına yakın açtığı top ateşi ile denizaltıyı periskobundan* yaralayarak görev yapamaz hâle getirmiştir[19].

Marmara'da bulunan E-7, E-12, E-14 İngiliz denizaltılarının harekâtı Haziran ve Temmuz 1915 ayları arasında oldukça etkili olmuştur. Bu denizaltılar küçük nakliye vapurlarının seyirlerini engelledikleri gibi limanlarda bulunan çeşitli kömür, erzak, ray yüklü küçük vapurları da batırmışlardır. En ciddi tehlike ise E-2, E-11, E-14 numaralı İngiliz denizaltılarının Marmara'da bulunduğu 1915 yılının Ağustos ayında meydana gelmiştir[20].

İngiliz denizaltıları içinde E-11 üç defa, E-14 ve E-7 iki defa, H-1 ise bir defa Marmara'ya girip çıkmayı başarmıştır. Bu denizaltılar içinde Yüzbaşı Nasmith komutasındaki E-11 denizaltısı, hepsi de 1915 yılı içerisinde olmak üzere 23 Mayıs'ta Peleng-i Derya gambotunu, 24 Mayıs'ta Nara nakliye gemisini, 28 Mayıs'ta Bandırma gemisini, 6 Ağustos'ta Peyk-i Şevket torpido kruvazörünü, 8 Ağustos'ta Barbaros Hayrettin zırhlısını ve 3 Aralık'ta da Yarhisar muhribini, torpido ile batırmıştır. E-14 denizaltısı 1 Mayıs 1915'te Nurü'l-bahr gambotunu, E-2 denizaltısı, 14 Ağustos'ta Samsun mayın gemisini, 20 Ağustos'ta Sakız karakol gemisini batırmıştır. Bu denizaltı gemileri, ayrıca büyük çoğunluğu kayık yelkenli mavna ve takalardan oluşan birçok sivil ticaret gemilerini de batırmış ve deniz ulaştırmasına büyük zarar vermişlerdir. Bunlardan sadece Barbaros Hayrettin zırhlısında 19 subay, 232 er şehit olmuş; Barbaros Hayrettin zırhlısı ile birlikte seyretmekte olan Sivrihisar torpidobotu ve olay-

---

[18] **The National Archives,** WO 157/49.

* **Periskop:** Denizaltılarda, suya dalıştan sonra su üzerinde kalan ve etrafı gözetlemeye yarayan görüş cihazı, (Türkçe Sözlük, Ankara 2005, Türk Dil Kurumu, s. 1598).

[19] Kadri Perk, "Çanakkale Savaşları Tarihi", **Askeri Mecmua,** 1 Mart 1940, Sayı 56, s. 135.

[20] Hermann Lorey, **Türk Sularında Deniz Hareketleri**, Cilt:II, Deniz Matbaası, İstanbul 1936, Cilt:II, s.121.

Levent Şahverdi Arşivi

dan sonra bölgeye intikal eden Basra muhribi tarafından denizden 50 subay ve 338 er yaralı olarak kurtarılmıştır[21].

Fransız Denizaltılarının Faaliyetleri

Marmara'ya giren İngiliz denizaltı gemilerinin azimli ve atak hareketlerine karşılık, Fransız denizaltı gemileri kayda değer bir başarı gösterememişlerdir. Çanakkale Savaşları süresince Marmara Denizi'ne girmeye dört Fransız denizaltısı teşebbüs etmiş, dördü de etkisiz hâle getirilmiştir. İlk olarak 15 Ocak 1915 tarihinde Fransız "Saphir" denizaltı gemisi dalış yaparak, Boğaz'a girmiştir. Bir müddet sonra pusulası bozulan denizaltı Köse Burnu Kalesi'nin 200 metre kadar açığında su yüzüne çıkmıştır. Aynı bölgede gözetleme görevinde bulunan İsa Reis gambotu ve Nusrat mayın gemisi hemen yanlarında gördükleri bu denizaltıyı ateş altına almışlardır[22]. Bu olaydan sonra Fransızların Joule denizaltısı, 1 Mayıs 1915 günü Boğazı geçmeye çalışırken mayına çarparak batmıştır[23]. Fransız Mariotte denizaltısı da Boğaz'ı geçme girişiminde bulunmuş, ancak 26 Temmuz 1915 günü Çanakkale sığlığında savunma ağlarına takılarak kıyı bataryaları tarafından batırılmıştır[24]. Son olarak 30 Ekim 1915 günü Boğaz'a girmeyi başaran Fransız Turquoise denizaltısı ise kıyı bataryalarında görevli Müstecip Onbaşı tarafından periskopundan vurularak ele geçirilmiştir. Osmanlılar tarafından gemiye el konularak, personeli olan 28 subay ve er esir alınmıştır. Yedekte olarak İstanbul'a getirilip, Haliç'e alınan gemiye 10 Kasım 1915'te yapılan bir törenle "Müstecip Onbaşı" adı verilmiştir. Gemi, Marmara ve Karadeniz'de görev yapan Alman denizaltılarının batarya imlaları için cereyan botu olarak kullanılmış, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile Fransızlara iade edilmiştir. Fransız Turquoise denizaltısından ele geçirilen belgelerden denizaltıların Marmara'da buluşma yeri tespit

---

[21] Oran, a.g.m., s.45.

[22] Lorey, a.g.e., Cilt:II, s.112; "Bugün Saphir namındaki Fransız tahte'l-bahri Çanakkale medhaline sokulmaya teşebbüs etmiş ve derhal mağruk olmuştur. Mürettebatından bir kısmı esir edilmiştir." (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.EUM. 3 Şb. 2/48).

[23] Besbelli, a.g.e, s.31.

[24] Fikret Günesen, **Çanakkale Savaşları,** Kastaş Yayınları, İstanbul 2003, s.213.

Levent Şahverdi Arşivi

edilmiş ve 5 Kasım 1915 günü randevu yerine giden Alman UB-14 denizaltısı, İngiliz E-20 denizaltısını biri komutan olmak üzere sekiz personeli ile birlikte batırmıştır[25].

AE-2 Numaralı Avustralya Denizaltısı'nın Sultanhisar Torpidobotu Tarafından Batırılması

Çanakkale Boğazı'nı geçerek Marmara'ya girmeyi başaran Birleşik Filo'ya ait ilk denizaltı gemisi AE-2 numaralı Avustralya denizaltısıdır. 25 Nisan 1915 tarihinde İtilâf Kuvvetleri'nin Gelibolu Yarımadası'na çıkarma harekâtına başladığı gün AE-2 denizaltısı Boğaz'dan geçme teşebbüsünde bulunmuştur. Bu gemiye, Boğaz savunmasını sağlamak üzere Boğaz girişinde görevli bulunan Osmanlı Donanması'na ait Turgutreis ve Barbaros Hayrettin zırhlıları ile Marmara Denizi'ndeki taşıt gemilerini torpillemek ve sonra Marmara'ya girerek, İstanbul'dan yapılan ikmal nakliyatını baltalamak görevi verilmiştir. Görevini tamamladıktan sonra ise Birleşik Filo'nun Boğaz'dan geçmesini beklemek üzere Marmara'da kalması öngörülmüştür[26].

29 Nisan'a kadar Eceabat ile Çanakkale arasında keşif ve karakol faaliyetleri icra eden Osmanlı Donanması'na ait 97 tonluk Sultanhisar torpidobotu, 30 Nisan 1915 günü vazifesini Akhisar torpidobotuna devrederek, İstanbul'a dönmek üzere bölgeden ayrıldığında Karaburun hizasında iken uzak mesafede AE-2 denizaltısını tespit etmiştir. Kıdemli Yüzbaşı Ali Rıza Bey komutasındaki Sultanhisar torpidobotu mesafe kapatmak üzere derhal istikametini değiştirerek, topu ile denizaltıya karşı ateşe başlamıştır[27]. Yaklaşık 2,5 saat süren mücadeleden sonra denizaltının 3 subay, 29 er olmak üzere 32 kişilik personeli Sultanhisar'a alınırken, 800 tonluk AE-2 denizaltısı ba-

---

[25] Wilson, **a.g.e.,** s. 261.

[26] **The National Archives,** CAB/37/135/19 (Dardanelles Naval Operations, Telegram No:52)

[27] **İstanbul Deniz Müzesi K.lığı Deniz Tarihi Arşivi,** Gemiler Bölümü, Sultanhisar Torpidobotu Seyir Jurnali, No:1618 (3 Aralık 1914-6 Ocak 1916); ATASE Arşivi, Klasör No: 115, Dosya No: 535, Fihrist No: 1-022.

Levent Şahverdi Arşivi

tırılmıştır[28]. AE-2 denizaltısı tarihte ilk defa 33 mil uzunluktaki Çanakkale Boğazı'nı geçerek, Marmara'ya giren ve Osmanlı Donanması tarafından batırılan ilk denizaltı gemisi olmuştur[29].

Alman Denizaltılarının Faaliyetleri

Çanakkale Kara Muharebeleri süresince Almanya'nın müttefiki Osmanlı Devleti'ne denizden yapabileceği tek yardım, bölgedeki Birleşik Filo gemilerine denizaltılarla taarruzla mümkün olabilmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Donanması'nda denizaltı gemisi mevcut bulunmamış, İngiltere ve Fransa'ya ısmarlanan denizaltı gemileri ise savaşın çıkması üzerine Osmanlı Devleti'ne teslim edilmemişlerdir. Başkomutanlık Vekâleti de Alman Amiral Souchon aracılığıyla Mart 1915 ayında Almanya'dan denizaltı talebinde bulunmuş, bu denizaltılar ancak Mayıs ayı ortalarında Türk sularına gelebilmişlerdir[30]. İlk olarak Alman Binbaşı Otto Hersing komutasındaki U-21 denizaltısı İskoçya'dan hareket etmiş, 25 Mayıs 1915 günü Gelibolu Yarımadası'nın batısına ulaşmayı başarmıştır.

1915 Mayıs ayı ortalarına doğru İtilâf Donanması'na bir Alman denizaltısının Cebelitarık Boğazı'nı geçtiği haberi gelmiş ve İtilâf Donanması'nda huzursuzluk başlamıştır. Bununla birlikte 13 Mayıs gecesi Morto Koyu'nu üs edinerek, Türk mevzilerine top ateşiyle büyük zararlar vermekte olan Goliath zırhlısının Osmanlı Donanması'na ait Muavenet-i Milliye torpido muhribi tarafından batırıldığı ve 600'dan fazla gemi personelinin hayatını kaybettiği haberi de Londra'ya ulaşmıştır. Bu olaylar, İngiliz gemilerinin maruz bulundukları tehlikeyi gösterince 19 Mart 1915'ten beri toplanmayan Savaş Kon-

---

[28] Liman Reisliği'nden Denizaltı Savunma Kuvvetleri Komutanı Amiral Usedom'a yazılan telgrafta; "Sultanhisar torpidobotunun 30 Nisan 1915 tarihinde Marmara Adası civarında düşmanın AE-2 numaralı tahte'l-bahrini batırdığı, 29 nefer ve 3 subayın esir edildiği", bildirilmiştir. (ATASE Arşivi, Klasör No: 1563, Dosya No: 49, Fihrist No: 1-16)

[29] Ayhan Yüksel, "Çanakkale Savaşı'nda Sultanhisar Torpidosu-Muâvenet-i Milliyye Muhribi Mürettebatı ve Faaliyetleri", **85.Yılında Atatürk ve Çanakkale Savaşları Sempozyumu**, s.54.

[30] Turhan Seçer, **Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008, s.277.

Levent Şahverdi Arşivi

seyi, 14 Mayıs 1915'te toplanmıştır[31]. Bu toplantıda Birinci Deniz Lordu Amiral Fisher ile Savaş Bakanı Lord Kitchener arasında Alman denizaltı tehlikesinden dolayı Queen Elizabeth'in Londra'ya geri çekilmesi konusunda büyük gerginlik yaşanmıştır. Kitchener, gerek askerî açıdan, gerekse de siyasi açıdan Queen Elizabeth'in geri çekilmesine sıcak bakmamış, böyle bir kararın özellikle Yakın Doğu'da Çanakkale teşebbüsünün bırakılması ve bundan sonraki birçok çekilmenin işareti olarak algılanacağından kaygı duymuştur[32].

Bu gelişmeler yaşanırken Alman U-21 denizaltısı 25 Mayıs 1915 günü Arıburnu bölgesinde Kabatepe açıklarında Türk birliklerini top ateşine tutan İngiliz Triumph zırhlısını torpido ile batırmıştır. Yedi dakika içinde batan gemiden sadece 60 kişi kurtulabilmiştir. Denize dökülen denizcilere ve gemiye Türk topçusu tarafından ateş açılmamasına rağmen 71 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olaydan iki gün sonra, 27 Mayıs günü kara birliklerine ateş desteği sağlamak üzere Seddülbahr önlerinde bulunan ve sekiz muhrip tarafından himaye edilmekte olan Majestik muharebe gemisi yine U-21 denizaltısı tarafından iki gemi arasından atılan tek torpido ile yedi dakikada, 48 personeli ile batmıştır[33].

Alman U-21 numaralı denizaltısının 25 ve 27 Mayıs tarihlerinde ardı ardına Çanakkale kara harekâtını Boğaz dışından Gelibolu'yu bombardıman ederek desteklemekte olan Majestik ve Triumph adlı iki büyük İngiliz savaş gemisini batırması, İtilâf Donanması'na maddi ve manevi büyük bir darbe daha indirmiştir. Bu iki olayın sonucu olarak, İngiltere Deniz Bakanlığı muhripten daha büyük gemileri, yani zırhlılarını Gelibolu Yarımadası'ndaki kara harekâtını top ateşiy-

---

[31] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi (Çanakkale Vuruşmaları ve Onların Tepki ve Sonuçları)**, III.Cilt, Kısım:2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955, s.310; Winston S. Churchill; **The World Crisis**, 1911-1914, Vol 4., Thorton Butterworth, London 1927, s.346.

[32] The National Archives; CAB 22/1 (Secretary's Notes of a Meeting of War Council Held at May 14,1915, s.4).

[33] **BOA, HR.MA.1132/75,** The National Archives; ADM I/8422/144 (Casualities Report of Majestic); Wilson, a.g.m., s.260.

Levent Şahverdi Arşivi

le destekleme görevinden çekme ve bu gemileri Mondros Limanı'na alma kararını vermiştir[34].

Bundan böyle kara harekâtını destekleme görevini hafif tonajlı gemilerin yapması öngörülmüştür. Haziran ayı ortasında Alman denizaltı tehlikesine karşı özellikle donatılmış olarak ortaya çıkan ve savaş gemilerinin görevlerini yapan monitörler,* ateş faaliyetine geçmişlerdir[35]. Çanakkale Boğazı Komitesi'nin 7 Haziran 1915 tarihli toplantısında denizaltı taarruzlarına karşı Amiral de Robeck'in emrindekilerden daha dayanaklı ve etkin gemi gönderilmesine karar verilmiş, bu kapsamda değişik çaplarda toplara sahip 14 monitör ile 4 adet "H" sınıfı denizaltı ve 2 adet "E" sınıfı denizaltı Haziran ayı sonu ve Temmuz başı itibariyle Çanakkale'ye ulaşmıştır[36].

Alman denizaltılarının başlangıçta elde ettikleri başarılar, sonradan İtilâf Kuvvetleri'nin aldıkları çeşitli karakol görevleri, çıkarma yerlerinin torpido ağları ile emniyete alınması, Boğaz bölgesi ve ağzının mayın ve ağ engelleriyle kapatılması gibi tedbirlerle eski hızını kaybetmiştir[37].

Osmanlı Donanması'nın Deniz Nakliyatı'nı İdame ve Koruma Görevi

Çanakkale Kara Muharebeleri süresince İtilâf Kuvvetleri, Boğaz'ı savunan Türk Ordusu'nu kolayca ve kısa sürede yenemeyince, Türk birliklerine Marmara Denizi yoluyla yapılmakta olan lojistik hizmetleri azaltmak hatta tamamen kesmek yoluna gitmişlerdir. Bu önemli nokta, İtilâf Kuvvetleri'ni Marmara'ya denizaltılar sokma yoluna sevk etmiştir[38].

---

[34] Ellis Ashmead Barlett, **Çanakkale Gerçeği**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s.260.

* **Monitör:** Su çekimi ve sürati az, genellikle iki ağır ve birkaç orta çaplı topla donatılmış, zırhlı kıyı harp gemisi, yüzer batarya. (Robert Rhodes James; **Gallipoli,** London, Batsford Ltd., 1965, s.536).

[35] Carl Mühlman, **Çanakkale Savaşı, Bir Alman Subayının Notları**, (Çev: Sedat Umran), Timaş Yayınları, İstanbul 2003, s.120.

[36] The National Archives, CAB 22/1, (Secretary's Notes of a Meeting of Dardanelles Comittee Held at June 7,1915).

[37] Perk, a.g.m., s. 136.

[38] The National Archives, CAB 22/2 (Meeting of the Dardanelles Committee, June 25, 1915).

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz kaynaklarında, Türk deniz nakliyatının denizaltılarla engellenmesine, kara harekâtının kesinleşmesinden sonra karar verildiği belirtilmiş ve bu konu şöyle özetlenmiştir;[39] "Müttefiklerin Çanakkale'de Kara Savaşı'na karar verdiği dönemde, Müttefik Donanması'nın Ordu'ya yapacağı yardıma ait planlarda, Türklerin İstanbul ile olan nakliyatını sekteye uğratmak için Marmara'ya denizaltı gemileri sokmak gibi düşünceleri bulunuyordu. Çanakkale Cephesi'nin cephane, ikmal ve takviye kuvvetleri ihtiyacı ya deniz yoluyla, ya da karadan karşılanabilirdi. Fakat Türklerin daha çok deniz yoluna güvendikleri kabul olunuyordu ki, bu da gerçekten doğruydu. Bu sebeple, seferin mukadderatı üzerinde mühim tesiri olması ihtimali görüldüğünden Marmara'da denizaltı harbi icrasına başlanmıştır".

Şüphesiz Çanakkale Kara Muharebeleri cereyan ederken oluşan cephenin sürekliliği için her iki tarafın da insan ve malzeme ikmaline ihtiyacı bulunmuştur. Türk tarafında 1915 yılı itibariyle sahil boyunca karayolları ve demiryolu hattı gelişmemiş olduğundan tüm yolcu ve eşya trafiği denizden karşılanmıştır. Gelibolu Yarımadası'ndaki Türk Kuvvetleri'nin her bakımdan ikmalini sağlayacak nakliyat için İstanbul-Çanakkale deniz yolu, Uzunköprü'ye kadar tren ve buradan Keşan yolu üzerinden Bolayır ve Gelibolu'ya giden yol ve karadan Boğaz'ın Anadolu yakasına ve oradan Rumeli yakasına aktarma yolu olmak üzere üç yol mevcut bulunmuştur[40].

Bu yollardan en uygununu denizyolunun kullanılması teşkil etmiştir. Lojistik hizmetler deniz yoluyla, fakat zorunlu olarak deniz yoluyla yapıldığından Marmara deniz yolunun daima açık kalacağı kabul edilerek, kara ve demiryolu yapımına gereken önem verilmemiştir. İkmal menzil yolu olarak sadece Uzunköprü (trenle 130 km.) ve Keşan- Gelibolu (140 km. karayolu) mevcut olduğundan bu tek yol da kapasitesinin azlığı ve kalite bozukluğu yüzünden ihtiyaçları karşılamaya yetmemiştir. Bu sebeplerden İstanbul-Çanakkale deniz-

---

[39] F.C. Aspinall-Oglander, **Büyük Harbin Tarihi Çanakkale, Gelibolu Askeri Harekâtı**, Yay. Haz. Metin Martı, Cilt: 1, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s.129.

[40] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e.,** VIII. Cilt, s.270.

Levent Şahverdi Arşivi

yolu çok değer taşımış ve bu yol üzerindeki lojistik nakliyatın savaş esnasında devam ettirilmesi, Osmanlı Donanması'nın önemli bir görevini oluşturmuştur. Bu bağlantının kesilmesi Çanakkale savunmasının sona ermesi anlamına gelmiştir[41].

5.Ordu Komutanı Liman von Sanders, deniz yoluyla gerçekleştirilen lojistik nakliyatın önemini anılarında şöyle ifade etmiştir;[42] "5.Ordu'ya yiyecek ve malzeme ulaşımı büyük zorluk gösteriyordu. En yakın demiryolu istasyonu Trakya'daki Uzunköprü'ydü. Bu istasyon Ordu Karargâhı'na yaya olarak 7 günlük bir uzaklıktaydı. Öküz arabaları, deve kervanlarıyla çok az şey taşınabiliyordu. Bu nedenle Marmara üzerinden deniz yoluyla nakliyat bir zorunluluktu. Bunu da İngiliz ve Fransızların Marmara'ya soktukları denizaltılar engellemek istiyordu. Türkler için en büyük talih düşman denizaltılarının bu işi başaramamalarıydı. Yoksa 5.Ordu açlıktan ölürdü". Bu ifadeden savaş esnasında denizden yapılan lojistik nakliyat faaliyetlerinin Kara Ordusu'nun ikmalinin sağlanmasında hayati bir öneme haiz olduğu anlaşılmaktadır.

Çanakkale Kara Muharebeleri süresince ana aktarma üssü olarak sahilden uzak, kısa ve ahşap bir rıhtımı olan Akbaş Köyü kullanılmıştır[43]. Buradaki iskeleden sahile çıkartılan personel, cephane ve malzemeler, öküzlerin çektiği kağnı arabaları ile cepheye ulaştırılmıştır. 1915 yılında İngiliz ve Fransız Kuvvetleri'nin Gelibolu Yarımadası'na çıkarma harekâtına başladığı günlerde Boğaz'ın her iki yakasındaki savunma mevzilerine yerleşmiş durumda olan ve 50.000 kişiden fazla askerden oluşan 5.Ordu'ya ait birlikler, Osmanlı Donanması'na ait Muâvenet-i Milliyye sınıfı muhriplerin koruması altında, şileplerle ve şehir hattı vapurları ile İstanbul'dan ve Marmara Limanları'ndan Gelibolu'ya veya Akbaş'a getirilmiş, buradan da Samsun sınıfı muhriplere aktarılarak, Çanakkale'ye gönderilmişlerdir[44].

---

[41] Besbelli, **a.g.e,** s.26.
[42] Liman von Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl**, United States, Baltimore, 1928, s.96-97.
[43] Langensiepen Bernd & Güleryüz Ahmet, a.g.e., s.35.
[44] Lorey, a.g.e.,Cilt:II, s.136.

Levent Şahverdi Arşivi

Deniz yolu ile yapılan bu ikmal faaliyeti; hem intikal süresi açısından, hem de taşınacak malzemenin çokluğu açısından daha uygun olarak gözükmüştür. İstanbul-Çanakkale deniz yolu üzerinden daha çok birlikler, cephane, malzeme, hasta ve yaralı taşınmıştır. Erzak, tahıl ve canlı hayvanlar ise kara yolu ile Karabiga, Bandırma ve Mudanya'ya getirilerek, buradan deniz yolu ile Çanakkale'ye sevk edilmiştir. Ağustos 1915 başında Başkomutanlık Vekâleti, nakliyat işlerinin idaresini Boğazlar Genel Komutanlığı'na vermiştir[45].

Yine Donanma Komutanlığı emrindeki torpidobotlar, deniz yolları ile ikmal iskelelerinin emniyet ve güvenliği ile zırhlıların himayesini sağlamakla görevlendirilmişlerdir. İstanbul-Çanakkale arasında gerçekleştirilen deniz nakliyatında Donanma Komutanlığı, emrindeki birçok gambot ve küçük yardımcı gemiyi görevlendirerek mücadeleye bizzat iştirak etmiştir. Çanakkale Kara Muharebeleri esnasında Çanakkale ve Marmara'da nakliyatı himaye, denizaltılarla mücadele ve yarımadanın savunması görevine Osmanlı Donanması'ndan 2 (Turgutreis ve Barbaros Hayrettin) zırhlı, 16 torpidobot, 10 gambot, 6 motorgambot, 5 mayın gemisi, 1 mayın depo gemisi, 4 vapur, 16 römorkör ve 5 istimbot katılmıştır[46].

Donanma gemilerinin yanı sıra Marmara Denizi'nin diğer limanlarından Çanakkale'ye yapılmakta olan cephane ve erzak nakliyatı için 15 Nisan 1915 tarihinden başlayarak Şirket-i Hayriyye, Seyr-ü Sefain İdaresi ve Haliç Şirketi'nin süratli yolcu vapurlarından faydalanılmıştır. Nakliye amacıyla Şirket-i Hayriyye mevcut olan 39 gemisinden 21'ini, Haliç Şirketi 7 gemisini, Seyr-ü Sefain İdaresi de Karadeniz nakliyatı dışındaki gemilerini İstanbul-Çanakkale, İstanbul-İzmit-Sirkeci-Yeşilköy ve Sirkeci-Haydarpaşa nakliyatı ile Boğaz'ın iki yakasında yapılan aktarmalara tahsis etmiş, bunlardan Seyr-ü Sefain İdaresi'nin Gülnihal vapuru ile Şirket-i Hayriyye'nin 60 ve 70 numaralı vapurları hastane gemisi olarak çalışmıştır[47]. Donanmadan seçilen seyir

---

[45] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e.,** VIII. Cilt, s.271.

[46] Besbelli, a.g.e., s. 22.

[47] **Türk Deniz Ticareti ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri Tarihçesi,** Cilt:II, Türkiye Denizcilik İşletmeleri Kültür Yayını, İstanbul 1999, s.108.

Levent Şahverdi Arşivi

subayları, nakliyatın devamı süresince ticaret gemilerinde görev alarak, deniz harbinin özelliklerini bilmeyen sivil denizcileri desteklemişler, bu gemilere monte edilen küçük çapta toplar Donanma personeli tarafından kullanılmıştır. Böylelikle Donanma ile Denizcilik İşletmeleri arasında iyi bir işbirliği kurulmuş, bu sayede Gelibolu'daki kuvvetleri her bakımdan desteklemek üzere İstanbul-Çanakkale nakliyatı, hayli gemi kaybına rağmen devam ettirilmiştir[48].

Boğaz'daki birçok mayın hatları ile sahildeki ışıldak ve seri ateşli bahriye toplarına rağmen İtilâf denizaltılarının Marmara'ya geçmeyi başarmaları, Marmara'da denizden yapılan nakliyatı zor bir hâle getirmiş ve İtilâf gemilerine karşı Boğaz girişinde aşırma atış yapmakla görevli Barbaros ve Turgutreis gemileri için de tehlike baş göstermiştir. Özellikle Marmara'da Haziran ayında İngiliz denizaltı faaliyetlerinin yoğun olduğu dönemde zaten yetersiz olan büyük deniz vasıtalarının azalması ve Marmara yolundaki zayiât, Başkomutanlık Karargâhı'nı başka tedbirler almaya mecbur etmiştir[49].

Yine Mayıs 1915 ortalarından itibaren denizden nakliyat geceleri yapılmaya başlanmıştır. Haziran ayından itibaren İstanbul'dan denizden yapılan birliklerin sevkiyatı tamamen kesilmiş ve takviye birlikleri demiryoluyla Uzunköprü'ye ve buradan da Keşan, Gelibolu üzerinden kara yolu ile gönderilmiştir. Bu kapsamda, 1915 yılının Mayıs ayı ortalarına kadar deniz yoluyla sevk edilen tümenlere ait tespit edilen bilgilerden bazıları şöyledir: 23-25 Şubat 1915 tarihleri arasında 19.Tümen Tekirdağ-Eceabat, 31 Mart 1915 tarihinde 3.Tümen İstanbul-Çanakkale, 5. ve 7.Tümen 26-27 Nisan 1915 tarihleri arasında Şarköy-Eceabat, 4.Tümen 27 Nisan 1915 tarihinde İstanbul-Çanakkale, 15.Tümen 3 Mayıs 1915 tarihinde İstanbul-Çanakkale, 12.Tümen 12 Mayıs 1915 tarihinde Derince-Çanakkale, 2.Tümen 16 Mayıs 1915 tarihinde İstanbul-Çanakkale istikâmetine deniz yoluyla sevk edilmiştir[50]. Bu bilgilerden Mayıs ortalarına kadar yo-

[48] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e.,** V. Cilt, s.290.
[49] Perk, **a.g.e.,** s.133.
[50] Sanders, **a.g.e.,** s. 88, 96; Günesen, **a.g.e.,** s.170, 226.

Levent Şahverdi Arşivi

ğun olarak denizden yapılan nakliyatın bu tarihten itibaren İtilâf denizaltı tehlikesine karşı daha çok kara yoluyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

İtilâf denizaltıları, bölgede yaptıkları harekâtla Osmanlı Devleti'ne ait cephelerin denizden personel ve ikmal malzemeleri ile takviye edilmesine engel olmuşlardır. Böylece Ordu'nun personel ve ikmal takviyesi deniz yolundan daha zor, zahmetli ve en az altı kat daha pahalı olan demiryolu-karayolu vasıtası ile yapılması mecburiyetinde kalınmıştır. Cephelerin takviyesinde yaşanan gecikmeler ve karayolu taşımacılığının tabiatından kaynaklanan bir seferde denizdeki gemiye nazaran daha az personel ve ikmal malzemeleri taşınması savaş koşullarının ister istemez çok daha ağırlaşmasına neden olmuştur[51].

Bütün bu olumsuzluklara rağmen sekiz buçuk ay süren Çanakkale Kara Muharebeleri süresince denizden lojistik nakliyat faaliyetleri, gemi kayıplarının yüksekliğine rağmen, aksatılmadan devam ettirilmiştir. Deniz ve karadan yapılan ikmal hizmetleri sayesinde direnen Türk Kuvvetleri karşısında İtilâf Kuvvetleri nihayet çekilip gitmek zorunda kalmışlardır.[52] Bu görev sırasında bir hayli gemi kaybı olmuş, ancak Çanakkale Cephesi'nin dayanmasının sağlanmış olmasıyla İtilâf Kuvvetleri büyük bir hayal kırıklığına uğratılmıştır. Türk ticaret filosu, nakliyatın devam ettirilmesinde Osmanlı Donanması ile sıkı bir işbirliği yapmış, bu uğurda kurbanlar vermiş ve sonuç üzerinde etkili olmuştur. Neticede Osmanlı Donanması, Karadeniz Cephesi'ndeki faaliyetine ve Çanakkale'deki çeşitli Boğaz savunma görevlerine ek olarak, İstanbul-Çanakkale deniz nakliyatını devam ettirmek gibi hayati önemi olan bir görevi de başarmıştır. Aksi takdirde Ordu'nun ikmali için gerekli olan bu nakliyat faaliyeti, tek tren hattına ve bundan sonra bozuk kara yollarına dayanacağından, bu durumun Çanakkale savunması açısından iyi sonuçlar doğurmayacağı değerlendirilmiştir.

---

[51] Mühlman, **a.g.e.,** s.49.
[52] Lorey, **a.g.e.,** Cilt:II, s.307-308.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç ve Değerlendirme

Çanakkale Savaşları'nın sonuçlarının askerî açıdan bir değişik yönü de İtilâf ve Alman denizaltılarının yapmış olduğu harekâttır. Denizaltı gemilerinin deniz kuvvetleri içinde bir vurucu güç, bir harp gemisi olarak yer alması, ancak Birinci Dünya Savaşı'nda mümkün olabilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda "Çanakkale Geçilmez" sözünün tek istisnası da denizaltılar olmuştur.

Gelibolu Yarımadası'na yapılan çıkarma harekâtından sonra İtilâf Donanması, Çanakkale Müstahkem Mevkii'nin düşürülmesi için yapmakta olduğu bombalama ve mayın taramayı durdurmuştur. Bu dönemde bir yandan İtilâf gemilerinin çıkarma kuvvetlerini toplarıyla korumaları sağlanırken, diğer yandan Türk kuvvetlerinin deniz yoluyla ikmal almasını önleyerek savaşın kazanılmasına gayret edilmiştir. Bu amaçla başlatılmış olan denizaltı savaşı 25 Nisan 1915'te ilk denizaltı gemisinin görülmesinden İtilâf Kuvvetleri Gelibolu'dan çekilinceye kadar devam etmiştir. Bu şekilde Gelibolu'da başarılı savunma savaşları vermekte olan Türk Orduları'nın direnmesini kolaylıkla kırabilecek bir silah ve savaş biçimi uygulanmaya ve kullanılmaya başlanmıştır.

Bu silahla, Türk kuvvetlerine ait lojistik hizmetlerin vurulması amaçlandığından Çanakkale Boğazı gibi dar akıntılı, mayınlı ve korumalı yerlere denizaltıların girip giremeyeceğinin denemesi yapılmış ve 13 Aralık 1914 günü küçük boy denizaltılardan B-11 İngiliz denizaltısı, Boğaz'dan içeri girmeyi başarmıştır. Bu denizaltının başarısı, İtilâf denizaltılarına Boğaz'ı geçip, Marmara deniz ulaştırmasına taarruz görevi verilmesinin nedeni olmuştur.

Marmara Denizi'nde karakolda bulunan İtilâf denizaltı gemilerine, Bozcaada ve Seddülbahir'deki hava alanlarına üslenmiş ve Saroz Körfezi'nde uçak gemilerinden havalanan uçaklar keşif raporları vermiş, denizaltıları hedeflerin üzerine sevk etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda denizaltılar gibi uçaklar da yeni kullanılmakta olduklarından, bu iki yeni silah deniz harp tarihinde ilk defa Marmara'da işbirliği yapmış ve geleceğin denizaltı/hava müşterek harekâtının de-

Levent Şahverdi Arşivi

neyimi ve öncüsü olmuştur. Çanakkale Kara Muharebeleri süresince İtilâf denizaltıları Marmara Denizi'nde son derece etkin bir hâle gelmişlerdir. Gelibolu'ya yönelik sefer esnasında İtilâf denizaltıları saldırılarını 5.Ordu'nun hayati önem taşıyan bağlantı hattına yöneltmişler ve çok sayıda nakliye gemisini batırmışlardır. Buna rağmen, İtilâf denizaltıları denizden gerçekleştirilen nakliyat faaliyetini büsbütün engellemeyi başaramamışlardır[53].

İtilâf denizaltı tehlikesine karşı Türk denizcileri tarafından Çanakkale Boğazı'nda karakol hizmeti tesis edilmiş; mayın hatları sıklaştırılmış, ağ engelleri ve gözetleme istasyonları tesis edilmiştir[54]. Bu dönemde Çanakkale Boğazı'nı 27 kez geçmeye teşebbüs eden İngiliz, Fransız ve Avustralya denizaltılarının harekâtı değerlendirildiğinde; Marmara'da deniz ulaştırmasını aksatmada etkili oldukları, hatta kayıplar verdirdikleri, fakat Çanakkale Savaşları'nın lojistik desteğini kesemedikleri neticesine varılmıştır[55]. Bu harekât sırasında toplam 21 ton tutarında 8 harp gemisi (Mesudiye ve Barbaros zırhlıları, Peleng-i Derya, Nurü'l-bahr gambotları ve Yarhisar muhribi, Samsun, Nara ve Sakız yardımcı gemileri), toplam 38.500 ton tutarında Şirket-i Hayriyye ve Haliç Şirketi'ne ait 31 Türk ticaret gemisi (Halep, Ceyhun, Garp, Plevne, Bandırma, Celil, Hayrullah, Edremit, Tecelli, Biga, Sofya, Hanife, Tuzla vb.gemiler) batırılmış, 200'den fazla yelkenli ve mavna tahrip veya imha edilmiştir[56]. Genel olarak Türk Denizcilik İşletmeleri kayıtlarına göre ülkenin gemi kaybı yelkenliler dahil 63.516 tona ulaşmıştır[57].

Buna karşın Boğaz'daki Türk kuvvetlerinin ikmal yollarını denizden kesmekle görevlendirilen Müttefiklerin 13 denizaltı gemisinden 3 (E-15, E-7, E-20) İngiliz denizaltısı, 3 (Joule, Mariotte, Saphir) Fransız denizaltısı, 1 (AE-2) Avustralya denizaltısı olmak üzere top-

---

[53] Mühlman, **a.g.e.,** s.121.

[54] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e.,** V. Cilt, (Haziran 1915-Ocak 1916), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.105.

[55] Bargut, **a.g.e.,** s.49.

[56] Büyüktuğrul, **a.g.e.,** Cilt IV, s.435.

[57] **Türk Deniz Ticareti ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri Tarihçesi,** Cilt:II, s.106.

Levent Şahverdi Arşivi

lam 5.818 ton tutarında 7 Müttefik denizaltı gemisi batırılmış, 1 Fransız (Turquoise) denizaltı gemisi de esir alınmıştır[58].

Daha savaşın başında İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener, "Denizaltılarımızdan biri Marmara Denizi'ne girip sancağını gösterirse, Gelibolu Yarımadası'ndaki bütün Türkler aman dileyecektir" ifadesini kullanmıştır[59]. Olaylar, Lord Kitchener'in görüşünü doğrulamamış; Türk denizcileri verdikleri kayıplara rağmen, kısıntılı da olsa Gelibolu'daki Türk birliklerinin lojistik desteğini sağlamaya devam etmişlerdir. Sonuçta sekiz buçuk ay süren denizaltı harbi süresince Osmanlı Devleti'nin ikmal sistemi felç edilmiş, ikmal hatları bozulmuş, bir süre sonra da ikmal ve lojistik destek denizden karaya yönlendirilmiştir. Yine de Osmanlı deniz nakliyatının ağırlıklı olarak Marmara Denizi'ne yönelik yapıldığı, savaşın gidişatını etkileyecek birlik ve lojistik sevkiyatın pek fazla zarar görmeden hedef limanlarına ulaştırıldığı tespit edilmiştir. İngiliz yazar Robert Rhodes James'in şu sözleri de bu görüşü doğrular niteliktedir;[60] "Mayıs ortalarında Türkler artık Gelibolu Yarımadası'na denizden asker göndermekten vazgeçmeye mecbur kalmış bulunuyorlardı. Bunun neticesi olarak askerler denizden on iki saat yerine, trenle veya yaya olarak bir hafta yolculuk yapmak zorunda kalıyorlardı. Ancak İngiliz denizaltıcıları parlak ve cüretkâr olmakla beraber, ikmal gemilerinin gelmesini tam olarak önlemeyi hiçbir zaman başaramadılar. Kıyıları takip eden ve mümkün olduğu kadar geceleri seyreden ikmal gemileri, kıymetli yüklerini Nara'nın karşısında Kilya Limanı'nda alelacele kurulmuş olan iskeleye getirmeye devam ettiler" .

[58] Apatay, a.g.m., 56.
[59] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi,** VIII. Cilt, s.269-270.
[60] Robert Rhodes James, **a.g.e.,** s. 289.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.EUM. 3 Şb. 2/48 Gnkur.ATASE Arşivi, Klasör No: 121, Dosya No: 900, Fihrist No: 7.

Gnkur.ATASE Arşivi; Klasör No. 1560, Dosya No: 5, F.No: 1-46.

ATASE Arşivi, Klasör No: 115, Dosya No: 535, Fihrist No: 1-022.

İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz Tarihi Arşivi, I.Daire 59/6-6A.

İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz Tarihi Arşivi, Gemiler Bölümü, Sultanhisar Torpidobotu Seyir Jurnali, No:1618.

The National Archives (İngiliz Ulusal Arşivleri/Londra), ADM I/116/3491.

The National Archives, CAB 22/2 (Meeting of the Dardanelles Committee, June 7, June 25, 1915).

The National Archives, CAB/37/135/19.

Kitaplar/Makaleler

Apatay Çetinkaya, "Çanakkale Muharebeleri'nde Denizaltı Harekâtı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 32, İstanbul, Mart 1988, s.51-58.

Bargut Şemsettin, **I.Dünya Harbi'nde ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk Deniz Harekâtı**, Dz.K.K.lığı Basımevi, Ankara 2000.

Barlett Ellis Ashmead, **Çanakkale Gerçeği**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Besbelli Saim, **Çanakkale'de Türk Bahriyesi (1914-1918)**, Dz.K.K.lığı Basımevi, Ankara 2005.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi-Çanakkale Cephesi Harekâtı, (Haziran 1915-Ocak 1916), V.Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, (Deniz Harekâtı), VIII.Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976.

Büyüktuğrul Afif, **Osmanlı Deniz Harp Tarihi,** Cilt:IV, Deniz Basımevi, İstanbul 1974.

Churchill, Winston S., **The World Crisis** (1911-1914), Vol 4., Thorton Butterworth, London 1927.

Günesen Fikret, **Çanakkale Savaşları**, Kastaş Yayınları, İstanbul 2003.

Hersing Otto, **Çanakkale Denizaltı Savaşı**, (Çev: Bülent Erdemoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul 2007.

James Robert Rhodes, **Gallipoli,** Batsford Ltd., London 1965.

Langensiepen Bernd & Güleryüz Ahmet, **Ottoman Steam Navy (1828-1923**), Conway Maritime Press, London 1995.

Levent Şahverdi Arşivi

Lorey Hermann, **Türk Sularında Deniz Hareketleri**, Cilt:I-II, (Çev.H.Sami Tekirdağlı), Deniz Matbaası, İstanbul 1936 .

Mühlman Carl, **Çanakkale Savaşı, Bir Alman Subayının Notları**, (Çev: Sedat Umran), Timaş Yayınları, İstanbul 2003.

Oran Erdoğan, **Çanakkale Savaşları'nda Denizaltı Harekâtı**, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı:400, Nisan 2009, Yıl: 128, s.38-49.

Otay Oğuz, **Mesudiye Zırhlısı (1874-1914)**, Denizler Kitabevi, İstanbul 2005.

Puleston W.D., **The Dardanelles Expedition**, Collegiate Press, Wisconsin 1926.

Sanders von Liman, **Türkiye'de 5 Yıl**, United States, Baltimore 1928.

Seçer Turhan, **Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.

Türk Deniz Ticareti ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri Tarihçesi, Cilt:II, Türkiye Denizcilik İşletmeleri Kültür Yayını, İstanbul 1999.

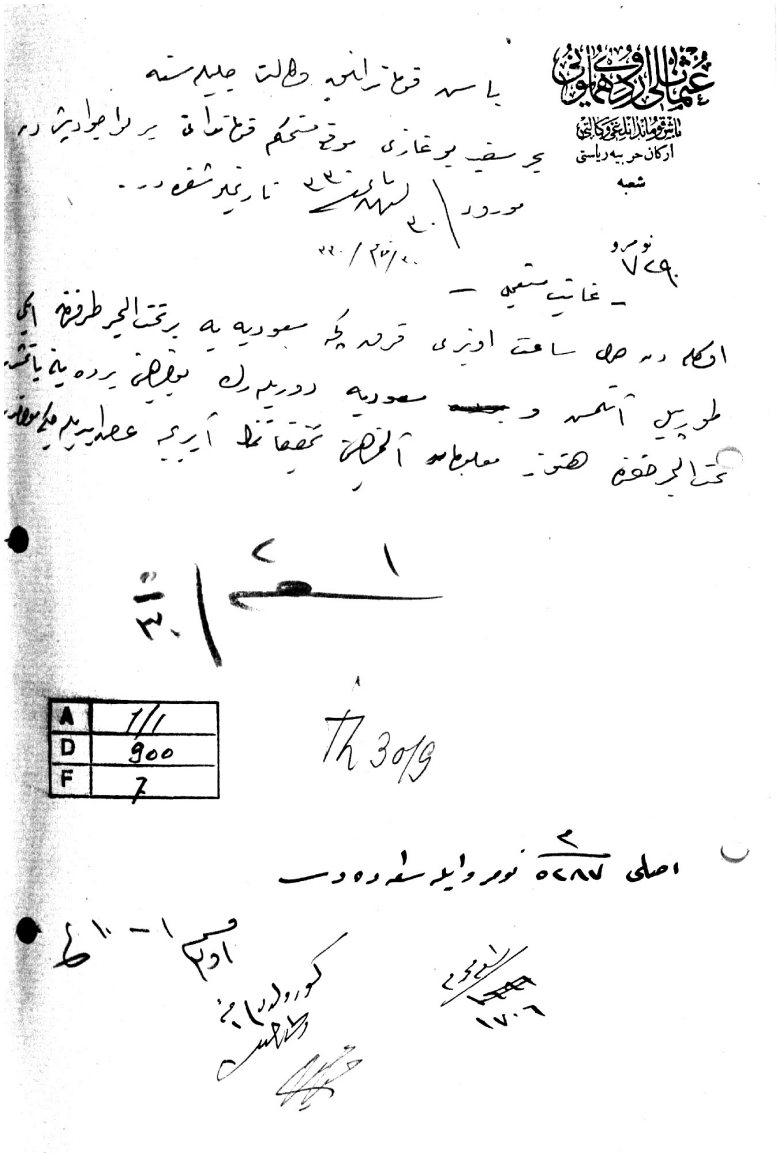
Wilson H.W., **Büyük Harpte Deniz Muharebeleri**, (Çev:Lütfü Talat), Deniz Matbaası, İstanbul 1931.

Yüksel Ayhan, "Çanakkale Savaşı'nda Sultanhisar Torpidosu-Muâvenet-i Milliye Muhribi Mürettebatı ve Faaliyetleri", **85.Yılında Atatürk ve Çanakkale Savaşları Sempozyumu (23-24 Mart 2000),** Sempozyum Bildirileri, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Şubat 2001, s.50-61.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

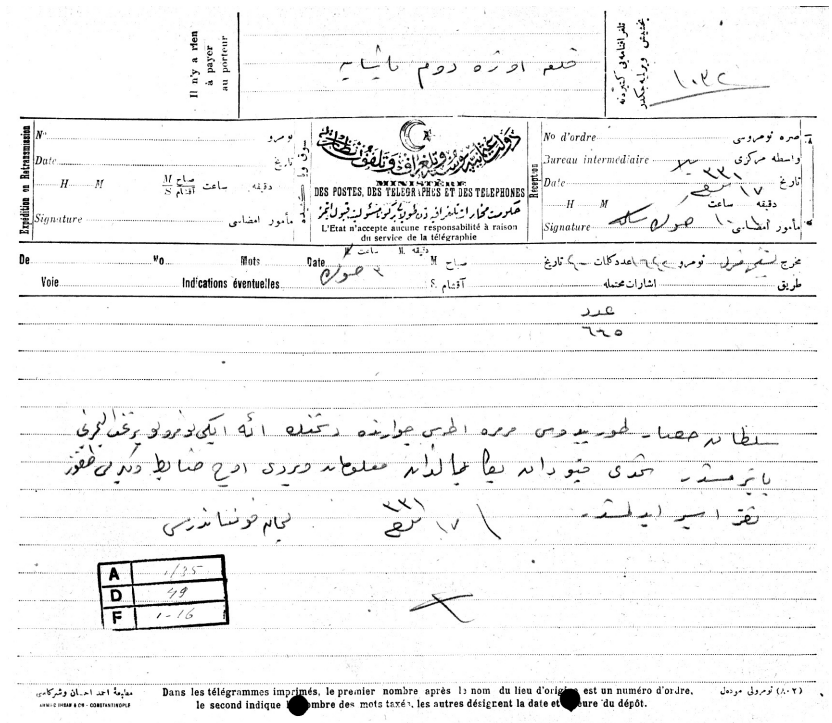
EK-1: Mesudiye denizaltısının 13 Aralık 1914 günü İngiliz B-11 denizaltısı tarafından batırıldığına dair belge

Gnkur.ATASE Arşivi, Klasör No: 121, Dosya No: 900, Fihrist No: 7

Levent Şahverdi Arşivi

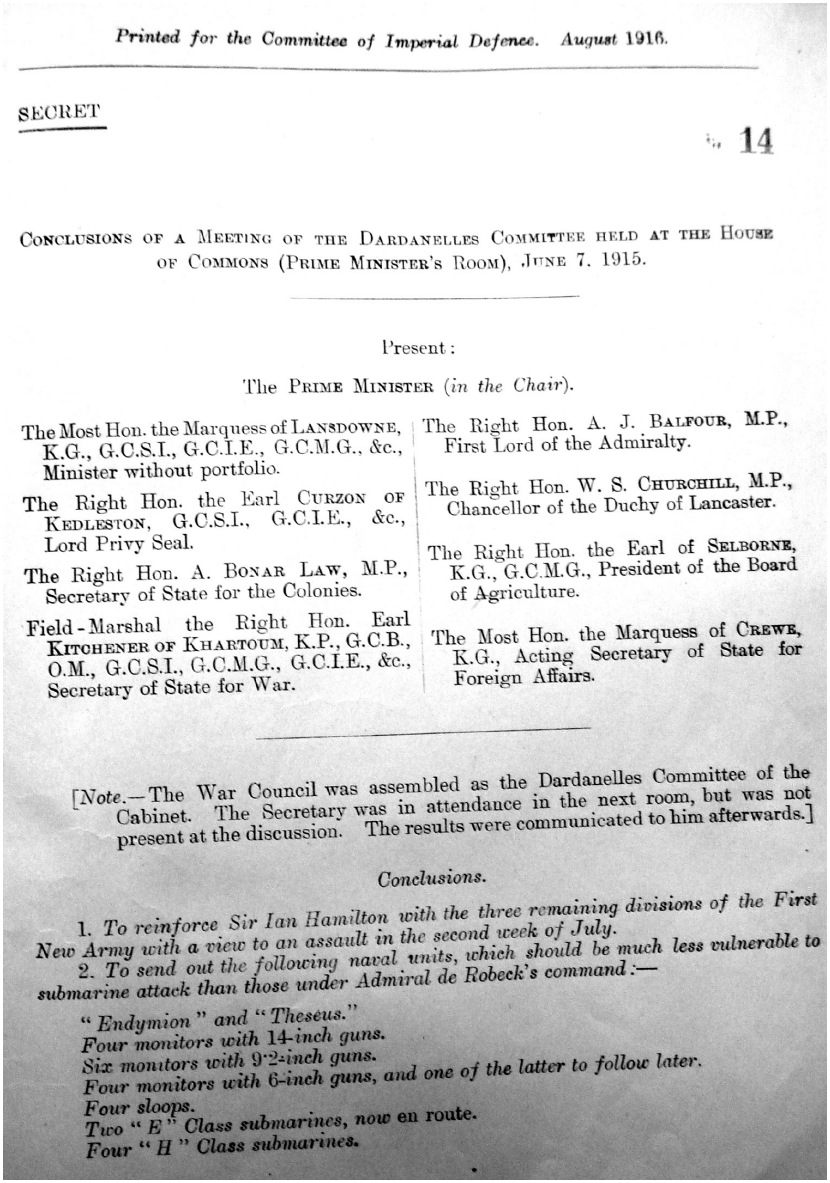
EK-2: Sultanhisar Torpidobotu tarafından 30 Nisan 1915 günü AE-2 numaralı Avustralya denizaltısının batırıldığına dair belge

Gnkur.ATASE Arşivi, Klasör No: 1563, Dosya No: 49, Fihrist No:1-16

Levent Şahverdi Arşivi

EK-3: Alman denizaltı tehlikesine karşı büyük zırhlıların yerine monitörlerin kullanılmasına dair 7 Haziran 1915 tarihli Çanakkale Boğazı Komitesi'nin Gizli Toplantı Tutanağı

Printed for the Committee of Imperial Defence. August 1916.

SECRET

14

CONCLUSIONS OF A MEETING OF THE DARDANELLES COMMITTEE HELD AT THE HOUSE OF COMMONS (PRIME MINISTER'S ROOM), JUNE 7, 1915.

Present:

The PRIME MINISTER (*in the Chair*).

The Most Hon. the Marquess of LANSDOWNE, K.G., G.C.S.I., G.C.I.E., G.C.M.G., &c., Minister without portfolio.

The Right Hon. the Earl CURZON OF KEDLESTON, G.C.S.I., G.C.I.E., &c., Lord Privy Seal.

The Right Hon. A. BONAR LAW, M.P., Secretary of State for the Colonies.

Field-Marshal the Right Hon. Earl KITCHENER OF KHARTOUM, K.P., G.C.B., O.M., G.C.S.I., G.C.M.G., G.C.I.E., &c., Secretary of State for War.

The Right Hon. A. J. BALFOUR, M.P., First Lord of the Admiralty.

The Right Hon. W. S. CHURCHILL, M.P., Chancellor of the Duchy of Lancaster.

The Right Hon. the Earl of SELBORNE, K.G., G.C.M.G., President of the Board of Agriculture.

The Most Hon. the Marquess of CREWE, K.G., Acting Secretary of State for Foreign Affairs.

[*Note.*—The War Council was assembled as the Dardanelles Committee of the Cabinet. The Secretary was in attendance in the next room, but was not present at the discussion. The results were communicated to him afterwards.]

Conclusions.

1. *To reinforce Sir Ian Hamilton with the three remaining divisions of the First New Army with a view to an assault in the second week of July.*

2. *To send out the following naval units, which should be much less vulnerable to submarine attack than those under Admiral de Robeck's command:—*

"Endymion" and "Theseus."
Four monitors with 14-inch guns.
Six monitors with 9·2-inch guns.
Four monitors with 6-inch guns, and one of the latter to follow later.
Four sloops.
Two "E" Class submarines, now en route.
Four "H" Class submarines.

The National Archives (Ulusal Arşivler, Londra), CAB 22//2

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

YAYIN TANITIM

Türkiye Cumhuriyeti'nde Ermeniler

Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2009

Hüseyin TOSUN*

Kısaca tanıtmaya çalışacağımız *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ermeniler* adlı eser, Yrd. Doç. Dr. Cafer Ulu tarafından kaleme alınmış olup, yaklaşık 1000 yıldır birlikte yaşamakta olan Türkler ve Ermenilerin Cumhuriyet dönemindeki ilişkilerini inceleyen akademik bir çalışmadır. Toplam 432 sayfadan ibaret olan eser, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı yayını olarak çıkmıştır.

Genel olarak Cumhuriyet dönemi Türk – Ermeni ilişkileri temeli üzerine oturmuş olan eser, öncelikle Kısaltmalar (s.ıx) ve Önsöz (s.xv) ile başlamaktadır.

Önsöz'de yazar kendisini bu çalışmaya götüren nedenleri şöyle açıklamaktadır: Yerli ve yabancı kaynaklar incelendiğinde Ermeni meselesi anlatılırken Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Ermenilerin içinde bulundukları durum, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticilerinin Ermeniler hakkındaki görüşleri ve Ermenilerle Türklerin bu yeni oluşum içinde birbirlerini algılama biçimlerine de pek değinilmediği gözlemlenmiştir. Bundan dolayı genelde Lozan Anlaşması'yla çözüldüğüne inanılan, ancak çözülemediği ortada duran Ermeni Meselesi ve Ermeni cemaatinin Türkiye'deki durumlarının araştırılması amaçlanmıştır.

Çalışma esas olarak Giriş'i takiben dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Cumhuriyet Öncesi Türk-Ermeni ilişkileri incelenmektedir. Öncelikle Ermenilerin kökenleri ve diğer devletlerle ilişkileri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, Osmanlı Devleti öncesi Türk-Ermeni İlişkileri ele alınmaktadır. Daha sonra ilk Türk-Ermeni ilişkilerinin ne zaman hangi koşullarda başladığına değinilerek, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerindeki ilişkiler aktarılmaktadır. Ermeni sorunun doğuşu ve bunu hazırlayan etkenler ile Ermeni ör-

* Atatürk Araştırma Merkezi.

Levent Şahverdi Arşivi

gütlenmesi ve komitalar üzerinde durulmaktadır. I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan sevk ve iskân kararı ve uygulaması hakkında bilgi verilerek, Lozan Antlaşması'na kadar olan süreçte yapılan mücadeleler ve yapılan antlaşmalarda Ermeniler konusunda alınan kararlara değinilmektedir. Kısacası Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar ki süreçte merak edilecek pek çok konuya yer verilmektedir.

"Cumhuriyetin İlanı, Lozan ve Atatürk'e Göre Ermeniler" (s.39) adlı birinci bölüm; Milli Mücadele'de Ermenilerin Zararlı Faaliyetleri (s.39), Milli Mücadele'ye Yardım Eden Ermeni Yurttaşlar (s.43), Lozan Konferansı Sırasında Ermenilerin Faaliyetleri (s.51), Atatürk'ün Ermeniler Hakkındaki Düşünceleri (s.76), Atatürk'e Ermenilerce Suikast Girişimi ve Türkiye Ermenilerinin Tepkileri (97), Atatürk'e Hizmet Eden Bazı Ermeniler (s.110), Cumhuriyet Döneminde Ermeni Örgütlerinin Türkiye'deki Faaliyetleri (s.123) adlı alt başlıklardan oluşmaktadır.

Bu bölümde yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularının Ermeniler hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir. Özellikle Atatürk'ün görüşleri; Nutuk'tan, çeşitli yerlerde verdiği söylev ve demeçlerinden edinilen bilgilere dayalı olarak ortaya koyulmaktadır. Atatürk'ün Ermenilere karşı sergilediği iyi niyet ve hoşgörüye rağmen kökü dışarıda olan bazı Ermeni militanların Atatürk'e karşı giriştikleri suikast girişimleri, Lozan görüşmeleri sırasında Ermenilerin yaptıkları faaliyetler ve diğer devletlerle birlikte Türk tarafını etkileme çabalarına değinilmektedir. 1924 Anayasasında azınlıklar konusu ile birlikte Ermenilerin İnkılaplara bakış açısı da değerlendirilmektedir.

"Cumhuriyet Dönemi Sosyal, Kültürel ve Siyasal Hayatta Ermeniler" (s.129) adlı ikinci bölüm; Ermenilerin Azınlık Haklarından Vazgeçmeleri (s.129), Türk ve Ermeniler Arasında Sosyo-Kültürel ve Edebiyat Alanında Etkileşim (s.134), Cumhuriyet Döneminde Ermenilerin Sanat Alanındaki Faaliyetleri ve Bazı Ermeni Sanatçılar (s.148), Cumhuriyet Dönemi Türk Sporunda Ermeniler (s.165), Cumhuriyet Türkiyesi'nde Siyaset ve Parlamentoda Ermeniler (s.173), Hatay'ın Türkiye'ye Katılması ve Ermeni Cemaatinin Tutumu (s.181), Cumhuriyet Döneminde Ermenilerin Devlet Kurumlarına Hi-

Levent Şahverdi Arşivi

be Yardımları (s.206), alt başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümde kısaca Ermenilerin Cumhuriyet döneminde sosyo-ekonomik açıdan Türkiye Cumhuriyeti'ne katkıları ele alınmaktadır. Ermenilerin Türk toplumuna, mimari, tiyatro, sinema, fotoğraf, resim, musikî, edebiyat, dil vb. gibi konularda yaptıkları katkılar ortaya konulmaktadır. Hatay'ın anavatana katılması konusunda Ermenilerin tutumları hakkında önemli bilgilere yer verilmektedir. Bu konuda bilinenin aksine Hatay'ın Türkiye'ye katılması esnasında gerek Hatay'da gerekse Türkiye'de yaşayan pek çok Ermeninin, Türkiye lehine tavır koyduğu ve Türklerle birlikte hareket ettiği ayrıntıları ile ifade edilmektedir. Bunlara ek olarak Türkiye Cumhuriyeti parlamentosunda milletvekili ve parlamenter olarak görev alan Ermeni vatandaşlarımız hakkında bilgiler verilmektedir.

"Cumhuriyet Halk Partisi'nin Bazı Uygulamalarına Ermenilerin Tepkileri" (s.209) adlı üçüncü bölüm; Ermeni Cemaatlerinin Türkiye'de Yaşadıklarını İfade Ettikleri Bazı Sorunlar (s.209), Milliyetçilik Politikalarının Türkleştirme Olarak Algılanması (s.212), Vatandaşların Türkçe Konuşmasına Yönelik Politikalar (s.219), İş Hayatında ve Kamu Alanında Yapılan Millileşme Çalışmaları (s.228), 1936 Beyannamesi ve Ermeni Vakıflarına Etkisi (s.234), Yirmi Kur'a Askerlik Olayı ve Ermeniler (s.248), Varlık Vergisi ve Ermeniler (s.257), alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölümde kısaca ifade etmek gerekirse Cumhuriyet Halk Partisi döneminde ortaya koyulan bazı uygulamaların Ermenilere etkileri ele alınmaktadır. Özellikle Ermeni cemaatince problem olarak algılanan olaylar, eldeki tüm kaynaklar incelenerek ve değerlendirmeleri yapılmaya çalışılmaktadır. Memurin Kanunu, yabancıların yapamayacakları işlerle ilgili kanun ve bu düzenlemelerin Ermenilere yansımaları ele alınmaktadır. Bununla birlikte 1936 Beyannamesi, Varlık Vergisi, Yirmi Kur'a Askerlik Olayı gibi konulara ait bilgiler de ayrıntılarıyla ortaya konulmaktadır.

"Cumhuriyet Döneminde Nüfus ve Kurumlarıyla Ermeni Varlığı" (s.272) adlı dördüncü bölüm; Türkiye'de Ermeni Basını ve Yayını (s.272), Cumhuriyet Döneminde Ermeni Göçleri ve Nüfusu (s.294),

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeni Okulları ve Yapılan Düzenlemeler (s.313), Cumhuriyet Döneminde Ermeni Patrikhanesi ve Kliseler (s.347), alt başlıklardan oluşmaktadır.

Bu bölümde Ermenilerin Türkiye'de basın yayın ve matbaacılık çalışmaları, Ermeni gazetelerinde çıkan yayınlardan dolayı alınan kararlar, propaganda amaçlı yapılan yayınlar hakkında alınan önlemler, bu bağlamda yasaklanan gazete, dergi ve kitaplar üzerinde durulmaktadır. Ermenilerin iç ve dış göç hareketleri, cumhuriyet döneminde yapılan nufus sayımları ve Ermeni nüfusu, Ermeni Okullarının diğer devletlerin tesiri altına girmesi ve misyoner okullarının Ermenilere etkisi, Cumhuriyet döneminde laik eğitime geçilmesi ve Ermeni okullarının denetlenmesine yönelik yapılan çalışmalar, okullarla ilgili genelgeler, okullarda Türkçe yapılacak dersler hakkındaki düzenlemeler ve azınlık okullarının sayılarının azalmasının nedenleri üzerinde durulmaktadır.

Sonuç kısmında yazar kısa bir değerlendirme yaparak hazırladığı çalışmasının "Cumhuriyet dönemi Türk-Ermeni ilişkilerine farklı boyut kazandırması ve sorunların çözümünde aydınlatıcı bir rol oynaması temennisinde" bulunmuştur. Yazar burada, Millî Mücâdeleden sonra Osmanlı Devleti'nin mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk unsurunun çoğunlukta olduğu bir coğrafyada, tüm dünyada olduğu gibi ulus-devlet esasları üzerine kurulduğu. Milliyetçi temellere dayanan anlayışın bundan sonraki yıllarda temel kabul edilerek, politikaların bu esasa göre uygulandığı ve Türkiye'de milliyetçilik anlayışının toplumsal yapıyı biçimlendirmede temel kabul edildiği, Türkiye Cumhuriyeti kurumları tarafından veya siyasal partilerin programlarında Türk milletine aidiyet esasının ırk veya kan bağına değil "dil, kültür ve ülkü birliği"ne bağlanmış olduğu zikredilse de bazı dönemlerde bu anlayıştan uzaklaşmaların olduğu, bunların azınlıkları rahatsız eden bazı sonuçlar doğurduğu, gayrimüslimler tarafından sorun olarak kabul edilen olumsuzluklara rağmen, Ermenilerin Cumhuriyet dönemi Türk sanatının gelişmesine önemli katkılarda bulunduklarını, Tiyatro, müzik ve opera alanında faaliyet gösteren Ermeni sanatçıların bu sanat dallarının Türkiye'de tanınma-

Levent Şahverdi Arşivi

sı ve gelişmesinde önemli roller oynadıklarını. Resim, heykel ve fotoğraf alanında da faaliyet yürüten Ermeni sanatçıların Türk toplumuna önemli katkılarda bulunduklarını, Bimen Şen, Artaki Candan, Mardiros Mınakyan, Şiranuş Nigosya, Yervant Oskanyan'ın bunlardan bazılarını oluşturdunu. Sanat alanında yaptıkları katkıların yanında Ermenilerin takım veya gruplar halinde yapılan spor aktivitelerinde de en ön sırada yer aldıklarını ifade etmektedir. Ermenilerin, Cumhuriyet yıllarında başta Atatürk olmak üzere, diğer dönemlerde de Türk parlementosunda milletvekili, ya da farklı şekillerde görevler aldıkları belirtilmektedir. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 1939 yılına kadarki dış politikasının temel amaçlarından birini teşkil eden Hatay'ın Türkiye'ye katılım sürecinde, gerek Hatay'da bulunan Ermenilerin pek çoğu, gerekse Türkiye'de yaşayan Ermenilerin Hatay'ın Türkiye'ye katılması için gayret gösterdiklerine işaret edilmektedir.

Çalışmanın sonunda Kaynakça, sonrasında Ekler ve Dizin yer almaktadır. Eklerde Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden edinilen bazı belgelere, Ermeni sanatçılara ait bazı bestelere, gazete fotokopilerine ve Cumhuriyet döneminde parlamentoda hizmet etmiş bazı Ermeni vatandaşlarımızın fotoğraflarına yer verilmektedir.

Farklı bir kurgu ile hazırlanan çalışmayı bütün olarak değerlendirdiğimizde; yüzlerce yıllık birliktelikten doğan sosyo-kültürel etkileşimin çeşitli sanat dallarında iki toplumun birbirine nasıl katkılar sağladığı objektif bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ermenilerin sadece sanat alanındaki katkıları değil, siyasi olarak ve Türkiye'nin kalkınmasına katkıları da ortaya konulmaktadır. Tüm bu olumlu ilişkilerin yanında Cumhuriyet döneminde Ermenilerce problem olarak kabul edilen, şikayetçi oldukları konular da olduğu gibi aktarılmaktadır. Günümüz Ermeni varlığı da özet olarak verilmektedir. Bu durum eseri alanındaki diğer çalışmalardan farklı kılmaktadır. 1923-1946 tarih aralığı ile sınırlandırılan çalışmada ilk başta siyasi olarak başlayan ilişkilerin nasıl sosyo-kültürel boyut kazandığı ve bunların günümüze yansımaları incelenirken konu ile ilgili her kaynağın incelendiği, Ermeni halkının düşüncelerini öğrenmek

Levent Şahverdi Arşivi

açısından araştırma, inceleme, söyleşi, hatırat vd. olmak üzere Ermeni yazarlar tarafından kaleme alınan ve Türkiye'de Türkçe olarak yayınlanan eserlere de ulaşıldığı görülmektedir. Bu nedenle sözkonusu eserin "Cumhuriyet Dönemi Türk Ermeni İlişkileri" konusunda önemli bir boşluğu dolduracağı düşüncesindeyiz. Türkiye Cumhuriyeti dış politikasını uluslar arası alanda oldukça meşgul eden bu güncel meselenin anlaşılması bakımdan çalışma, Türk – Ermeni ilişkileri üzerine çalışan meraklılarının, öğrencilerin, akademisyenlerin ve tüm vatandaşlarımızın ilgiyle inceleyecekleri bir eser olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu

Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010

Mukaddes ARSLAN*

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi tarafından 18 Aralık 2008 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu" açılış konuşmaları ve bildirileri, yine aynı Kurum tarafından kitap halinde yayımlandı. Eserin künyesi şu şekildedir: *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu,* Yay. Haz.: Mukaddes Arslan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010, XII+204 s.

Eser genel amaçları itibariyle demiryolları alanında Türk tarihinde Cumhuriyet öncesinden başlayan, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemini içine alan ve gelişmeleri günümüze dek getiren bir eserdir. Denilebilir ki bu eserde dünden bugüne ve yarınlara bir demiryolları yolculuğu yapılmaktadır. Bu çalışmada ilk bölüm; "Cumhuriyet öncesi Osmanlı demiryolları, Milli Mücadele dönemi demiryolları ve demiryolcuları, Cumhuriyet devri demiryolu politikası" konularını içeriyor. İkinci bölümde ise "Cumhuriyet devri demiryollarının gelişiminde etkili olan faktörler, Cumhuriyet devri demiryolları tarihinde önemli bir şahsiyet: Nuri Demirağ, Rayların altında kalan makûs tarih: Eskişehir" konuları ele alınıyor. Eserde ayrıca günümüzün ve geleceğin demiryolları-TCDD, en yetkili ağızlardan anlatılıyor.

Eser, şu kısımlardan oluşmaktadır: Sunuş (IX); Sempozyum Açılış Konuşmaları: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Cezmi Eraslan (3), TCDD Genel Müdürü Süleyman Karaman (5), Atatürk Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural (9), Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım (13), Devlet Bakanı Prof. Dr. Mehmet Aydın (19); Sempozyum 1. ve 2. Oturum Bildirileri: Metin Hülagü: "Cumhuriyet Öncesi Demiryollarına Genel Bir Bakış" (25), Mukaddes Arslan: "Millî Mücadele Tarihimizde Demiryolları ve Demiryolcular" (47), Ünsal Yavuz: "Cumhuriyet Dönemi Demiryolları Politikası" (83), Seyfi Yıldırım: "Cumhuriyet Döneminde Demiryollarının

* Tarihçi. Eğitimci. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Şahverdi Arşivi

Gelişiminde Etkili Olan Faktörler" (93), Fatih Mehmet Dervişoğlu: "Cumhuriyet Dönemi Demiryolu Tarihinde Bir Şahsiyet: Nuri Demirağ" (101), Ayla Efe: "Rayların Altında Kalan Makûs Talih: Değişen Eskişehir (117), Süleyman Karaman: "TCDD Genel Müdürlüğü Sunumu" (127); Sempozyum haberleri: 1. Basın haberleri (159), 2. Fotoğraflar (181); Dizin (197).

Prof. Dr. Cezmi Eraslan'ın 'Sunuş' yazısı, Atatürk'ün demiryolları ile ilgili olarak 13 Şubat 1931'de Malatya Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmadan alınan şu sözle başlamaktadır: "Türkiye'de iktisat hayatının yüksek inkişafları ancak demiryollarla olacaktır. Milletin saadeti, istiklali bu yollardan geçecektir"(IX).

Cezmi Eraslan, 'sunuş' yazısında ve gerekse sempozyum açılış konuşmasında, demiryollarını çağdaş uygarlık yolunun en önemli araçlarından birisi olarak görmekte ve şu görüşlere yer vermektedir: "Atatürk bu çağdaşlaşma vasıtasının ülkeye yabancı sermaye ve teknolojisiyle de olsa getirilme çabalarının yaşandığı bir devirde yetişti. Yabancı sermaye ve teknolojiye bağlı ve bağımlı olmanın milletin ve devletin istiklalini nasıl ipotek altına aldığını gördü. Büyük lider, askeri başarıların, iktisadi ve kültürel başarılarla takviye edilmesi halinde kalıcı olacağını milletine hedef olarak göstermişti. İç ticari hayatın gelişmesine katkısı kadar ülke güvenliği için de önemi inkâr edilemeyecek olan demiryolları, 'memleketin toptan, tüfekten daha mühim bir emniyet silahıdır' anlayışı ile ehemmiyetle ele alınmıştır"(IX).

TCDD Genel Müdürü Süleyman Karaman'ın açılış konuşması, "Kurtuluş Mücadelesinde sadece ülkenin kalkınmasında değil, vatan toprağının korunmasında ulaşımın, özellikle demiryolunun önemini yaşayarak gören Atatürk, Cumhuriyet sonrasında ilk olarak demiryolu seferberliği başlatmıştır… Atatürk, bağımsızlığın ancak iktisadi bağımsızlıkla, iktisadi bağımsızlığın da demiryolu ile gerçekleşeceğini görmüştü" ifadeleriyle başlamaktadır (6). Süleyman Karaman, günümüzün demiryolları ile ilgili olarak yeni gelişmeler ve projelere de bu konuşmasında açıklık getirmektedir.

Atatürk'ün "Memleketimizi, demiryolları ile ve üzerinde otomobiller çalışır muntazam yollarla şebeke hâline getirmek mecburiye-

Levent Şahverdi Arşivi

tindeyiz. Çünkü batının ve dünyanın araçları bunlar oldukça, trenler oldukça bunlara karşı merkepler ve kağnı ile tabiî yollar üzerinde yarışa girişmenin imkânı yoktur" sözlerine yer veren Atatürk Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural, "Demiryolları her yanıyla millî yapılı bir varlık ve hazinedir" demektedir (11).

Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, demiryollarının 152 yıllık tarihinden bahisle, "Bu dönemi hesaba katmadan, bu ülkenin ekonomik hayatını, sosyal değişimleri, modernleşme çabalarını, kalkınma hamlelerini, hatta yakın dönem kültür tarihimizi bile doğru anlamak, doğru değerlendirmek mümkün değildir" demektedir (14).

Devlet Bakanı Prof. Dr. Mehmet Aydın ise, "Demiryolu kelimesi etrafında örülmüş, hakikaten çok önemli bir kültür var, önemli bir tarih var. Herkesin bir hatırası vardır. Benim için bir değil, yüz hatırası var" diyerek demiryollarını bir insanın kendisinin ve yaşadığı ülkesinin hatıraları dairesinde değerlendirmektedir (19).

Metin Hülagü, "Cumhuriyet Öncesi Demiryollarına Genel Bir Bakış" başlıklı bildirisinde, demiryollarının Cumhuriyet öncesini değerlendiriyor. Osmanlının özellikle son dönemlerinde, Sultan Abdülmecit, Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamit dönemlerinde demiryolları itibar gördü ve stratejik, askeri, idari yönlerden ön plana çıktı. Osmanlı Devleti'nde genelde yabancı şirketlere 'kilometre garantisi' adıyla verilen inşa ve işletme imtiyazları, dış borçların ve yabancı denetiminin artmasına neden oldu (26-27).

II. Abdülhamit döneminde iletişim ve ulaşım hizmetlerinde büyük gelişmeler yaşandı. Döşenen telgraf hatları ve kurulan demiryolu ağları ile devlet otoritesinin güçlenmesi sağlandı. Bu dönem, Cumhuriyet öncesi en fazla demiryolu inşa edildiği dönem oldu. Özellikle Bağdat ve Hicaz Demiryolları önem kazandı (37-40). Cumhuriyet öncesinde Osmanlı topraklarında inşa edilen demiryolları, teknik beceri ve yetişen teknik personel Cumhuriyet dönemine intikal eden en önemli imparatorluk miraslarından birisini oluşturdu. Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarında demiryolu inşası büyük hız kazandı (45).

Mukaddes Arslan, "Millî Mücadele Tarihimizde Demiryolları ve Demiryolcular" başlıklı bildirisinde, Millî Mücadele'de demiryolla-

Levent Şahverdi Arşivi

rı ve demiryolcuların tarihi önemlerine dikkat çekiyor. Milli Mücadele bir milletin yeniden var olma ve hayatta kalma mücadelesidir. Demiryollarımız ve demiryolcularımız ise Milli Mücadele'nin tam merkezinde yer almıştır.

Milli Mücadele'de demiryollarında raylar sökülüyor, düşmanın geçmemesi için demiryolları tahrip ediliyor, sonra tekrar onarılıyordu. Trenler yakıtsızlıktan çalışamıyordu. Trenlerle demiryollarında silah, cephane, erzak; cepheye gidecek askerler ve cepheden yaralılarımız, gazilerimiz taşınıyordu (72).

Milli Mücadele'de demiryolcularımız, Mondros Mütarekesiyle işlerinden atıldılar, ancak tekrar görev alıp canla başla çalıştılar. Kurşun yağmuru altında görev yaptılar, yaralandılar, öldüler, işten atıldılar, tahrip edilen demiryollarını onardılar, trenlerini düşman elinden kaçırdılar, cepheye silah, erzak taşıdılar, cephedense yaralılarımızı. Bu dönemde Behiç Erkin, Türkiye demiryollarının kurucusu ve ilk genel müdürü oldu ve demiryollarının babası olarak anıldı (73).

Milli Mücadele'de demiryollarımızın ve kahraman demiryolcularımızın mucizevî başarıları, yücelerden yüce bir destandır. Bu aynen 'Çanakkale geçilmez' dedirten ruhtur. Milli Mücadele'de demiryolları geçilmez olmuştur (73).

Ünsal Yavuz'un, "Cumhuriyet Dönemi Demiryolları Politikası" başlıklı bildirisinde, Cumhuriyet dönemi demiryolu gelişmeleri ve politikaları ele alınmaktadır. 1. Dünya Savaşı ile Osmanlı topraklarında demiryolu yapımı durdu. Cumhuriyet Hükümetleri, ülkenin her tarafına demiryollarını götürmek ve merkezle bağlantıyı sağlamak gayesi ile ve milli çıkarlara uygun olarak çalıştı (83).

Seyfi Yıldırım, "Cumhuriyet Döneminde Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan Faktörler" başlıklı bildirisinde, bu faktörlerin, Osmanlıdan kalan demiryolları, inşa ve işletme tecrübesi, demiryolcu işgücü etkeni ve açılan okullar-kurslar, yabancı uzman istihdamı olduğunu açıklamaktadır. Cumhuriyet döneminde, ülkenin her köşesine demiryolu götürülmesi ve bunun milli menfaatlere uygun gerçekleştirilmesi düşünüldü. Cumhuriyet idarecileri, demiryollarını geliştirmek için devletin bütün imkânlarını kullandılar. 1924'lü yıllarda 'bir karış şimendifer' sloganı etkin oldu (93).

Levent Şahverdi Arşivi

Fatih Mehmet Dervişoğlu'nun "Cumhuriyet Dönemi Demiryolu Tarihinde Bir Şahsiyet: Nuri Demirağ" başlıklı bildirisi, bu dönem demiryolu ihaleleri ve yapımları hakkında bilgi vermekte ve bu alanda bazı şahsiyetleri bize hatırlatmaktadır.

Cumhuriyet döneminin en ünlü demiryolu müteahhitlerinden birisi de Nuri Demirağ'dır. Demirağ, müreffeh ve sanayileşmiş bir Türkiye rüyası görmüş, servetini ve mesaisini bu uğurda harcamıştır (116). Bu dönemin müteahhidi ile Cumhuriyet idarecileri arasında, kendilerinde bir misyon olduğu duygusunu taşımak bakımından bir benzerlik vardır (116). Bu şekilde Türk müteahhitlerinin demiryolu inşaat ihalelerini alması ve yapılan çalışmalar, Cumhuriyet hükümetleri demiryolu politikalarının yeni hedeflerini tayin etmiştir. 'Bir karış daha fazla demiryolu' ibaresinin yanı sıra 'Türk sermayesi, Türk bilgisi, Türk müteahhidi ile demiryolu' ibaresi zihinlerde yer etmiştir (105).

Ayla Efe'nin "Rayların Altında Kalan Makûs Talih: Değişen Eskişehir" başlıklı bildirisinde, Eskişehir'in değişen ve gelişen yakın tarihini okuyoruz. 19. asırda demiryolunun kente gelmesiyle, Eskişehir çağdaşlaşma sürecine girdi. Kent demiryolu ile özdeşleşti ve kent kimliğinin oluşmasında demiryolu bir simge haline geldi (117).

Süleyman Karaman'ın, "TCDD Genel Müdürlüğü Sunumu", TCDD'nin hizmetleri, günümüzde ve gelecekte daha çağdaş hale getirilmesi projeleri, istatistikî bilgiler, harita ve tablolar içermektedir. 'Mevcut durum' başlığında; tarihsel gelişim, personel, mali yapı, işletme faaliyetleri; 'Hedeflenen TCDD' başlığındaysa, yol durumu, sinyalizasyon, elektrifikasyon, çift hatlar, yüksek hızlı tren hatları konuları ele alınmaktadır (127-132). 'Ankara-İstanbul hızlı tren projesi'nde proje özellikleri hakkında bilgi verilmekte, 10 ayrı bölümden oluşan projede uzunluk: 533 km., maksimum hız: 250 km./s., seyahat süresi: Ankara-İstanbul: 3 saat olarak belirtilmektedir (133-146).

Süleyman Karaman konuşmasında, 'Demiryollarındaki son beş yıl' başlığında: Ankara-İstanbul, Ankara-Konya, Ankara-Sivas hızlı tren projeleri, ray alımı, ölçüm ve tamirat makineleri alımı, hemzemin geçit yapımı, çeken-çekilen araç imali, hızlı tren seti temini, elektrikli lokomotif temini, banliyö seti temini, DMU tren seti temi-

Levent Şahverdi Arşivi

ni, mobil demiryolu aracı temini, garların cazibe merkezi haline getirilmesi -410 istasyonun iyileştirilmesi-, yerel yönetimlerle işbirliği -Başkentray-Egeray, blok tren uygulaması -yurtiçi ve yurt dışı, uluslar arası blok yük treni, OSB'lere iltisak hattı bağlanması, lojistik köy, fabrika ve bağlı ortaklıkların iştirake dönüşmesi projelerini açıklamakta ve bugün trenlerin 575 km/saat hız yapabildiklerinden bahisle, son söz olarak "daha çağdaş bir demiryolu için desteğinizi bekliyoruz" demektedir (147-156).

"Sempozyum Haberleri" kısmında 'Basın Haberleri' ve 'Fotoğraflar'a yer verilmiş. Basın Haberleri olarak, Sempozyum hakkında görsel ve yazılı basında çıkan haberler derlenmiş (161-180), Sempozyum fotoğrafları ise esere ayrı bir renk katmıştır (183-195). Eserin son kısmında yer alan "Dizin" ise, eserde aranan kelimelerin sahifelerine kolaylıkla ulaşılması açısından kayda değerdir (199-203).

Demiryolları çağdaş uygarlık yolunun en önemli araçlarından birisidir. Demiryolu kelimesi etrafında örülmüş çok önemli bir kültür ve tarih vardır. Demiryolları medeniyettir, refahtır, ulaşım sisteminin bel kemiğidir. Demiryolları bir ülkede tüfenkten, toptan daha önemli silahtır. Demiryolları gönül verilecek bir ufuktur.

Elimizdeki eser, demiryollarımızın tarihine ayna tutuyor, geçmişine ve geleceğine dair görüşler sunuyor. Demiryolları alanında ki konulara yeni bir bakış açısı getiriyor. Bu eserde demiryollarının dünü irdeleniyor, bugünü mercek altına alınıyor, geleceği ise yeni yaklaşımlarla ortaya konuluyor. Dolayısıyla bu nitelikler, eserimizi alanındaki diğer eserlerden farklı kılıyor ve bu alana getirmiş olduğu yeni bilgi birikimleriyle, yeni kazanımlarıyla ele alınır, okunur ve seçkin bir yeri işaret ediyor.

Bu eseri okuduktan sonra trenlere, raylara, vagonlara, istasyonlara, tren seslerine, demiryollarına ve demiryolculara bir başka gözle bakacağınızı tahmin ediyoruz. Tüm halkımızın zevkle, merakla okuyacağını ve faydalanacağını umduğumuz bu kitabın, özellikle demiryolları tarihi, ulaştırma tarihi, Türk tarihi, Türk kültür tarihi ve medeniyeti alanlarına armağan edilmiş en güzel eserlerden birisi olduğuna inanmaktayız.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 134. Maddesi ve 2876 sayılı Kanun gereğince Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı bir kuruluş olarak; Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konularda yayımlar yapmak üzere kurulmuştur. Merkezimiz bu amacı gerçekleştirmek üzere Atatürk'ün eşsiz kişiliğini, ilke ve inkılâplarını, Atatürkçü düşünceyi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişim sürecini bütün yönleriyle aydınlatacak, değerlendirecek bilimsel araştırmalar yapmakta ve elde edilen sonuçları iç ve dış kamuoyuna sunmaktadır. Ayrıca Atatürk'e, Atatürkçülüğe ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri de yayımlamaktadır.

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** her 4 ayda bir **Mart, Temmuz** ve **Kasım** olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda *Derginin Yıllık Dizini* ve on sayıda bir olmak üzere de *Genel Dizini* çıkarılır; uluslar arası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

* Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türkiye Cumhuriyeti Tarihini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri yayımlamak.

* Atatürk'ün Türk toplumuna kazandırdığı değerleri tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde bilimsel ölçülerde değerlendirmek.

* Atatürkçü düşünceye, Atatürk ilke ve inkılâplarına uygun millî politikaların oluşmasında ve yürütülmesinde millî hedeflerin tespitinde, seçiminde fikir birikimini sağlamak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ilgi duyan, bu konuda fikir üreten yurtiçi ve yurtdışındaki uzman ve bilim insanlarına ulaşmak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim insanlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Burada yayımlanacak makaleler; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki geri kalmışlığının ve tarih sahnesinden ayrılışının nedenlerini/sonuçlarını, Mustafa Kemal Atatürk'ü hazırlayan tarihsel ve siyasal koşulları, Mütareke dönemini, emperyalist ülkelerin işgaline karşı Kuva-yı Milliye ve 19 Mayıs 1919 ile başlayan Millî Mücadele'yi, Anadolu'da toplanan kongreleri, yayınlanan genelgeleri, millî egemenlik, tam bağımsızlık ve düzenli ordu ilkeleriyle bağımsızlık savaşının evrelerini, parlamenter sisteme geçişi, siyasal ve ekonomik açıdan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Ulus-devlet olarak örgütlenişini ve bu devletin temel değerlerini, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimlerin anlamlarını ve Türk ulusuna kazandırdıklarını, demokrasi düşüncesinin gelişimi ve uygulamalarını, Misak-ı Millî dahilinde gerçekleştirilen dış politika anlayışını, gerek Millî Mücadele döneminde, gerekse daha sonraları ortaya çıkan sorunların günümüze yansımalarını, Atatürk'ün altı temel ilkesi ve onları tamamlayan bütünleyici ilkelerin anlamları ile güncel yorumlarını, yine bu ilkelerin bağımsız, özgür ve kişilikli Türk ulusunun oluşumundaki önemini yeniden tüm yönleriyle ortaya koyan, Atatürk'ü kişilik olarak her boyutuyla bilimsel açıdan inceleyen, Onun nasıl bir ülke, devlet, ulus ve dünya arzuladığını evrensel bağlamda değerlendiren, bugün ve gelecekte Türkiye'de cereyan edebilecek olumsuzlukları giderebilecek yorumlar, çözüm önerileri ve geleceğe yönelik yeni stratejiler belirleyen/geliştiren ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihini kuruluşundan bugüne bütün yönleriyle inceleyen özgün araştırmalar yazılar olmalıdır.

Derginin İçeriği/Muhtevası

* Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makale olmalıdır.

* Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı olmalıdır.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara proje kapsamında yaptırılacak araştırmalar.

Levent Şahverdi Arşivi

* Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili eser, yazı ve şahsiyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Araştırma ve inceleme yazılarının, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler bu durumu belirtilmek koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunan çalışmalar yazar adları gizlenerek; sorunun ortaya konuluşu, araştırmanın varsayımları ve amacı, konu itibariyle akademik bir dergide yayımlanmaya uygunluk derecesi, ilgili literatürün değerlendirilmesi ve benzer araştırmalarla ilişkilendirilişi, bulguların varsayımları ve sonuçları destekleme düzeyi, anlatım açıklığı ve yazının kurgusu, çalışmanın özgünlük derecesi ve ilgili olduğu alana katkı yapma durumu bakımlarından incelenmek üzere alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. İncelenmesi tamamlanan çalışmalar tekrar Yayın Kurulu'na getirilir ve burada oybirliği ile karar verilir. Hakem raporları gizlidir ve saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, makale üçüncü bir hakeme gönderilir.

Yazarlar, Yayın Kurulu ve hakemlerin eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makalelerin yazarlarına bilgi verilir, ancak makale metni iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır.

Yayımlanan makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayınlanan makalelerin yazarlarına telif ücreti, hakemlere ise inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusca makalelere de yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe özetlerinin yanı sıra İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler, birlikte verilir.

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, (Koyu karakterde büyük harflerle)

2- Yazar adı ve Adresi, (Hepsi Lâtin / Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük olmak üzere normal karakterde)

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar, gibi ara ve alt bölümlerle devam etmeli ve nihayet tartışma ve sonuç bölümüyle son bulmalıdır.

5- Katkı belirtme (gerekiyor ise)

6- Kaynaklar dizini ile son bulmalıdır.

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 15 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve koyu (bold) olarak yazılmalıdır.

Özet

100 kelimeden az, 250 kelimeden fazla olmayacak şekilde ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, Makalenin tümünü en kısa, öz biçimde (özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelgelere değinilmemelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak 5 (beş) anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto (Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile) MS word programında yazılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok yirmibin civarında kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara, ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (varsa), kaynakça, ekler (varsa)'den oluşmalıdır. Ana başlıklar büyük harflerle yazılmalıdır.

Ara ve Alt Başlıklar Yalnız birinci harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle koyu (bold) yazılmalıdır.

Şekiller ve Çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınger veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte Türkçe, olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte Türkçe olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Renkli resim baskısı da yapılabilir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynak Gösterme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalıdır;

a- Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilmelidir.

...(Eroğlu, 2007 : 50)

...Bazı araştırıcılar (Feyzioğlu, 1985, Gönlübol ,1987, Şimşir, 2001)

b- Dip not şeklinde kaynak gösterilirken önce yazarın adı, soyadı, sonra yararlanılan kitabın adı (koyu olacak şekilde-makale ise tırnak içinde ve italik), yayınevi, yayım yeri, tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. s. 30.

c- Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizininde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

...Özkaya'dan vd. (1999)

d- Kişisel görüşmelere metin içinde -soyadı ve tarih belirtilerek-değinilmeli, ayrıca Kaynaklar Dizini'nde belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

Kaynaklar dizini yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir.

a- Süreli yayınlar için:

Yazar adı, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no (sayı no), tarih-yer, sayfa no.

b- Bildiriler için:

Yazar adı, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editörler, basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, tarih, sayfa no.

c-Kitaplar için:

Yazar adı, kitabın adı, (ilk harfleri büyük), yayınevi, tarih-yer, sayfa sayısı.

Levent Şahverdi Arşivi

d-Rapor ve tezler için:

Yazar adı, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, tarih, sayfa sayısı, yayımlanıp - yayımlanmadığı.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere - yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, 3 (üç) nüsha olmak üzere CD-ROM ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Metinlerin 2 (iki) nüshasında yazar (lar) ın adı bulunmamalıdır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: bilgi@atam.gov.tr. • Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
EDITORIAL PRINCIPLES

The Atatürk Research Center is a governmental organization founded as a dependent body of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History with the aim of studying and publishing Atatürk's thoughts, principles and reforms in accordance with the Law numbered 2876 and 134th Article of the Turkish Constitution. To follow up, study and evaluate publications at home and abroad related to the Center's aims and functions and submitted its findings for the domestic and foreign public opinion. In addition, to publish sources and documents regarding the Republic of Turkey, Atatürk and his Ideas. ***The Journal of Atatürk Research Center,*** *commenced its publishing life on November 1984, is published three times a year as forthly months (March, July and November). At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published. It is dispatched to the international index societies and the subscribers within the one month from the publishing date.*

The Publishing Objectives of the Journal

** To publish the sources and documents regarding Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas,*

** To research and submit for the Atatürk's ideas, principles and reforms in scientific way.*

** To evaluate the values which were gained by Atatürk for Turkish society within the context of historical and current facts.*

** To provide for gathering the ideas for the selecting, determining the national objectives and formulate the national policies and carrying out them in line with the Atatürk's thoughts, principles and reforms.*

** To collaborate with researchers, writers working in research centers and similar areas in a variety of fields at home and abroad.*

** To follow up and submit the scholarly international works for the public opinion and authorities concerned.*

The Objectives of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a historical journal for the modern times. The subjects of the Journal shall be as follows: the reasons

Levent Şahverdi Arşivi

of the collapsing and declining of the Ottoman State in its recent years, the historical and political conditions for the being of Mustafa Kemal, the National Forces against the occupation of the imperialistic powers, the National Struggle which began with the 19 May 1919, the Congresses in Anatolia, the declarations, national sovereignty, full independence, and winning the Salvation War with the principles of order army, transmitting into the parliamentary system, foundation of the Independent Turkish Republic within the political and economic aspects, the meaningful of the Atatürk's reforms, the profits of Turkish nation by Atatürk, attempts for the multi-party systems, the concept of foreign policy within the National Pact, the reflections of the problems during the National Struggle and aftermath for todays, the six basic principles of Atatürk and the supplementary principles for them and their meanings and their current comments, the examining in every dimensions of Atatürk in scholarly, the universal evaluation of His ideas which were to project how country, state, nation and world, the strategical proposals for the solutions of the negative situations which shall be in Turkey today or in future.

The Contents of the Journal

** It shall be as follows:*

** The original article which depends on the scientific researches,*

** The researching and examining writings which evaluated, reviewed the former works depending on the rich bibliography and exposed the new and reasonable ideas.*

**The research which fulfilled within the project by the prominent person (s) with the works regarding the Atatürk and the history of modern Turkey.*

**The writings about the biographics, works regarding the National Struggle and Modern Turkey.*

The works which shall not be published or accepted to publish in another publishing institutions, shall be publish in the Journal of Atatürk Research Center. As if the papers are submitted in another congress, shall be accepted with the condition of declaring it's submission.

Levent Şahverdi Arşivi

The Evaluation of the Articles

The artıcles submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives.

The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. Their reports are hide and secret. In case, one of the reports is negative, the other one is positive, the article is then sent to another referee.

The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. They have also right to define their rejections and justifications in another page. In case the article shall be accepted for the publication, the writers shall be informed but the paper shall not be re-delivered.

The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Researc Center.

Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher. The writings and photos shall be quoted by showing its source.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid in 3 months after it's publishing. The amount of fees shall be made according to the Regulation of Copyright, Publication and Sells of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History and its dependent bodies.

The Writing Laguage

The writing language of the Journal is Turkish. However, in every issue, it can be give place for the articles in English, French and German languages within the proportion of 1/3 of the journal. It is also given the Turkish and English abstract and key words determined by the writers.

Levent Şahverdi Arşivi

The Rules of Writing – The Structure of the Article

It shall be submitted to the Journal according to the rules as follows:

1. Title of the Article

2. Writer(s) name(s), address(es) (all of them shall be Latin words/Turkish words, the names and surnames are CAPİTAL LETTER and bold, the addresses are in normal character.

3. Abstract and key words (in Turkish)

4. It shall be begin with the introductory part defining the objective, content, methods in use then, followed the main part with the datas, observations, opinions, comments, discussions, lastly ended with the arguments and conclusion parts.

5. Showing the contribution (if necessary)

6. Bibliographical index

7. The Heading in English version and abstract in English (with keywords in english)

Title

It should be expressed the subject, not more than 15 words, with capital letters and bold.

Abstract

It should not be more than 250 words and less than 100 words. Shortly define the article (objective and conclusion). The heading of abstract and the text part shall be in italic character. It shall not be composed the bibliographical informations, tables. It should be given 1 line space after the abstract then write the keyword 5 words.

Main Text

The article shall be in A4 format (29;7x21 cm.), with the 1,5 line space and in 10 punto (Times New Roman or similar format) in MS-Word program. In the edges of paper, 3 cm. spaces, and pages are numbered. Not more than 20.000 and not less than 5.000 words are used.

Levent Şahverdi Arşivi

The Headings of the Parts

To determine the structure of article and to provide the giving information in main text regularly, it shall be use the sub-headings without the numbered.

Main Headings: *These are in turn in order abstract, the parts of the main text, thanks (if there is), bibliography, enclosures (if there is). The main headings shall be capital letter.*

Break Headings: *Just for the first letter is capital, in bold.*

Sub-Headings: *Just for the first letter is capital, in bold with doublecolon then continued in the same line.*

Diagrams and Charts

Diagrams

Not to cause the question in degrade and publish, with black printing and enough thick and in white paper. Every diagram should be in separate paper. Every pages should be numbered. And also the headings of the diagrams should be written in Turkish and English together at the end of the diagrams.

Charts

They are also numbered and also the headings of the charts should be written in Turkish and English together at the beginning of the charts.

The headings should be short and main and every first word in capital letter, the others in lower case. The footnotes and abbreviations should be under the diagrams and charts.

Pictures

Printed in shined, hart (high contrast) photocraphic paper, they shall be in colour, total amount of the charts, diagrams, pictures are not more than 10 pages.

The Notes Method in the Text

The notes in the text should be as follows:

a. Using the source with one writer, firstly surname, publish date and page number as follows:

Levent Şahverdi Arşivi

...(Eroğlu 2007 : 50)

...Some Researchers (Feyzioğlu 1985, Gönlübol 1987, Şimşir 2001)

b. Using the footnotes, surname, title of book (bold, if it is article, it should be in quotation marks) publishing house, publishing place, date and page numbers.

Abdurrahman Çaycı, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri),*** *Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. S. 30.*

c.More than one writers, as follows, first writer name and et.al. but, in Bibliographical index, all the names of writers should be written.

...Özkaya'dan vd. (1999)

d. When using the source in source, the quoted source with the other source shall be defined as follows:

e. Interviews with surname, date and also in bibliographical index.

Bibliographical Index

It shall be begin with the surnames of the writers and alphabetical order.

a. For the periodicals:

Writers name (s), date, the title of article, periodical name (not abbrv.) volume no (issue no) page no.

b. For the papers:

Writers name (s), date, the title of paper, Congress or symposium name, editors, publishing house, volume no, organization place, page no.

c. For the books:

Writers name (s), date, the title of book (for the first letter is capital), publishing house, printed city, page no.

d. For the reports and theses :

Writers name (s), date, the title of report or thesis the name of institution or university, archieve no, page no, whether it is printed or not.

Levent Şahverdi Arşivi

Dispatching the Writings

For the consideration of the Journal of the Atatürk Reseach Center - the prepared works according to the above rules- it shall be send to the following address within the floppydisc or CD and 3 layouts. The last correction copy of the accepted for the publishing in the Journal shall be send in one month to the following address. The Editorial Board shall be made any corrections but not in main essence of the text.

CORRESPONDENCE ADDRESS

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: bilgi@atam.gov.tr. • Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi